Зайнолла Самашев
Дархан Байтілеу
Жолдасбек Құрманқұлов

Теректі әулие петроглифтері

Петроглифы Теректы Аулие
The petroglyphs of Terekty Aulie

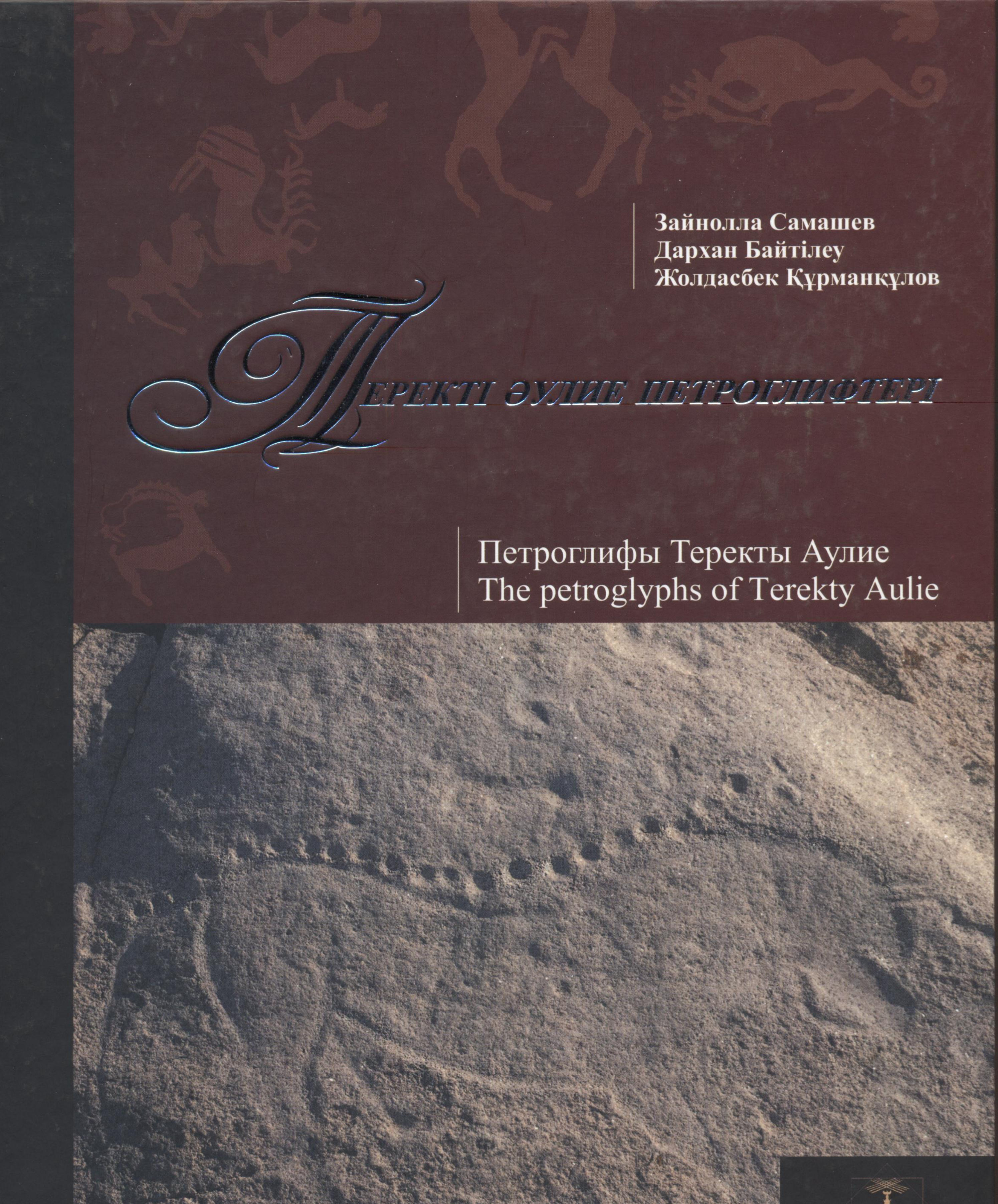

ҒЫЛЫМИ ҚАЗЫНА

ҒЫЛЫМИ ҚАЗЫНА

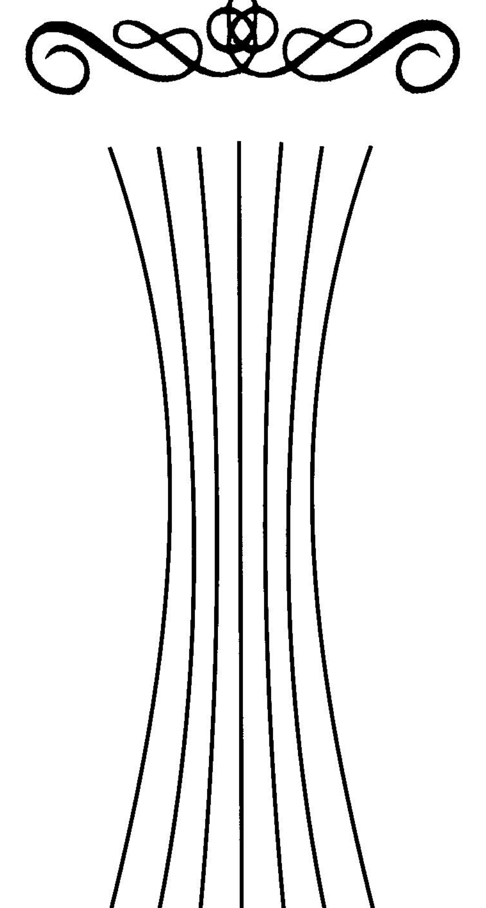

Ә.Х. Марғұлан атындағы археология институтының Астана қаласындағы филиалы
Филиал Института археологии им. А.Х. Маргулана в г. Астана

Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі
Ғылым комитеті
Ә.Х. Марғұлан атындағы Археология институтының Астана қаласындағы филиалы

Министерство образования и науки Республики Казахстан
Комитет науки
Филиал Института археологии им. А.Х. Маргулана в г. Астана

Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan
Committee of science
Branch of Institute of Archaeology named after A.Kh. Margulan in Astana

Зайнолла Самашев
Дархан Байтілеу
Жолдасбек Құрманқұлов

ТЕРЕКТІ ӘУЛИЕ ПЕТРОГЛИФТЕРІ

ПЕТРОГЛИФЫ ТЕРЕКТЫ АУЛИЕ

THE PETROGLYPHS OF TEREKTY AULIE

Астана 2013

УДК 902/904
ББК 63.4
Ә 88

Баспаға Ә.Х. Марғұлан атындағы Археология институтының Астана қаласындағы филиалының ғылыми-үйлестірушілік кеңесі ұсынған.

Рекомендовано к изданию Научно-координационным советом филиала Института археологии им. А.Х. Маргулана в г. Астана

Научный редактор: А. Онгар
Рецензенты: С. Жауымбаев, Г. Омаров

Ә 88 **З. Самашев, Д. Байтілеу, Ж.Құрманкұлов.**
Теректі Әулие петроглифтері. Петроглифы Теректы Аулие. The petroglyphs of Terekty Aulie.– Астана: Ә.Х. Марғұлан атындағы Археология институтының Астана қаласындағы филиалының баспа тобы, 2013. – 240 б. Қазақша, орысша, ағылшынша.

Кітапта Сарыарқа даласындағы жартас бетіндегі бейнелеу өнерінің айрықша ескерткіштерінің бірі – Теректі Әулие петроглифтерін зерттеу нәтижелері келтірілген. Алғаш рет петроглифтер топтарына толық сипаттама беріліп, олардың сызбалары мен фотосуреттері көрсетіледі. Жартас бетіндегі суреттерді жіктеу, типтеу және мерзімін анықтау, сондай-ақ олардың мазмұнын сараптау және интерпретациялау мәселелері қарастырылады.

В книге представлены итоги изучения одного из интересных памятников наскального искусства Сарыарки – Теректы Аулие. Впервые даются полная характеристика групп петроглифов, их прорисовки и фотографии. Рассматриваются вопросы классификации, типологии и датировки, а также анализа и интерпретации смыслового содержания наскальных изображений.

The book presents results of studying one of the most interesting monuments of petroglyphic art of Saryarka – Terekty Auliyė. For the first time the total characteristic of petroglyphs group, their portrayals and the photos are given. The questions of classification, typology and dating, and also the analysis and interpretation of the semantic maintenance of rock drawings are considered.

ISBN 978-601-7106-14-0

УДК 902/904
ББК 63.4

ISBN 978-601-7106-14-0

Мазмұны

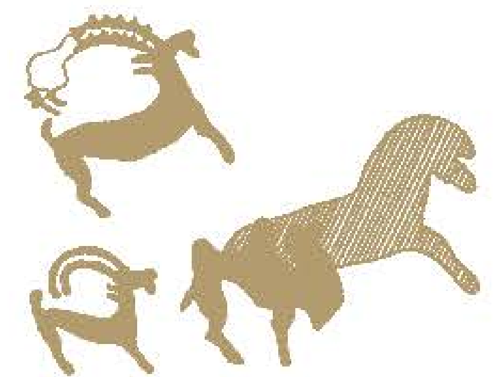

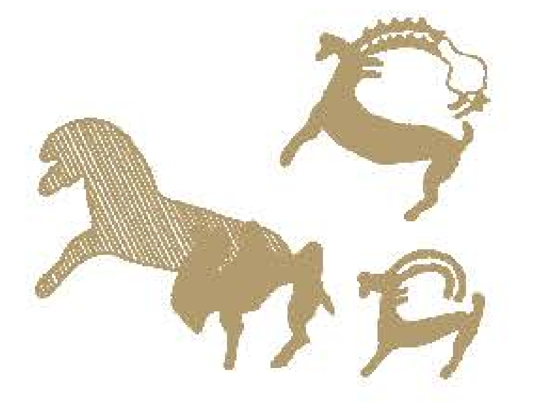

АЛҒЫСӨЗ

Бұл кітап Сарыарқа даласындағы бірегей әрі қызықты ескерткіштердің бірі – Теректі Әулие петроглифтеріне арналған.

Кітапта қарастырылатын жартас бетіндегі суреттер Қарағанды облысы, Ұлытау ауданы, Теректі темір жол бекетінен солтүстік, солтүстік-шығысқа қарай 20 шақырым жерде орналасқан Теректі Әулие археологиялық кешенінің негізгі құрамдас бөлігі болып табылады (1 сур.).

1946 жылы Орталық Қазақстан археологиялық экспедициясының ізденістері барысында ашылған Теректі Әулие петроглифтері жайындағы қысқаша мәліметтер Ә.Х. Марғұланның түрлі еңбектерінде кездеседі, бірақ оларда ескерткіштің толық сипаттамасы берілмеген (Маргулан, 1948). Сондықтан да біз

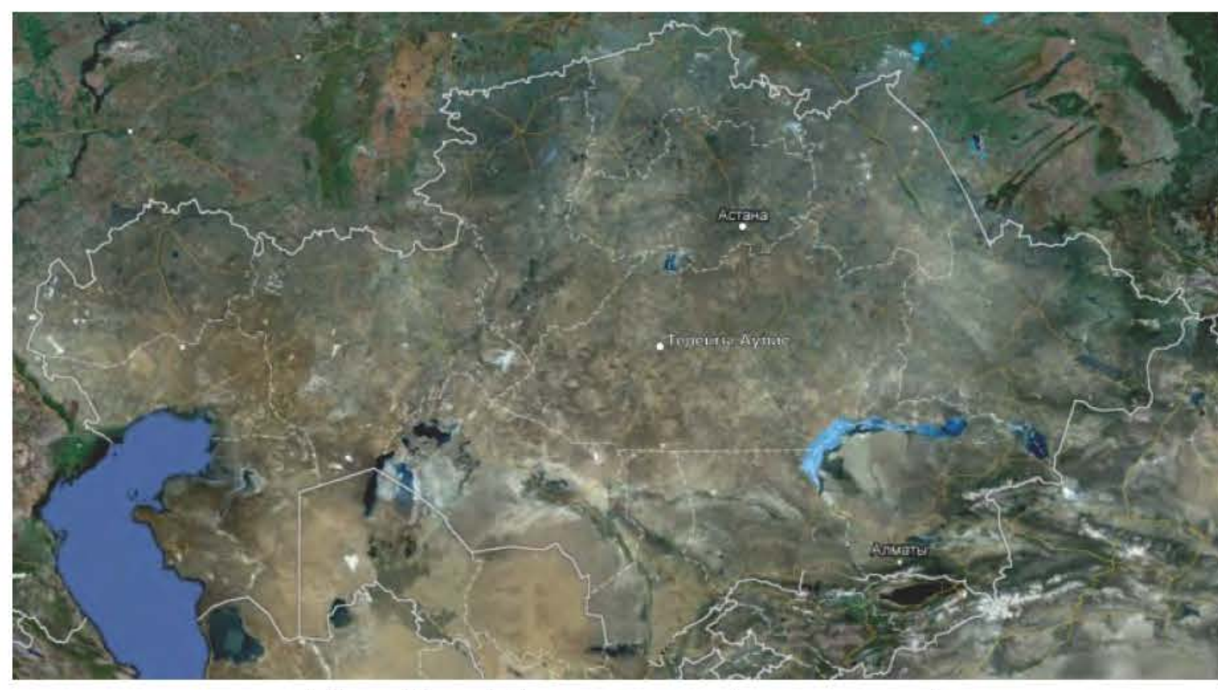

1. Теректі Әулиенің Қазақстан картасында орналасқан жері
Местонахождение Терекгы Аулие на карте Казахстана
Location Terekty Aulie on the map of Kazakhstan

ПРЕДИСЛОВИЕ

Настоящая книга посвящена одному из уникальных и интересных памятников Сарыарки – петроглифам Теректы Аулие.

Наскальные рисунки являются основным компонентом археологического комплекса Теректы Аулие, который находится в 20 км к северо-северо-востоку от железнодорожной станции Теректы Улытауского района Карагандинской области (рис. 1).

Краткие сведения о петроглифах Теректы Аулие, которые были открыты в 1946 г. в ходе изысканий Центрально-Казахстанской археологической экспедиции, встречаются в различных работах А.Х. Маргулана, но без полной характеристики памятника (Маргулан, 1948). Поэтому спустя полвека мы приступили к планомерным исследованиям данного микрорайона.

В 1996 г. Ж. Курманкулов, руководивший Центрально-Казахстанской экспедицией Института археологии им. А. Х. Маргулана, пригласил З. Самашева для исследования петро-

жарты ғасыр өткеннен кейін аталған шағын ауданды жоспарлы түрде зерттеуге кірістік.

Ә.Х. Марғұлан атындағы Археология институтының Орталық Қазақстан археологиялық экспедициясын басқарған Ж. Құрманқұлов 1996 жылы Теректі Әулие петроглифтерін зерттеу үшін З. Самашевты шақырды. Бұл жұмыстар шағын үзілістермен кейінгі жылдары да жалғасын тауып, 2013 жылы аяқталды.

Нәтижесінде бұл жерден жартас суреттерінен бөлек, неолиттік тұрақ, үйжай орнының шұңқырлары түріндегі қоныс қалдықтары және қола мен ерте темір дәуірлерінің қабір үсті құрылыстары, көне түркі кезеңінің қоршаулары ашылды. Бұл өз кезегінде осы аттас үлкен бір археологиялық кешенді бөліп қарастыруға мүмкіндік беріп отыр.

Сонымен қатар, Теректі Әулие құз тастарының маңында керемет архитектуралық келбеті бар этнографиялық кезеңнің ғұрыптық-мемориалдық кешендері орналасқан. Олар тарихи ландшафтпен тұтасып, ежелгі дәуірден бүгінгі күнге дейінгі мәдени мұраның сабақтастығын көрсететін найманның бағаналы және балталы руларының күйдірілмеген кірпіштен соғылған мазарлары мен күмбездері.

Аталған уақыт ішінде жартас бетіндегі суреттер толық дерлік көшіріліп, топтарға және жекелеген жинақтарға жіктеліп сипатталды.

2013 жылы ескерткіште біздің тарапымыздан толық топографиялық және фото түсірілімдер жасалып, соның негізінде ғасырлар межесінде алынған материалдар толықтырылды.

Сонымен қатар, археологиялық ескерткіштің зерттелуі мәреге жетіп қалды деуге әлі ертерек, өйткені жыл сайын негізгі кешенге жақын орналасқан петроглиф топтары туралы жаңа мәліметтер алынуда, олар да өз кезегінде зерттеуді, жариялауды және тарихи-мәдени маңызы бар ескерткіштер тізіміне енгізуді талап етеді. Мәселен, 2013 жылғы далалық жұмыстар барысында петроглифтердің төртінші тобының жанынан қоршаулар мен тас мүсіннен тұратын көне түркі ғұрыптық кешенін есепке алдық (4 сур.).

глифов Теректы Аулие. Эти работы были продолжены с некоторыми перерывами в последующие годы и завершены в 2013 г.

В результате здесь были открыты, помимо наскальных рисунков, неолитическая стоянка, остатки поселения в виде жилищных котлованов и надмогильные сооружения эпохи бронзы, раннего железного века, оградки древнетюркской эпохи, которые позволили нам обозначить целый археологический комплекс с одноименным названием. Близ скальных выходов Теректы Аулие расположены культово-мемориальные комплексы этнографического времени с оригинальным архитектурным обликом. Это мавзолеи и мазары найманских родов баганалы и балталы, возведенные из сырцового кирпича. Они органически вписываются в исторический ландшафт, тем самым сохраняется преемственность культурного наследия с древнейших времен до наших дней.

Было проведено полное описание наскальных рисунков с разделением на группы и отдельные скопления и произведено копирование практически всех петроглифов местонахождения.

В 2013 г. нами выполнены детальная топографическая съемка (рис. 2, 3) и фотофиксация, таким образом был обновлен материал, полученный еще на рубеже двух столетий. Вместе с тем преждевременно говорить, что исследование археологического памятника подошло к концу, т.к. ежегодно поступают новые сведения о группах петроглифов, расположенных рядом с основным комплексом, которые, в свою очередь, требуют изучения, публикации и включения в реестр памятников историко-культурного значения. Так, во время полевых работ 2013 г. нами зафиксирован возле четвертой группы петроглифов древнетюркский поминальный комплекс, состоящий из оград и каменного изваяния (рис. 4).

Біз бұл археологиялық ескерткіштің қатты бүлініп жатқандығын өкінішпен атап өтеміз. Оған себеп жүздеген жылдар бойы жалғасып келе жатқан табиғи денудациялық үдерістер, дегенмен, бүлінуді жылдамдатқан негізгі салдардың бірі – антропогендік фактор.

Өткен ғасырдың 80-жылдарының соңы мен 90-жылдарының басында Теректі Әулие ескерткіштері осы жерден тұрмыста пайдалану үшін гранит өндірген жеке бір фирма жұмыстарының нәтижесінде мүлде жойылуға шақ қалды (5 сур.). Тек Жезқазған тарихи-археологиялық музейінің директоры Б.С. Қожахметовтың қоғам белсенділерінің қолдауымен жүргізген батыл қадамдарының арқасында Теректі Әулие археологиялық кешеніндегі өнеркәсіптік игеру жұмыстары тоқтатылып, соның нәтижесінде

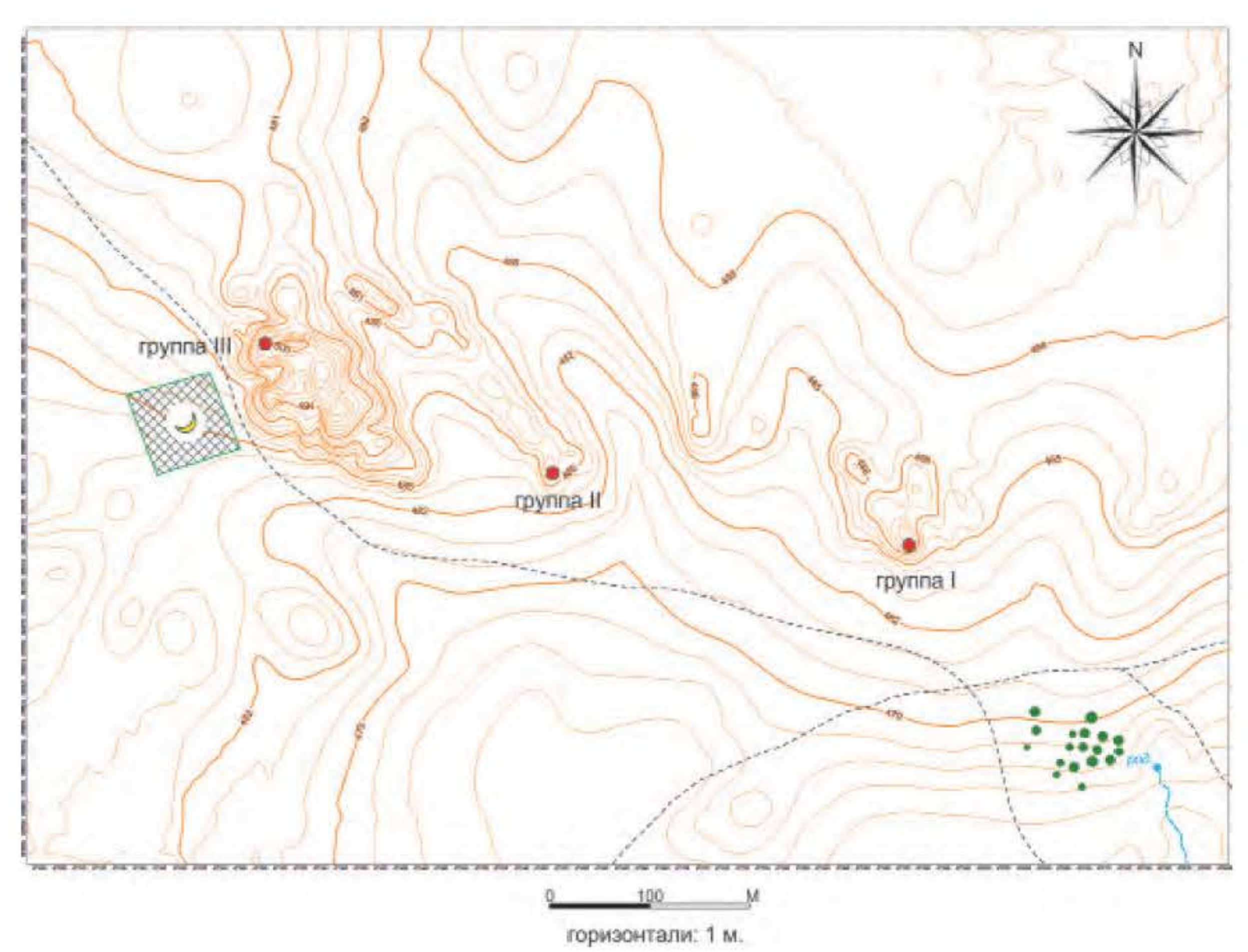

2. Теректі Әулие төңірегінің топографиясы
Топография местности Теректы Аулие
Topography Terekty Aulie

Мы с сожалением констатируем факт разрушения этого археологического памятника. Причиной тому служат естественные денудационные процессы, которые длятся столетиями, но основным и скоротечным, конечно же, является антропогенный фактор.

В конце 80-х – начале 90-х гг. прошлого века петроглифы Теректы Аулие оказались на грани полного исчезновения, так как одна частная фирма начала здесь работы по добыче гранита для изготовления бордюров (рис. 5). Только благодаря решительным действиям директора Жезказганского историко-археологического музея Б.С. Кожахметова при поддержке научной общественности промышленная разработка на археологическом комплексе Теректы Аулие была прекращена, тем самым был спасен ценнейший памятник историко-культурного наследия.

тарихи-мәдени мұраның аса құнды ескерткіші сақталып қалды.

Теректі Әулие кешеніне барған кез-келген адам ежелгі суреттердің үстіне адам аттары мен өзге сөздер қашап жазылғанын байқайды. Оларды жазып қалдырғандар қазіргі заманның вандалдары, өкінішке орай, бабаларымыздан қалған ғажайып мәдени мұраның құнын біліп, қадірін ұқпайды.

Қазіргі күні ескерткішке жаппай түрлі себептермен бей-берекет келушілер, әсіресе ежелгі суреттердің негізгі шоғыры топтасқан бірінші төбедегі көлбеу жатқан жазықтықты сырғанаққа айналдыру, өте қауіпті жағдайдың қалыптасуына алып келді. Мұның өзі жергілікті билік пен құрамына осы Теректі Әулие археологиялық кешені кіретін «Ұлытау» қорық-музейі тарапынан олардың толығымен жойылып кетуінен қорғайтын кезек күттірмес шараларды талап етеді (5 сур.).

Бүгінде Теректі Әулие еліміздің тарихи-мәдени игілігіне, тек қазақстандықтардың ғана емес, шетелдік зерттеушілер мен көне жәдігерлерді бағалаушылардың тәу етер киелі мекеніне айналып отыр.

Жезқазған тарихи-археологиялық музейінде

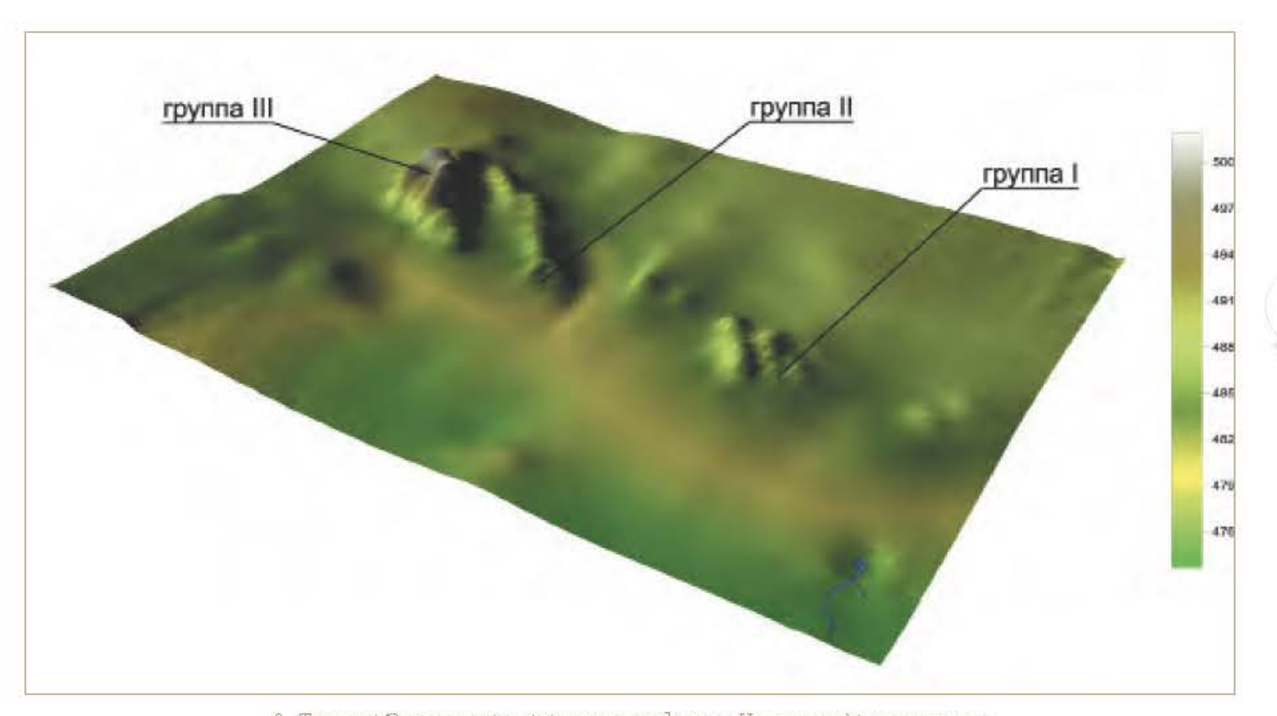

3. Теректі Әулие төңірегінің топографиясы. Үш өлшемді жаңғыртпа
Топография местности Теректы Аулие. Трехмерная реконструкция
Topography Terekty Aulie. Three-dimensional reconstruction

Любой посетитель археологического комплекса Теректы Аулие может заметить вытесанные поверх древних рисунков инициалы и имена, оставленные современными вандалами, которые, к сожалению, не ценят и не понимают значение этого замечательного памятника культурного наследия, оставленного нам предками. Стихийное посещение памятника в настоящее время различного рода паломниками, особенно катание по наклонно расположенной плоскости на первой сопке, где сконцентрирована основная масса древних рисунков, уже привело к созданию угрожающей ситуации и требует со стороны местной исполнительной власти и руководства заповедника-музея «Улытау», в состав которого входит и археологический комплекс Теректы Аулие, принятия неотложных мер по спасению их от полного исчезновения (рис. 5 (1,2).

Сегодня Теректы Аулие является достоянием нашей страны и своеобразным местом

осы жылдары түсірілген жартас суреттерінің көшірмелері қойылған.

Теректі Әулие жартас суреттерін зерттеудің далалық жұмыстарына түрлі жылдары Ж. Жетібаев, С. Берденов, А. Антонов, С. Ишанғали, Е. Төлегенов, А. Айтқали, Д. Жұманбаев, сонымен бірге Жезқазған тарихи-археологиялық музейінің қызметкерлері А.И. Боранбаева, Г.Б. Ибраева, Р.Б. Ибраева, Б.С. Қожахметова, Г.Д. Жолашарова және т.б. қатысты.

Біз жүргізген жерлеу ескерткіштерінің қазба жұмыстары барысында Л.А. Сембинова бастаған О.А. Байқоңыров атындағы Жезқазған университетінің: Г.А. Ахатов, А.Ж. Бермағамбетов, Д.А. Лобас, А.С. Таукенов және тағы басқа студенттері қатысты. Оларға алғысымызды білдіреміз.

Біз «Ұлытау» тарихи-мәдени және табиғи ұлттық қорық-музейінің директоры Б.С. Қожахметов пен Жезқазған тарихи-археология-

4. Теректі Әулие петроглифтерінің 4 тобы маңындағы түркі қоршауы
Тюркская оградка близ группы 4 петроглифов Терекмы Аулие
Turkic fences near the group of 4 petroglyphs Terekty Aulie

паломничества не только казахстанцев, но и зарубежных исследователей и ценителей древностей.

В Жезказганском историко-археологическом музее выставлены копии наскальных рисунков, снятых в эти годы.

В полевых исследованиях наскальных рисунков Теректы Аулие в разные годы принимали участие Ж. Жетыбаев, С. Берденов, А. Антонов, С. Ишангали, Е. Толегенов, А. Айткали, Д. Жуманбаев, а также сотрудники Жезказганского историко-археологического музея

лық музейінің директоры З.С. Чумаковаға, археологиялық кешенді зерттеу барысында туындаған ұйымдастырушылық және техникалық мәселелердің шешімін табуда көрсеткен қолғабыстары үшін алғысымызды білдіреміз.

Ұзақ жылдар бойында жүргізілген зерттеулер осы басылымда көрініс тапты. Кітап Жезқазған аймағының ежелгі және ортағасырлық тарихына қызығушылық танытатындарға пайдалы болады деп сенеміз.

Жезқазған тарихи-археологиялық музейінде. Сол жақтан оңға қарай: Д.А. Байтілеу, А.К. Айтқали, Е.Т. Төлегенов, З.С. Чумакова, З. Самашев, Р.Б. Ибраева, Г.Д. Жолашарова
В Жезказганском историко-археологическом музее. Слева направо: Д.А. Байтлеу, А.К. Айткали, Е.Т. Толегенов, З.С. Чумакова, З. Самашев, Р.Б. Ибраева, Г.Д. Жолашарова
In The Zhezkazgan historical and archaeological museum. Left to right: DA Baitleu, A.K. Aytkali, E.T. Tolegenov, Z.S. Chumakova, Z. Samashev, R.B. Ibrayeva, G.D. Zholasharova

А. И. Боранбаева, Г.Б. Ибраева, Р.Б. Ибраева, Б.С. Кожахметова, Г.Д. Жолашарова и др.

В раскопках погребальных памятников, которые осуществлялись нами здесь, участвовали под руководством Л.А. Сембиновой следующие студенты Жезказганского университета им. О.А. Байконурова: Г.А. Ахатов, А.Ж. Бермагамбетов, Д.А. Лобас, А.С. Таукенов и другие. Приносим им нашу искреннюю благодарность.

Мы признательны директору Национального историко-культурного и природного заповедника-музея «Улытау» Б.С. Кожахметову и директору Жезказганского историко-археологического музея З.С. Чумаковой за содействие в решении организационно-технических вопросов в процессе изучения археологического комплекса.

Исследования, проведенные на протяжении многих лет, отражены в настоящем издании, которое, мы надеемся, будет интересно всем, кто интересуется древней и средневековой историей Жезказганского региона.

КІРІСПЕ

Теректі Әулие жартас бейнелеу өнерінің Қазақстан аумағындағы қызықты ескерткіштерінің бірі болып табылады.

Теректі Әулие ескерткіші географиялық белгілері бойынша, Қазақстанның далалық және жартылай шөлейттік аймақтарының басым бөлігін, Шу-Іле тауларының солтүстік-батыс сілемдерін, оңтүстік және солтүстік Балқаш маңын алып жатқан Қазақ ұсақ шоқысымен сипатталатын Сарыарқа даласының оңтүстік шегінде орналасқан.

Теректі Әулие жартас суреттері орнында екі негізгі (І және ІІІ топтар) және бірнеше аралық (ІІ және ІV топтар) шоғырлар айқындалған.

Тегіс жазықпен қоршалып, жеке сілемдерге бөлінуден аман қалу арқылы кішігірім қатарды құрайтын сұр түсті ірі граниттің қатпарлы жазықтықтарына петроглифтер салынған.

Ескерткіш орналасқан аймақтың негізгі су көзі көптеген бұлақтар болып келеді, осы себептен дала айналадағы жартылай шөлейттің арасынан сан алуан және бай шөп қабатымен ерекшеленіп тұр. Аймақтың топырақ қабаты біркелкі емес және құрамына қарайтын болсақ – жер шаруашылығына тек құнарлатудан кейін ғана қолданылады. Негізінен жер қабатының бұл түрі өріске дұрыс келеді және көне заманда дәл осылай пайдаланылуы мүмкін.

Теректі Әулие жөнінде ең алғашқы мәлімет ортағасырлық кезеңге жатуы мүмкін. Осы кітаптың авторлары Теректі Әулиеге қатысты алғашқы мәліметтер ІХ–ХІ ғғ. бірнеше араб зерттеушілерінің еңбектерінде кездесуі мүмкіндігін жоққа шығармайды.

Ұлытау тауларының аумағында табылған адам табанының бейнесі туралы әл-Идрисиде, әл-Бируниде және Ысқақ ибн әл-Хүсейінде айтылады, олар мәтінді әл-Жахайниден алуы мүмкін (Кумеков, 1972, 27–28 б.).

Араб зерттеушілері суреттерді сипаттаған кезде олардың орналасу орнын да атап өтеді, ол жер біраз белгілері бойынша Теректі Әулие

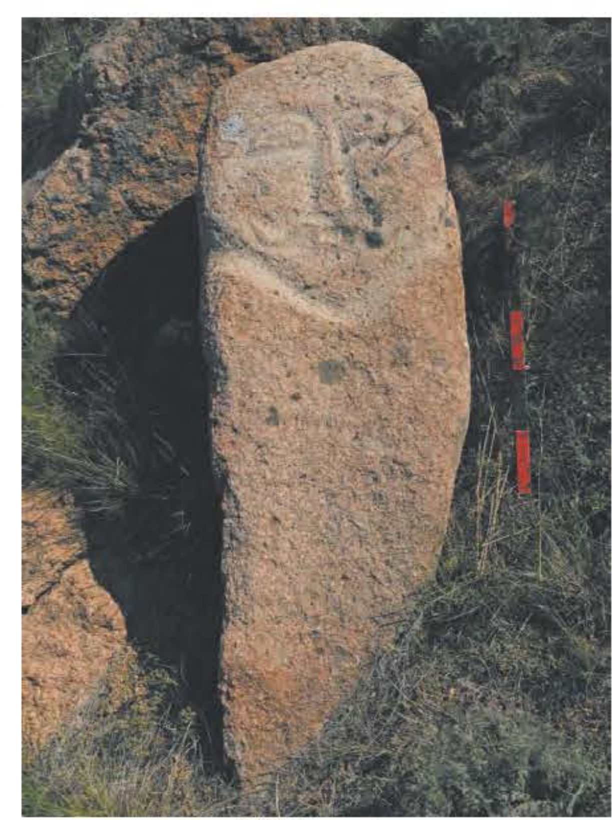

4 (1). Тас мүсін.
Каменное изваяние
Stone statue

ВВЕДЕНИЕ

Терекы Аулие является одним из интересных памятников наскального изобразительного искусства на территории Казахстана.

Если локализовать местонахождение Терекы Аулие по географическим признакам, то его можно отнести к району южной оконечности Сарыарки, поверхность которой занята Казахским мелкосопочником, охватывающим большую часть степных и полупустынных областей Казахстана, северо-западные отроги Чу-Илийских гор, южное и северное Прибалхашье.

На местонахождении петроглифов Терекы Аулие выявлены два основных (группы I и III) и несколько промежуточных (группы II и IV) скоплений рисунков. Петроглифы нанесены на плоскостях разновеликих складчатых останцев из крупнозернистого серого гранита, сохранившихся от разрушения в виде отдельных массивов, которые образуют небольшую гряду, окаймленную ровной степью.

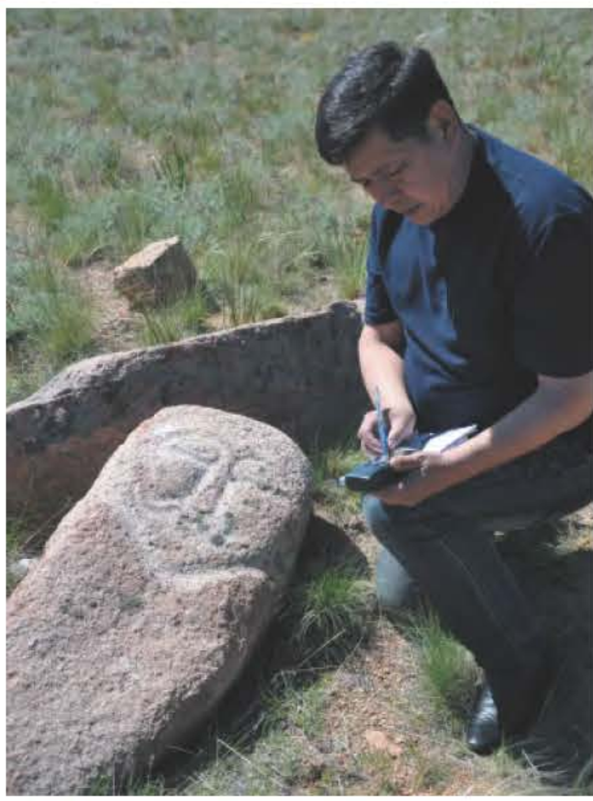

Б.С. Қожахметов ескерткішті зерттеу барысында
Б.С. Кожахметов в процессе исследования памятника
B.S. Kozhahmetov during the study of the monument

5. Теректі Әулие петроглифтерінің 1 тобы жанындағы гранит өнделгендігінің айғақтары
Свидетельства разработок гранита близ группы 1 петроглифов Терекы Аулие
Evidence developments granite near group 1 petroglyphs Terekty Aulie

Основным водным источником данного микрорайона являются многочисленные родники, в связи с чем степь резко контрастирует на общем фоне окружающей полупустыни разнообразным и богатым растительным покровом. Почвенный покров района неоднородный, и по своему механическому составу почвы могут быть использованы для земледелия только при его улучшении. В основном эти почвы подходят под пастбища, которые, возможно, имели место в древности.

Самое раннее упоминание о Терекы Аулие относится, вероятно, к средневековому времени. Авторы книги допускают, что первое упоминание петроглифов о Терекы Аулие встречается сразу у нескольких арабских исследователей IX–XI вв.

Об изображениях стопы человека, обнаруженных в районе Улытауских гор, сказано у ал-Идриси, ал-Бируни и Исхак ибн ал-Хусайна, которые, возможно, заимствовали текст у ал-Джахайни (Кумеков, 1972, с. 27–28). У названных арабских исследователей в описании ри-

ескерткішінің аумағына ұқсайды.

Аталған зерттеушілердің баяндауларынан үзінділер келтіретін болсақ кескіндердің орналасуын сипаттауда жақын ұқсастықтарды байқауға болады, оған қатысты сілтемені шығыстанушы ғалымдардан аламыз (Кумеков, 1972, 27 б.).

Әл-Идриси: «Лалан тауының шыңында орасан көлемді михраб бар; оның жоғарғы жағында адам тәрізді бейне сомдалған. Сол өңірдің жергілікті тұрғындары оған сыйынады, сенеді және жан-жақтан тағзым ету үшін келеді» деп жазған (Кумеков, 1972, 27 б.).

Әл-Бируниде: «Қимақтар елінде Манкур аталатын тау бар. Осы тауда... жартас бар, онда адам аяғының, саусағымен қоса алақанының, адам тізесін бүккенінің нышаны болуы ықтимал – тізелерінің іздері, сонымен қатар жас бала аяғының және есек тұяғының іздері бар. Түркі-ғұздар осы жартасты көргенде екпетімен жығылып сыйынады» делінген (Кумеков, 1972, 27 б.). Айта кететіні қазіргі заман шығыстанушылары Манкур тауын Орталық Қазақстандағы Ұлытау тауларымен байланыстыруда (Кумеков, 1990, 123 б.).

5 (1). Зиярат ету
Паломничество
Pilgrimage

сунков фигурируют описания местонахождений наскальных рисунков, которые во многом напоминают местонахождение петроглифов Теректы Аулие.

Если привести отдельные отрывки из описания местонахождения этих авторов, то можно заметить близкие аналогии в описании местонахождения рисунков, на которые нам указывают ученые-востоковеды (Кумеков, 1972, с. 27).

У ал-Идриси сказано: «На вершине горы Лалан стоит капище огромного размера; в верхней части капища изображено подобие человека. Жители тех мест поклоняются ему, верят в него и приходят к нему со всех сторон» (Кумеков, 1972, с. 27).

У ал-Бируни отмечено: «В стране кимаков имеется гора, которая называется Манкур. В этой горе… имеется скала, на которой виден след человека, след его ладони с пальцами, след его колен, как будто он делал поклон, а также след ног мальчика и копыта осла. Тюрки-гузы падают ниц при виде этой скалы» (Кумеков, 1972, с. 27). Необходимо отметить, что у современных востоковедов гора Манкур идентифицируется с горами Улытау в Центральном Казахстане (Кумеков, 1990, с. 123).

Ысқақ ибн ал-Хусейнде ұқсас сипаттама келтірген: «Онда орасан тау бар, сол таудағы ағашта екі қолдың, екі аяқтың және біреу сыйынғанды білдіруі мүмкін – тізенің белгілері бар, әрі-бері өткеннің бәрі оған бел иеді» (дәйек сөз алынды: Кумеков, 1972, 28 б.).

Жоғарыда айтылғанға сараптама жүргізе отырып, араб зерттеушілерінің сипаттамаларында басты негізі болып биік тау тұрғандығын және оның Теректі Әулиеде бар екендігін атап өтеміз.

Сипаттамадағы тағы бір сарын адам табанының бейнесі. Мұндай бейне Орталық Қазақстанда, нақтырақ айтқанда Ұлытау өңірінің жартас суреттерінің арасында Теректі Әулиеден басқа жерде әлі кездестірілмеген.

Араб зерттеушілерінің бәрі суреттердің қасиетті сипатқа не екенін атап өтуі де маңызды болып келеді. Араб ғалымдары ескерткіш орнын сипаттай отыра – «Сол өңірдің жергілікті тұрғындары оған сыйынады, сенеді және жан-жақтан тағзым ету үшін келеді», «Түркі-ғұздар осы жартасты көргенде етбетімен жығылып сыйнады...», «...әрі-бері өткеннің бәрі оған бел

5 (2). Зиярат ету
Паломничество
Pilgrimage

У Исхака ибн ал-Хусайна имеется схожее описание: «Там есть массивная гора с деревом, на котором имеются знаки двух рук, двух ног и колена, как если бы [кто-нибудь] совершал преклонение, и всякий, кто проходит мимо него, кланяется ему» (Кумеков, 1972, с. 28).

Проведя анализ вышесказанного, нужно отметить, что основным в описании названных арабских исследователей выступает гора-возвышенность, которая, безусловно, имеет место на территории Теректы Аулие.

Другим мотивом в описании является изображение стопы человека. Подобное изображение в Центральном Казахстане и в частности в петроглифах Улытауского региона, кроме петроглифов Теректы Аулие, пока не встречается.

Немаловажным является то, что все арабские исследователи без исключения говорят о сакральном назначении рисунков. Арабские ученые, описывая местонахождение, отмечают, что «Жители тех мест поклоняются ему, верят в него и приходят к нему со всех сторон», «Тюрки-гузы падают ниц при виде этой скалы…», «…и всякий, кто проходит мимо него, кланяется ему…».

иеді» - деп жазады.

Келтірілгеннің бәрі Теректі Әулие жартас суреттерінің қазіргі замандағы мәртебесіне сілтейді. Қазіргі танда да Теректі Әулие тек қана мұсылмандардың ғана емес, осы суретті жартастарды қасиетті және жоғары күшке ие ететін басқада адамдардың қажылық орны болып келеді.

Тағы бір, мүмкін тікелей емес, дәлел болуы ықтимал – ол ортағасырлық араб ғалымы әл-Хүсейіннің сипаттамасындағы ағаш. Ғалымның «Онда орасан тау бар, сол таудағы ағашта...» деген сөздерімен ескерткіштің қазіргі замандағы атауы – Теректі Әулие дегенмен ортақтастық табуға болады.

Әрине, біздің жасауымыздағы көптеген ортақтастықтар тек ішкі түйсікке және ой тоқуға негізделеді және кейінгі тереңірек зерттеулерді талап етеді.

Орталық Қазақстанның және нақты Теректі Әулие жартас суреттерінің алғашқы ғылыми зерттелуін XX ғасырдың орта тұсында атақты академиктер Қ.И. Сатпаев және Ә.Х. Марғұлан жасаған жартас өнері ескерткіштерін ашумен байланыстыруға болады.

Қ.И. Сатпаев 1936 жылы Орталық Қазақстанда жүргізген зерттеу жұмыстарының барысында жартас суреттерінің бірнеше шоғырын тапқан, олар Сарысу өзенінің төменгі ағысындағы Таңбалы-нұра шатқалында және Бұланты өзенінің оң жағалауында, Байқоңыр көмір кен орнынан 15-20 шақырым төменірек жерде орналасқан (Сатпаев, 1941, 69 б.). Суреттер қия тұрған метаморфтық қатпарлы тастарға салынған. Аталған шоғыр 1946 жылы Ә.Х. Марғұлан бастаған Орталық Қазақстан археологиялық экспедициясымен толыққанды зерттелген (Маргулан, Агеева, 1948, 131 б.). Қ.И. Сатпаев Тамды өзенінің маңында және Ұлытау тауларынан батысқа қарай 35 шақырым жердегі Жеті-Қыз өзенінің төменгі ағысы аумағындағы жартас суреттерінің орындары туралы айтып кеткен (Сатпаев, 1941, 69 б.).

Ә.Х. Марғұлан Сарысу өзенінің және Ұлытау аумақтарының ескерткіштерін зерттеу барысында (Маргулан, 1949) Теректі шатқалында және Ұлытау маңында, Сарлық өзенінің жағасында орналасқан жартас суреттерінің тобын қарастырған. Сонымен қатар ол Бұланты өзенінің оң жағасында және Тамды өзеніне Көксай өзені келіп құяр тұста орналасқан жартастарды да зерттеген.

Өзінің 1948 жылғы далалық маусымы бойынша берген есебінде Ә.Х. Марғұлан Бетпақдала шөлінің солтүстік-шығыс бөлігінде орналасқан жартас суреттерінің шоғыры жөнінде мәлімет береді (Маргулан, 1951).

Ә.Х. Марғұлан Теректі Әулие жартас суреттері жөнінде айта келе оларды Ұлытау өңірі жартас суреттерінің жалпы санынан бөліп шығарады. Ол Теректі Әулие жартас суреттері өзінің желісімен ерекшеленетінін атап, ондағы басты орынды жылқы бейнесі алатынын көрсетеді (Маргулан, 1948, 58–59 б.)

Жылқы суреттерінің басым бөлігін зерттеуші жабайы құландардың бейнесі деп есептеген. Ғалым тотемді жануар ретіндегі бұқа бейнесіне ерекше назар аударған, оның пайымдауы бойынша бұқа бедерлірек салынғандықтан басқа суреттердің арасында ерекшеленіп жоғалмай тұр.

Ә.Х. Марғұлан Тереткі Әулиенің басқа

7. Шым қабаты алынғаннан кейінгі 1 обаның жоспары
План кургана 1 после снятия дерна
Plan of the 1 mound after removing the sod

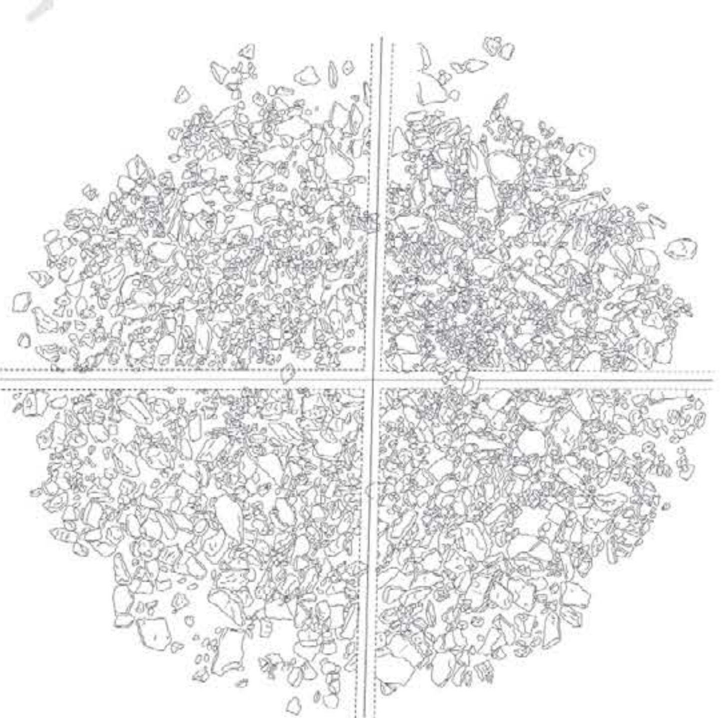

6. Шым қабаты алынғаннан кейінгі 2 обаның жоспары
План кургана 2 после снятия дерна
Plan of the 2 mound after removing the sod

Эти параллели наталкивают на мысль о современном статусе местонахождения петроглифов Теректы Аулие. Ведь и сегодня Теректы Аулие является местом паломничества не только преимущественно верующих мусульман, но и многих других людей, которые наделяют скалы с рисунками некими сакральными и сверхъестественными свойствами.

Еще одним, но, возможно, косвенным доказательством можно считать упоминание дерева, которое фигурирует в описаниях средневекового ученого ал-Хусайна. С его высказыванием «Там есть массивная гора с деревом…» можно провести параллели с современным названием памятника – Теректы Аулие – святой (священный) Тополь.

Конечно, многие параллели, проводимые нами, интуитивны и умозрительны, но в то же время требуют дальнейшего, более углубленного изучения.

Первые научные изыскания петроглифов Центрального Казахстана и в частности Теректы Аулие можно связать с чередой научных открытий памятников наскального искусства, сделанных еще в середине XX в. академиками К.И. Сатпаевым и А.Х. Маргуланом.

Сатпаев К.И. в 1936 г. при проведении исследовательских работ в Центральном Казахстане обнаружил несколько скоплений наскальных изображений, которые были локализованы в низовьях р. Сарысу в урочище Тамбалы-нура, а также на правом берегу р. Буланты, в 15–20 км ниже Байконурских угольных копий (Сатпаев, 1941, с. 69). Рисунки были нанесены на крутопадающих метаморфических сланцах. Данное скопление в 1946 г. было тщательно изучено Центрально-Казахстанской археологической экспедицией под руководством А.Х. Маргулана (Маргулан, Агеева, 1948, с.131). К.И. Сатпаев также указывает на местонахождение рисунков, расположенных в районе р. Тамды и у нижнего течения р. Джеты-Кыз, в 35 километрах к западу от Улытауских гор (Сатпаев, 1941, с. 69).

Маргулан А.Х., исследуя памятники района р. Сарысу и Улытау (Маргулан, 1951), рассматривает группу наскальных изображений, расположенных в урочище Терекгы и предгорьях Улытау, на берегу р. Сарлык. Им же рассмотрены петроглифы, локализованные на правом берегу р. Буланты и р. Тамды при впадении в нее р. Коксай.

В своем отчете о проделанной работе в полевом сезоне 1948 г. А.Х. Маргулан (Маргулан, 1951) дает информацию о скоплении петроглифов, расположенных в северо-восточной части пустыни Бетпакдала.

Маргулан А.Х., говоря о петроглифах Терекры Аулие, выделяет их из общего числа наскальных рисунков Улытауского региона. Он отмечает, что петроглифы Теректы Аулие отличаются своим сюжетом, где основным является изображение лошади (Маргулан, 1948, с. 58–59).

Большую часть рисунков лошадей исследователь относил к изображению диких куланов. Особое место ученый выделяет наскальному рисунку быка как тотемному животному, который, по мнению ученого, изображен более рельефно, в связи с чем не теряется в общей массе наскальных рисунков.

Немаловажным является то, что А.Х. Маргулан акцентирует внимание на других памятниках местонахождения Теректы Аулие. Он

сипаттағы ескерткіштеріне көңіл бөлуі де маңызды болып келеді. Ол бірқатар нысандарды бөліп көрсеткен, оның ішінде XIX–XX ғғ. тұрақтар мен сәулет өнері құрылыстарын атауға болады.

Теректі Әулиенің жартас өнері бойынша кейбір желілерін біз әртүрлі ғылыми ізденістер кезінде қолданған болатынбыз (Самашев, Курманкулов. Жетыбаев, 1998, 116–118 б.; 1999, 38–45 б.; 2000, 98–100 б.; Samashev, Kurmankulov, Lymer, 2000, p. 3-5; 2000, p. 4-8; Самашев, 2006, 177–180 б.; 2006, 31–36 б.; 2009, 74–85 б.; 2009, 111–121 б.; 2010, 4–33 б.).

Ескерткішті зерттеу барысында біз осы өңірде, жартас суреттерінің пайда болуына түрткі болуы мүмкін жылқы ғұрпымен байланысты, көп салалы және көп шаралы көне ғибадатхананың болуының ықтималдылығы жөнінде айтқанбыз.

Біздің зерттеулер Теректі Әулие жартас суреттерінің бейнелеу дәстүрінде скиф дәуіріне дейінгі және ертескифтік белгілердің бар екеніне сілтейді, сонымен қатар суреттерде жылқыны бейнелеуде сеймин-турбин мәнерімен ұқсастықтар байқалады.

Әртүрлі археологиялық деректерді ұштастыру мақсатымен біз Теректі Әулие жартас суреттерінің бірінші тобына жақын орналасқан

8. 1 оба. Жебе ұштары
Наконечники стрел. Курган 1
Arrowheads. mound 1

выделяет целый ряд объектов, среди которых можно назвать стоянки и архитектурные сооружения XIX–XX вв.

Некоторые сюжеты Теректы Аулие по наскальному искусству привлекались нами при различных научных разработках (Самашев, Курманкулов. Жетыбаев, 1998, с. 116–118; 1999, с. 38–45; 2000, с. 98–100; Samashev, Kurmankulov, Lymer, 2000, p. 3–5; 2000, p. 4–8; Самашев, 2006, с. 177–180; 2006, с. 31–36; 2009, с. 74–85; 2009, с. 111–121; 2010, с. 4–33).

В ходе изучения памятника нами было высказано предположение о вероятности функционирования в данном районе древнего многофункционального и многокомпонентного святилища, связанного с культом коня, что, возможно, и послужило появлению наскальных рисунков.

Наши исследования указывают на присутствие прото- и раннескифских элементов в

жерлеу ескерткіштеріне қазба жұмыстарын жүргізген болатынбыз.

Обалар тобы Теректі Әулие жартас суреттерінің бірінші тобынан оңтүстік-шығысқа қарай 200-250 метрдей жерде, бұлақтың қасында орналасқан. Жер үсті құрылыстарының жалпы саны 20 шақты. Обалардың орналасуында белгілі бір реттік аңғарылмайды. Жер үсті құрылыстары бір- біріне тығыз орналасқан.

Обалардың көлемдері 7–8 метрден 10–12 метрге дейінгі аралықтағы тас үйінділер түрінде (6 сур.). Обалардың биіктігі аса үлкен емес – 0,2–0,5 м аралығында. Үйінді пішіндері қола дәуірінің ескерткіштеріне сай – жоспарда домалақ болып келеді. Оба үйінділері басым түрде ұсақ және орта көлемді тастардан құралған.

№ 1–4 обалардағы зерттеу барысында жер үсті құрылыстарының тән ерекшеліктері айқындалған – тазалаудан кейін сұр гранит тастан салынған шеңберлі қоршаулар түрінде екені белгілі болды. Шеңберлі қоршаулардың орта тұсында цисталар кездеседі және аталған бөліктері ұсақ тастармен бітелген. Бірінші обаның шығыс бөлігінде тік төртбұрыш пішінді алаңқай түріндегі дәліз айқындалған. Дәліз ені 2,1 м жетеді, ұзындығы 3,4 м (7 сур.).

Зерттелген обалардың қабір шұңқырлары аса терең емес – 1–1,5 м. Қабірлер көп жағдайда ССБ-ООШ сызығы бойынша бағытталған. Өкінішке орай біз зерттеген қабірлердің көбісі сол көне заманның өзінде тоналған, осыған байланысты мәйіттің орналасу бағытын анықтау мүмкін болмады.

Бірінші оба қабірінің түбінде үш металл жебе ұшы табылды (8 сур.). Жебе ұштары екі қанатты шегелі.

Бірінші жебе ұшы жапырақ пішінді, сопақ күрек тәріздес сапты, квадрат пішінделе түсетін нервюралар, Жаман-Өзен II қорымының материалдарында ұқсастықтар табылады және

9. Жебе ұштары. Жер бетінен табылған жәдігерлер
Наконечник стрелы. Подъемный материал
Arrowhead. lifting material

изобразительной традиции петроглифов Теректы Аулие, в рисунках также прослеживаются аналогии с сейминско-турбинской манерой отображения облика коня.

С целью синхронизации различных видов археологических источников нами были проведены раскопки погребальных памятников, расположенных в непосредственной близости от первой группы наскальных изображений Теректы Аулие.

Группа курганов расположена в 200–250 м к юго-востоку от первой группы петроглифов Теректы Аулие, вблизи родника. В целом насчитывается около двадцати надмогильных сооружений. Определенного порядка в расположении курганов на местности не наблюдается. Надмогильные сооружения локализованы плотно друг к другу.

Курганы представляют собой насыпи из камней, диаметр которых варьируется от 7–8 до 10–12 м (рис. 6). Высота курганов небольшая и достигает 0,2–0,5 м. Форма курганов характерна для надмогильных сооружений эпохи бронзы, которые имеют круглую в плане форму. Насыпь курганов сооружена преимущественно из мелких и средних по размерам камней.

При изучении курганов 1–4 были выявлены характерные особенности надмогильных сооружений, которые после расчистки представляют собой кольцевые ограды, выложенные из серого гранита средних размеров. Внутри кольцевых оград в центральной части встречаются цисты. Кольцевые ограды забутованы мелкими камнями в центральной части. На кургане 1

10. 1 оба. 1-қыш ыдыс.
Керамический сосуд 1. Курган 1
Ceramic vessel 2. mound 1

10 (1). 1 оба. 2-қыш ыдыс.
Керамический сосуд 2. Курган 1
Ceramic vessel 1. mound 2

б.з.д. XVI–XIV ғғ. деп мерзімделеді (Аванесова, 1991, 43 б.).

Екінші жебе ұшы жалпақ сағаға ие, ромб қиылымды, ланцет тәрізді пішінде. Мұндай жебе ұштары андрон және сруб кешендерінде көп біртектіліктерге ие, бірақ жебе ұшының материалы сүйек болып келеді. 2-жебе ұшы б.з.д. XV ғасырмен мерзімделетін Покров қорымының ерте кешенінде біртектілік табады (Аванесова, 1991).

Үшінші жебе ұшы үшбұрышты пішінде, төртбұрышты келген сүйеніпіне өтетін сағасы жалпақ болып келеді. Пішіні бойынша жақын жебе ұштары Айшырақ және Жаман-Өзен қорымдарында табылған, олар алакөл кезеңіне жатып б.з.д. XV–XIV ғасырларымен мерзімделеді (Аванесова, 1991, 42 б.). Жебе ұштарының осыған ұқсас пішіндері өзгере отыра кейінгі қола дәуіріне дейін жетеді.

Тағы бір қола жебе ұшы жартас суреттерінің шоғырынан оңтүстікке қарай жерде табылған. Жебе ұшы бүркемелі ұңғымалы, ұзынша келген жапырақ тәрізді. Петровка III, Мало-Красноярка қоныстарында және Минусинскі ойпатындағы табылған жебе ұштары тәрізді

был зафиксирован дромос в виде прямоугольной площадки, выложенной в восточной части сооружения. Ширина дромоса достигает 2,1 м, длина 3,4 м (рис. 7).

Могильные ямы в изученных курганах неглубокие и достигают 1–1,5 м. Преимущественно могильные ямы ориентированы по оси ССЗ–ЮЮВ. К сожалению, большая часть могильных ям, изученных нами, была подвергнута ограблению еще в древности, в связи с чем определить расположение скелета не представилось возможным.

На дне могильной ямы кургана 1 были обнаружены три металлических наконечника стрел (рис. 8). Наконечники двухлопастные черешковые. Наконечник-1 лавролистный с плоским лопатчатым черешком, переходящим подквадратную нервюру находит аналогии в материалах могильника Жаман-Узен II и датируется XVI–XIV вв. до н.э. (Аванесова, 1991, с. 43). Наконечник-2 с плоским насадом, ланцетовидной формы с ромбическим сечением. Подобные наконечники имеют широкие аналогии в андроновских и срубных комплексах, но материалом для этих наконечников служит кость. Наконечник-2 находит аналогии в раннем комплексе Покровского могильника, который датируется XV в. до н.э. (Аванесова, 1991). Наконечник-3 подтреугольный, с плоским черешком, переходящим в подквадратную нервюру. Близкие по форме наконечники найдены на могильниках Айшырак и Жаман-Узен, которые относятся к

(Аванесова, 1991, 43 б.). Бұл жебе ұшы кейінгі қола дәуіріне, яғни б.з.д. XV–XIII ғғ. мерзімдеу болады.

Қорымдағы зерттеу жұмыстарының барысында табылған қыш материалдардың ішінен екінші обаның қабірінде табылған екі жалпақ түпті ыдысты бөліп айтуға болады. Бірінші ыдыстың мойын тұсы үшбұрыштармен өрнектелген және пішіні бойынша б.з.д. XII–VIII ғғ. ғасырмен мерзімделе алатын алакөл типтес ескерткіштер санатына жатады. Екінші ыдыс өрнексіз, домалақ шар тәріздес пішінде. Мұндай ыдыстар Орталық және Солтүстік Қазақстанда кең біртектіліктерге ие және қола дәуірімен мерзімделеді. Сонымен қатар № 1–4 обаларды зерттеу барысында бөлшектер түріндегі өрнектелген қыш материал табылған, олардың басым бөлігі пішіні және өрнектелуі жағынан алакөл типіне сай (11 сур.).

Жалпы зерттеу барысында иелікке тиген материал қорымды қола дәуірімен мерзімдеуге мүмкіндік береді. Бірінші обадан шыққан жебе ұштары қорымдағы құрылыстардың мерзімдік шектерін нақтылауға көмектеседі.

11. 2 оба. 1-қыш ыдыстың бөлігі.
Фрагмент керамического сосуда 1. Курган 2
A fragment of a ceramic vessel 1. mound 2

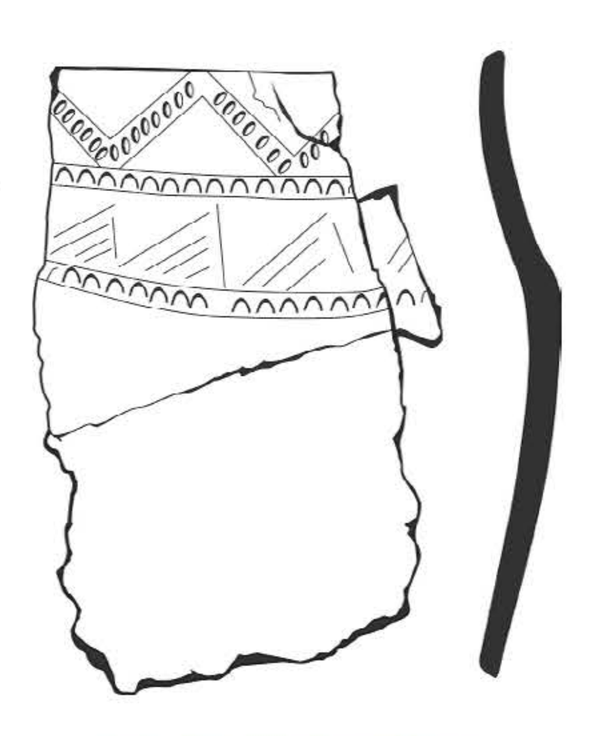

11 (1). 2 оба. 2-қыш ыдыстың бөлігі.
Фрагмент керамического сосуда 2. Курган 2
A fragment of a ceramic vessel 2. mound 2

алакульскому времени и датируются XV–XIV вв. до н.э. (Аванесова, 1991, с. 42). Подобная форма наконечников, трансформируясь, доживает до поздней бронзы.

Еще один наконечник стрелы из бронзы (рис. 9) был обнаружен к югу от скопления петроглифов. Наконечник продолговато-листовидной формы со скрытой втулкой. Аналогичные наконечники обнаружены на поселениях Петровка III, Мало-Красноярка и в сборах Минусинской котловины (Аванесова, 1991, с. 43). Данный наконечник можно отнести к поздней бронзе и датировать XII–VIII вв. до н.э. Из керамического материала, полученного в ходе исследования могильника, можно выделить два плоскодонных сосуда, обнаруженных в могильной яме кургана 2 (рис. 10). Первый сосуд орнаментирован по шейке треугольниками и по форме относится к алакульскому типу, который можно датировать XV–XIII вв. до н.э. Второй сосуд без орнамента, горшковидной формы. Подобные сосуды имеют широкие аналогии в Центральном и Северном Казахстане и датируются эпохой бронзы. Кроме того, при исследовании курганов 1–4 был получен керамический материал в виде отдельных фрагментов орнаментированной керамики, большая часть которой также по форме и орнаменту относится к алакульскому типу (рис. 11).

Жартас бетіндегі суреттердің сипаттамасы

Характеристика наскальных изображений

Жартас суреттері тегіс жазықпен қоршалып, жеке сілемдерге бөлінуден сақталып қалған кішігірім қатарды құрайтын сұр түсті ірі граниттің қатпарлы жазықтықтарына салынған. Суреттер түсірілген жартастар батыс-шығыс бағытында созылып, төбесі жазық шоқыларды еске салады. Кескіндердің негізгі бөлігі жартас бөліктерінің оңтүстік және оңтүстік-батыс еңістерінде топтасқан.

Жартас суреттерін тіркеу және сипаттау әдістемесі «Орталық Азия петроглифтерінің жинағын» құрастыруға арналған әдістемелерге сәйкес келетіндігін атап өтеміз. Шоғырланған петроглифтер төңіректе орналасу мен нақты бір бөлікте топтасуына қарай жекелеген топтарға бөлінді. Әрбір топта жекелеген жазықтар дараланады, оларға реттік сан берілді. Сонымен қатар реттік сан әрбір суретке де берілді. Онда бірінші тұрған сан жазық беткейдің реттік санын білдірсе, екіншісі жазық беткейдегі кескіндердің санына сәйкес келеді. Жазық беткейлерді, соның ішінде олардағы жеке суреттерді де санау үшін – жоғарыдан-төмен – солдан-оңға қағидасы басшылыққа алынды.

Наскальные изображения расположены на двух основных и нескольких промежуточных плоскостях разновеликих складчатых элементов рельефа, которые представляют собой сохранившиеся от разрушения отдельные массивы, образующие небольшую гряду, окаймленную ровной степью. Сопки, на которых нанесены рисунки, представляют собой плосковершинные останцы, которые тянутся по оси запад-восток. Основная масса наскальных изображений локализована на южных и юго-западных склонах скальных участков.

Отметим, что методика фиксации и описания наскальных рисунков соответствует методикам, разработанным для составления «Корпуса петроглифов Центральной Азии». Скопления петроглифов разделены на отдельные группы по мере взаиморасположения на местности и концентрации на отдельном участке. В каждой группе выделяются отдельные плоскости, которым присвоен порядковый номер.

Порядковый номер также присвоен конкретному наскальному рисунку; в номере впереди стоящая цифра соответствует нумерации

12. 1 топтың жалпы көрінісі. Оңтүстік экспозиция
Общий вид группы 1. Южная экспозиция
General view of the group 1. Southern exposure

12 (1). I топтағы тас тақталардың жалпы көрінісі. Солтүстік-батыс экспозиция
Общий вид на каменные плиты группы 1. Северо-западная экспозиция
General view of the stone slabs in Group 1. Northwestern Exposure

плоскости, а вторая цифра – количественному показателю изображения на плоскости. Для отсчета как плоскостей, так и отдельных рисунков на плоскости применяется принцип «сверху вниз – слева направо».

Описание рисунков первой группы

Группа петроглифов Теректы Аулие I (рис. 12) – самая большая группа по количеству плоскостей и нанесенных рисунков на плиты. Группа расположена в самой восточной части скальных выходов, на среднем по высоте останце. В группе петроглифов Теректы Аулие I обнаружено 39 плоскостей с петроглифами, насчитывающими 395 отдельных изображений и сцен. Большинство петроглифов представляют собой изображения лошадей и верблюдов, имеются сцены противостояния. Петроглифы выполнены в основном точечной техникой с последующей прошлифовкой.

Бірінші топ суреттерінің сипаттамасы

Теректі Әулие I петроглифтер тобы (12 сур.) жазық беткейлер бойынша және жартасқа салынған суреттер саны бойынша ең ірі. Топ жартастардың ең шығыс бөлігіндегі биіктігі орташа келген тас шоқыда орналасқан.

Теректі Әулие I петроглифтер тобында суреттері бар 39 жазық беткей табылды, оларда 395 жекелеген көріністер мен бейнелер бар. Петроглифтердің көпшілігін жылқылар мен түйелердің бейнелері құрайды, жекпе-жек көріністері де бар. Петроглифтер негізінен нүктелеп қашау техникасымен салынып, соңынан тегістеліп өңделген. Суреттер жоғарыдан төмен – солдан оңға қарай саналды.

1-жазық бет. Шоқының жоғарғы жағында, көлбеу орналасқан. Өлшемі: 1,3х1,2 м (13 сур.).

1.1. Басы оңға төменірек қарап тұрған, төрт аяғы бейнеленген жылқы. Жыныс мүшесі айқын көрсетілген. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

1.2. Жоғалып кеткен суреттің анықталмаған бөлігі. 1.1-суреттің астында қалған. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

Плоскость 1. Находится на вершине сопки. Расположена горизонтально. Размер плиты составляет 1,3×1,2 м (рис. 13).

1.1. Лошадь, изображена с четырьмя ногами, головой обращена вправо вниз. Выделен фаллос. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

1.2. Неопределенная часть исчезнувшего изображения. Перекрыта 1.1. Точечная выбивка и прошлифовка.

1.3. Клинообразная фигура, пересекающая голову 1.1. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

1.4. Лошадь, изображена вверх ногами, обращена влево чуть вверх. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

1.5. Лошадь, обращена влево чуть вверх. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

1.6. Лошадь, обращена влево чуть вверх. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

1.7. Лошадь, изображена вверх ногами, обращена вправо вниз. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

1.8–1.11. Лунки, вписанные в круги. Точечная выбивка и прошлифовка.

1.9. Лунки, вписанные в круги. Точечная выбивка и прошлифовка.

1.12–1.15. Лунки. Точечная выбивка и прошлифовка

1.16. Лунка, вписанная в круг. Точечная выбивка и прошлифовка.

1.17. Лошадь, обращена вверх. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

1.3. 1.1-суреттің басын қиып өтіп тұрған сына тәрізді мүсін. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

1.4. Аяғы көкке, сәл жоғары, солға қаратылған жылқы. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

1.5. Жылқы, сәл жоғары, солға қаратылған. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

1.6. Сәл жоғары, солға қаратылған жылқы. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

1.7. Аяғы көкке, сәл төмен, оңға қаратылған жылқы. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

1.8–1.11. Шеңберге салынған ойықтар. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

1.9. Шеңберге салынған ойықтар. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

1.12–1.15. Ойықтар. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

1.16. Шеңберге салынған ойық. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

1.17. Жоғары қаратылған жылқы. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

13 (1). 1 топ. 1-жазық бет. Жалпы көрінісі
Группа 1. Плоскость 1. Общий вид
Group 1. Plane 1. General view

Плоскость 2. Находится в 0,5 м к юго-востоку от плоскости I. Расположена горизонтально. Размер 0,8×0,6 м (рис. 14).

2.1. Двуколка в плановой проекции, запряжена парой лошадей, размещенных спинами друг к другу. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

Плоскость 3. Находится в 0,4 м к юго-востоку от плоскости 2. Расположена горизонтально. Размер 1×0,8 м (рис. 15).

3.1. Собака, обращена вправо. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

3.2. Лошадь, обращена влево. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

3.1, 3.3. Горный козел, изображен вверх ногами, обращен вправо. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

3.4. Рога горных козлов. Остальные части изображений козлов разрушены сколами плиты. Точечная выбивка и прошлифовка.

13 (2). 1 топ. 1-жазық бет. Жалпы көрінісі
Группа 1. Плоскость 1. Общий вид
Group 1. Plane 1. General view

13 (4). 1 топ. 1-жазық бет. Бөліктері
Группа 1. Плоскость 1. Фрагменты
Group 1. The Flatness 1. Fragments

3.5. Горный козел, обращен вправо вниз. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

3.6. Рога горных козлов. Остальные части изображений козлов разрушены сколами плиты. Точечная выбивка и прошлифовка.

Плоскость 4. Находится в 0,4 м к юго-востоку от плоскости 3. Расположена слегка наклонно, обращена на северо-восток. Угол наклона 8°. Размер 1,3×1 м (рис. 16).

4.1–4.4. Горные козлы, изображены вверх ногами и обращены влево. Силуэт. 4.1 разрушено в нижней части краем плиты. Точечная выбивка и прошлифовка.

4.5. Горный козел, изображен вверх ногами, обращен влево вверх. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

4.6. Горный козел, обращен вправо чуть вверх. В туловище имеется лунка. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

4.7. Горный козел, обращен вправо вниз. Силуэт. Рога соединены с телом. Точечная выбивка и прошлифовка.

4.8. Горный козел, обращен вверх. Нижняя часть разрушена краем плиты. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

4.9. Головная часть лошади, обращенная вниз. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

2-жазық бет. I жазық беттен оңтүстік-шығысқа қарай 0,5 м жерде, көлбеу орналасқан. Өлшемі: 0,8х0,6 м (14 сур.).

2.1. Алдыңғы кескінде екі дөңгелекті арба, бірі-біріне арқасын бере орналасқан екі ат жегілген. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

3-жазық бет. Екінші жазық беттен оңтүстік-шығысқа қарай 0,4 м жерде, көлбеу орналасқан. Өлшемі: 1х0,8 м (15 сур.).

3.1. Оңға қаратылған ит. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

3.2. Солға қаратылған жылқы. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

1.1. 3.3. Тау ешкі, аяғы жоғары, оңға қаратылып салынған. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

13 (5). 1 топ. 1-жазық бет. Бөліктері
Группа 1. Плоскость 1. Фрагменты
Group 1. The Flatness 1. Fragments

4.10. Горный козел, обращен вверх. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

4.11. Горные козлы, обращены вниз. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

3.4. Тауешкі мүйіздері. Тауешкілердің қалған бөліктерін тақта сынықтары зақымдаған. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

3.5. Оңға, төмен қаратылған тау ешкі. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

3.6. Тауешкі мүйіздері. Арқарлардың қалған бөліктерін тақта сынықтары зақымдаған. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

4-жазық бет. Үшінші жазық беттен оңтүстік-шығысқа қарай 0,4 м жерде, сәл көлбей, солтүстік-шығысқа қарата орналасқан. Көлбеу бұрышы 8°. Өлшемі: 1,3x1 м (16 сур.).

13 (6). 1 топ. 1-жазық бет. Бөлігі
Группа 1. Плоскость 1. Фрагмент
Group 1. The Flatness 1. Fragments

13 (7). 1 топ. 1 жазық бет. Бөліктері
Группа 1. Плоскость 1. Фрагмент
Group 1. The Flatness 1. Fragments

4.12. Горный козел, обращен вниз. Силуэт. Хвост соединен с бородой 4.11. Точечная выбивка и прошлифовка.

4.13. Лошадь, обращена влево. Голова перекрыта 4.12. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

4.14. Горный козел, обращен влево. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

4.15–4.16. Человек и лошадь, обращены друг к другу. У человека показан фаллос, рука соединена с мордой 4.16, а голова – с задней частью 4.10. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

4.17–4.18. Два человека с «хвостами», обращены друг к другу. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

Плоскость 5. Находится в 0,5 м к югу от плоскости 4. Расположена наклонно, обращена

4.1. – 4.4. Тауешкілер, аяқтары жоғары, солға қарата суреттелген. Сұлба. 4.1 суреттің төменгі бөлігін тақта шеті зақымдаған. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

4.5. Тауешкі, аяқтары жоғары қарата суреттелген, солға, жоғары қаратылған. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

4.6. Оңға, сәл жоғары қаратылған тау ешкі. Денесінде ойық бар. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

4.7. Оңға, төмен қаратылған тауешкі. Сұлба. Мүйізі денесімен жалғасқан. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

4.8. Жоғары қаратылған тауешкі. Төменгі бөлігін тақта шеті зақымдаған. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

4.9. Төмен қаратылған жылқының бас бөлігі. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

4.10. Жоғары қаратылған тауешкі. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

4.11. Төмен қаратылған тауешкілер. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

4.12. Төмен қаратылған тауешкі. Сұлба. Құйрығы 4.11 суреттегі тауешкінің сақалымен жалғасқан. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

4.13. Солға қаратылған жылқы. Басы 4.12 суретпен жабылған. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

13 (8). 1 топ. 1 жазық бет. Көшарме
Группа 1. Плоскость 1. Прорисовка
Group 1. The Flatness 1. Drawing

14 (1). 1 топ. 2-жазық бет. Жалпы көрінісі
Группа 1. Плоскость 2. Общий вид
Group 1. The Flatness 2 . General view

4.14. Солға қаратылған тауешкі. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

4.15–4.16. Адам мен жылқы, бір-біріне қаратылған. Адамның жыныс мүшесі көрсетілген, қолы 4.16-сурет тұмсығымен, ал басы 4.10 суреттің артқы бөлігімен жалғасқан. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

4.17–4.18. Бірі-біріне қарсы тұрған «құйрықты» екі адам, бірі-біріне қаратылған. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

5-жазық бет. Төртінші жазық беттен оңтүстікке қарай 0,5 м жерде, оңтүстік-батысқа қарай көлбей орналасқан. Көлбеу бұрышы 29°. Өлшемі: 2,2 х 1 м. (17 сур.).

5.1. Жоғары қаратылған тауешкі. Мүйізінің ұшын тақтаның сынықтары зақымдаған. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

14 (2). 1 топ. 2-жазық бет. Жалпы көрінісі
Группа 1. Плоскость 2. Общий вид
Group 1. The Flatness 2 . General view

на юго-запад. Угол наклона 29°. Размер 2,2×1 м (рис. 17).

5.1. Горный козел, обращен вверх. Кончики рога повреждены сколами плиты. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

5.2. Горный козел, обращен вправо. Выделены годовые кольца. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

5.3. Верблюд, обращен вправо чуть вверх. Передняя часть повреждена сколами плиты. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

5.4. Горный козел, обращен вправо. Выделены годовые кольца. Кончики рога повреждены сколами плиты. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

5.5. Лошадь, обращена вправо. Задняя часть перекрыта 5.4. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

5.6. Горный козел, обращен вправо. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

5.2. Оңға қаратылған тауешкі. Жылдық сақиналары айқын көрсетілген. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

5.3. Түйе, оңға, сәл жоғары қаратылған. Алдыңғы бөлігін тақтаның сынықтары зақымдаған. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

5.4.Оңға қаратылған тауешкі. Жылдық сақиналары айқын көрсетілген. Мүйізінің ұшын тақтаның сынықтары зақымдаған. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

5.5. Оңға қаратылған жылқы. Артқы бөлігін 5.4-бейне жауып тұр. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

5.6. Оңға қаратылған тауешкі. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

5.7. Оңға қаратылған түйе. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

5.8. Оңға қаратылған жылқы. Артқы бөлігін 5.7-кескін жауып тұр. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

6-жазық бет. Бесінші жазық беттен шығысқа қарай 0,3 м жерде, көлденең орналасқан. Өлшемі: 2,3х1,4 м (18 сур.).

6.1. Оңға, жоғары қаратылған жылқы. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

6.2–6.3. Шеңберге салынған шұңқырлар. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

6.4. Түйе, аяқтары жоғары, өзі оңға, төмен қаратыла салынған. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

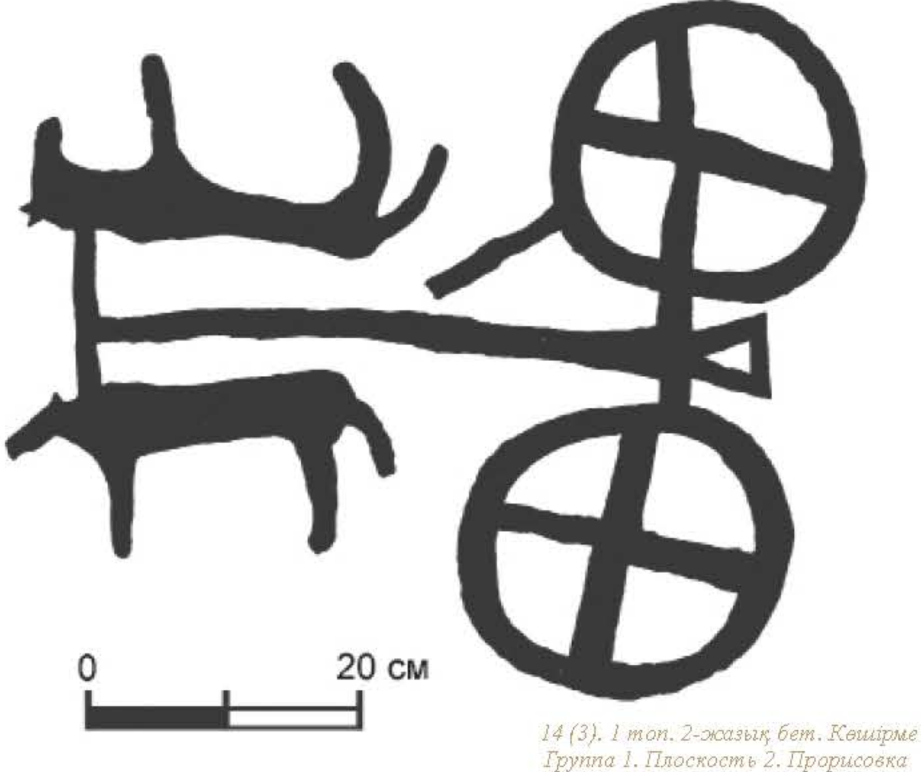

14 (3). 1 топ. 2-жазық бет. Көшірме
Группа 1. Плоскость 2. Прорисовка
Group 1. The Flatness 2. Drawing

5.7. Верблюд, обращен вправо. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

5.8. Лошадь, обращена вправо. Задняя часть перекрыта 5.7. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

Плоскость 6. Находится в 0,3 м к востоку от плоскости 5. Расположена горизонтально. Размер 2,3×1,4 м (рис. 18).

6.1. Лошадь, обращена вправо вверх. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

6.2–6.3. Лунки, вписанные в круги. Точечная выбивка и прошлифовка.

6.4. Верблюд, изображен вверх ногами и обращен вправо вниз. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

15 (1). 1 топ. 3-жазық бет. Жалпы көрінісі
Группа 1. Плоскость 3. Общий вид
Group 1. The Flatness 3. General view

6.5. Анықталмаған мүсін. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

6.6. Оңға қаратылған жылқы. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

6.7. Жылқы, аяқтары жоғары қаратыла салынған, солға, жоғары қаратылған. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

6.8. Оңға қаратылған тауешкі. Сұлба. Бас жағын 6.7-кескін жауып тұр. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

6.9–6.10. Шеңберге салынған шұңқырлар. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

7-жазық бет. Алтыншы жазық беттен оңтүстікке қарай 0,5 жерде, көлденең орналасқан. Өлшемі: 0,6х0,4 м (19 сур.).

7.1. Оңға қаратылған жылқы. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

8-жазық бет. Жетінші жазық беттен оңтүстік-батысқа қарай 0,6 м жерде, шығысқа қарай көлбей орналасқан. Көлбеу бұрышы 28°. Өлшемі: 0,6х0,8 м (20 сур.).

6.5. Неопределенная фигура. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

6.6. Лошадь, обращена вправо. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

6.7. Лошадь, изображена вверх ногами, обращена влево вверх. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

6.8. Горный козел, обращен вправо. Силуэт. Головная часть перекрыта 6.7. Точечная выбивка и прошлифовка.

6.9–6.10. Лунки, вписанные в круги. Точечная выбивка и прошлифовка.

Плоскость 7. Находится в 0,5 м к югу от плоскости 6. Расположена горизонтально. Размер 0,6×0,4 м (рис. 19).

7.1. Лошадь, обращена вправо. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

Плоскость 8. Находится в 0,6 м к юго-западу от плоскости 5. Расположена наклонно, обращена на восток. Угол наклона 28°. Размер 0,6×0,8 м (рис. 20).

8.1–8.2. Противостоящие лошади (жеребцы). Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

Плоскость 9. Находится в 0,5 м к югу от плоскости 7. Расположена горизонтально. Размер 1,8×1,1 м (рис. 21).

9.1. Двуколка в плановой проекции, запряжена парой лошадей, размещенных спинами друг к другу. От площадки колесницы отходит прямая линия. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

Плоскость 10. Находится в 0,8 м к западу от плоскости 9. Расположена слегка наклонно, обращена на юго-восток. Угол наклона 14°. Размер 2,3×0,8 м (рис. 22).

10.1–10.2. Змеи (?), обращены влево. У 10.1 один конец поврежден сколом. Сохранность изображения плохая. Точечная выбивка и прошлифовка.

Плоскость 11. Находится в 1,10 м к западу от плоскости 8. Расположена наклонно, обращена на север. Угол наклона 76°. Размер 3,3×1,1 м (рис. 23).

11.1–11.5. Вереница лошадей, обращенных влево и расположенных друг за другом. Силуэт. Передняя нога 11.4 перекрыта 11.9. У 11.5 ноги и туловище разрушены сколами, лишайником и ветровой эрозией. Точечная выбивка и прошлифовка.

11.6–11.9. Верблюды, стоящие друг против друга, 11.6–11.8 – силуэт, 11.9 – контур. Точечная выбивка и прошлифовка.

15 (2). 1 топ. 3-жазық бет. Бөлігі
Группа 1. Плоскость 3. Фрагмент
Group 1. The Flatness 3. Fragments

8.1–8.2. Қарсыласып тұрған жылқылар (айғырлар). Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

9-жазық бет. Жетінші жазық беттен оңтүстікке қарай 0,5 м жерде көлденең орналасқан. Өлшемі: 1,8х1,1 м (21 сур.).

9.1. Алдыңғы кескінде екі дөңгелекті арба, бір-біріне арқасын бере орналасқан екі ат жегілген. Күйменің алаңқайынан түзу сызық тартылған. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

10-жазық бет. Тоғызыншы жазық беттен батысқа қарай 0,8 м жерде, оңтүстік-шығысқа көлбей орналасқан. Көлбеу бұрышы 14°. Өлшемі: 2,3х0,8 м (22 сур.).

10.1–10.2. Жыландар (?), солға қаратылған. 10.1. бір шетін тас сынығы зақымдаған. Сурет нашар сақталған. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

11-жазық бет. Сегізінші жазық беттен батысқа қарай 1,10 м жерде, солтүстікке көлбей орналасқан. Көлбеу бұрышы 76°. Өлшемі: 3.3х1,1 м (23 сур.).

11.1–11.5. Солға қаратылған, бірінің артынан бірі орналасқан жылқылар тізбегі. Сұлба.

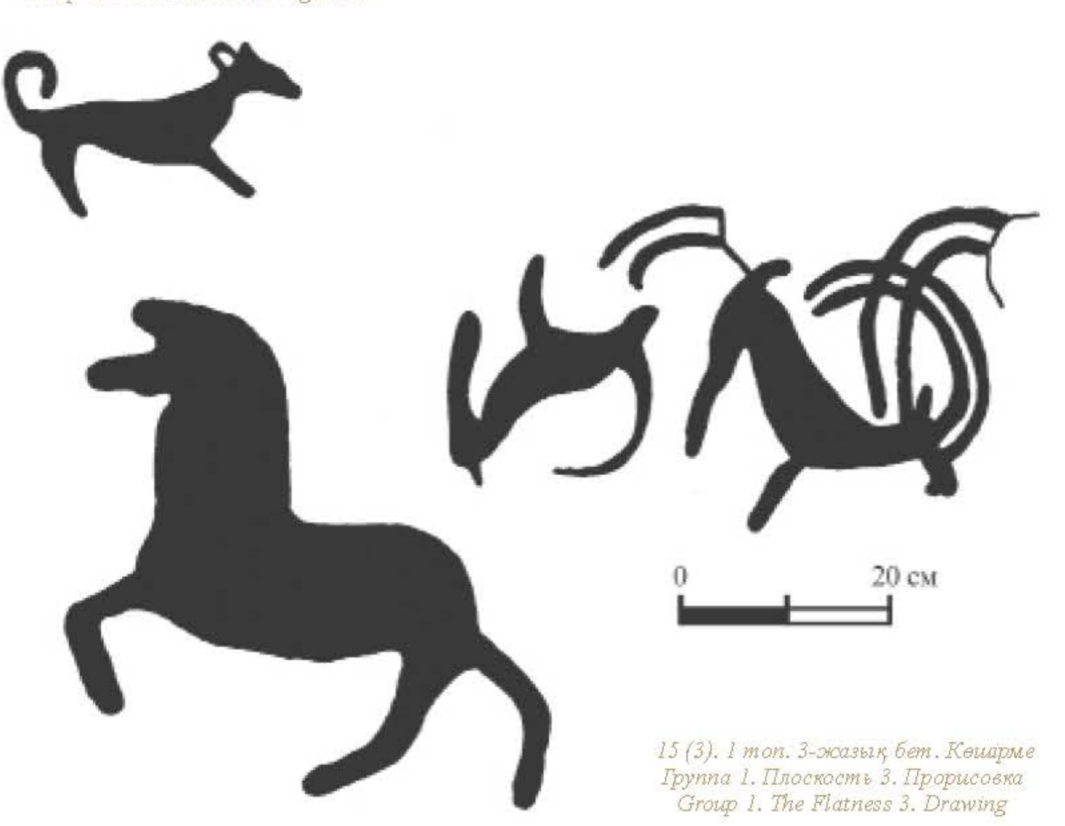

15 (3). 1 топ. 3-жазық бет. Көшарме
Группа 1. Плоскость 3. Прорисовка
Group 1. The Flatness 3. Drawing

16 (1). 1 топ. 4-жазық бет. Жалпы көрінісі
Группа 1. Плоскость 4. Общий вид
Group 1. The Flatness 4. General view

16 (2, 3). 1 топ. 4-жазық бет. Жалпы көрінісі
Группа 1. Плоскость 4. Общий вид
Group 1. The Flatness 4. General view

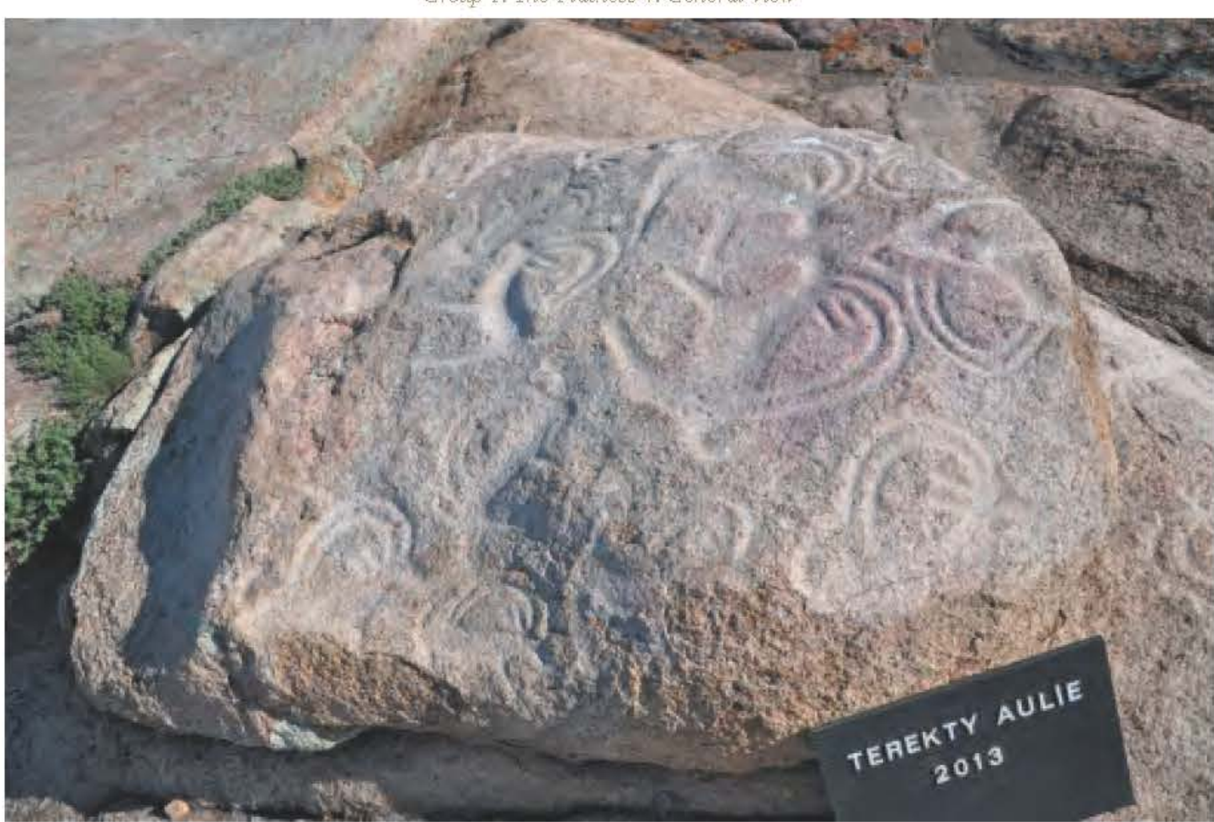

11.4 алдыңғы аяғын 11.9 жауып тұр. 11.5 аяқтары мен денелерін тас сынықтары, қына және жел эрозиясы зақымдаған. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

11.6. – 11.9. Қарсы тұрған түйелер. 11.6-8 – нобай, 11.9 - контур. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

11.10. – 11.11. Бірі-біріне қарсы тұрған бота мен түйе. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

11.12. Солға қаратылған түйе. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

11.13. Солға қаратылған жылқы. Сұлба. Алдыңғы аяғының бірі асығынан тік бұрыш жасап бүгілген. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

16 (4). 1 топ. 4-жазық бет. Көшірме
Группа 1. Плоскость 4. Прорисовка
Group 1. The Flatness 4. Drawing

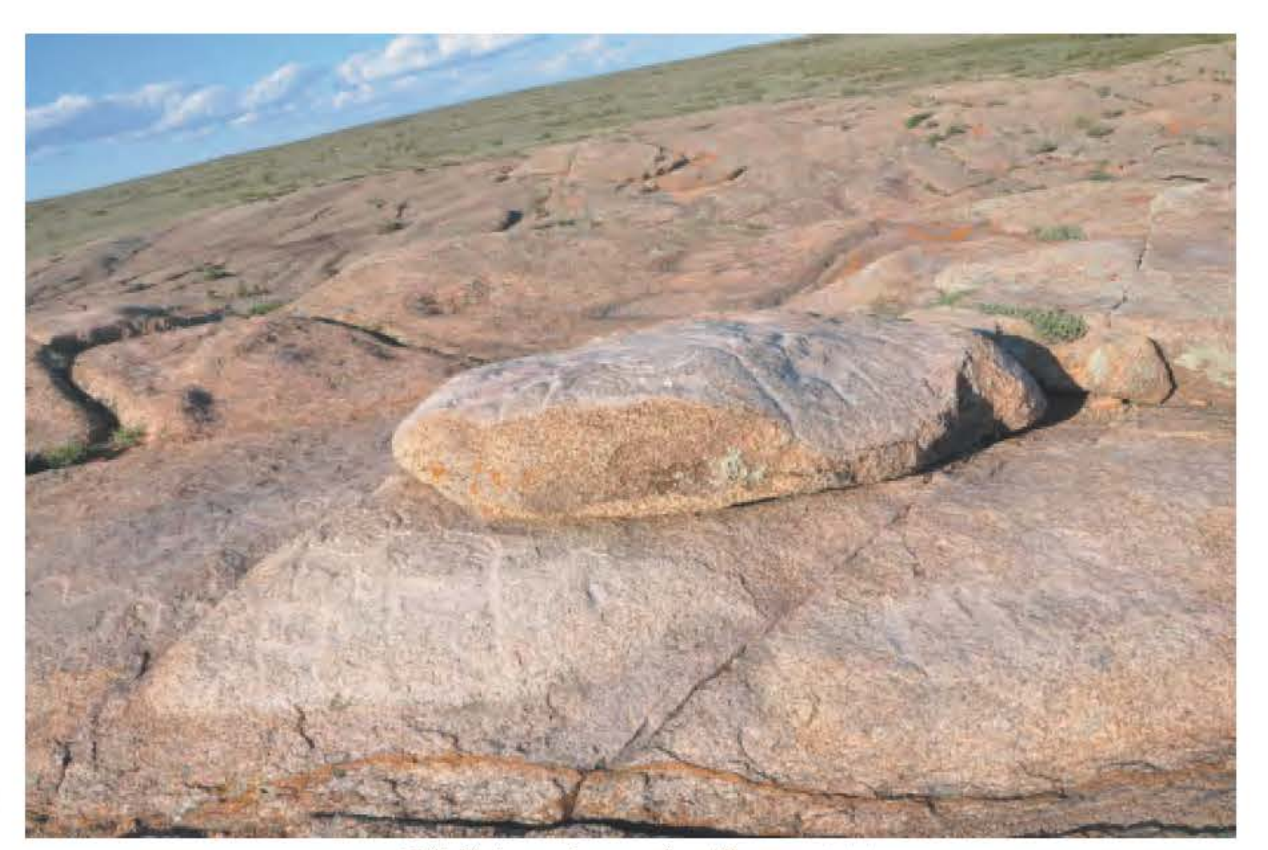

17 (1, 2). 1 топ. 5-жазық бет. Жалпы көрінісі
Группа 1. Плоскость 5. Общий вид
Group 1. The Flatness 5. General view

11.14. Оңға қаратылған жылқы. Сұлба. Сауыры мен мойын бөлігін 11.11. және 11.12. жауып тұр. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

11.15. – 11.16. Жылқылар, солға қаратылған. Сұлба. 11.16. алдыңғы аяғының бірі асығынан тік бұрыш жасап бүгілген. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан

12-жазық бет. Он бірінші жазық беттен солтүстік-батысқа қарай 1,40 м жерде, оңтүстік-батысқа көлбей орналасқан. Көлбеу бұрышы 61°. Өлшемі: 1,5х0,7 м (24 сур.).

12.1. Оңға қаратылған жылқы. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

12.2–12.3. Бір-біріне қарсы тұрған жылқылар. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

12.4. Оңға қаратылған түйе. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

12.5. Оңға қаратылған жылқы. Сұлба. Артқы аяғын тақта сынығы және қына зақымдаған. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

12.6. Солға қаратылған түйе. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

13-жазық бет. Он екінші жазық беттен оңтүстікке қарай 0,80 м жерде, оңтүстікке көлбей орналасқан. Көлбеу бұрышы 23°. Өлшемі: 1,55х0,75 м (25 сур.).

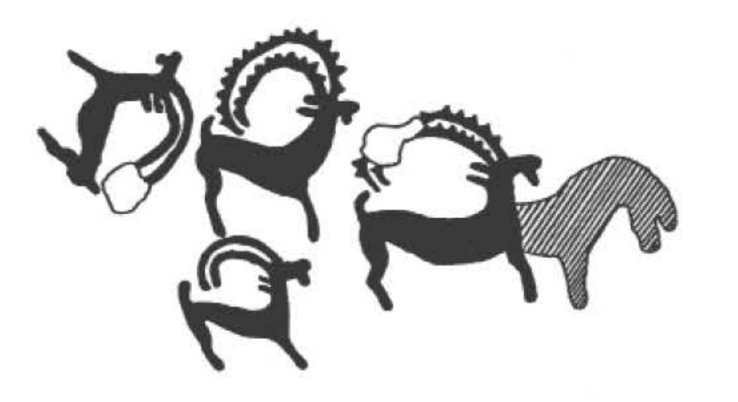

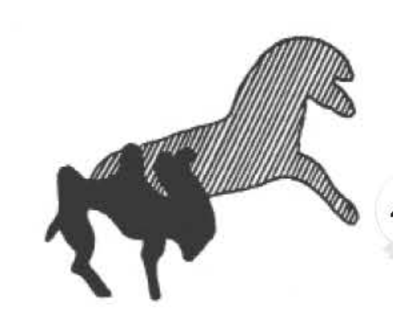

0 20 см

17 (3). 1 топ. 5-жазық бет. Көшірме
Группа 1. Плоскость 5. Прорисовка
Group 1. The Flatness 5. Drawing

11.10–11.11. Верблюжонок и верблюд, стоят друг против друга. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

11.12. Верблюд, обращен влево. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

11.13. Лошадь, обращена влево. Силуэт. Одна из передних ног согнута под прямым углом в коленном суставе. Точечная выбивка и прошлифовка.

11.14. Лошадь, обращена вправо. Силуэт. Круп и шейная часть перекрыты 11.11 и 11.12. Точечная выбивка и прошлифовка.

11.15–11.16. Лошади, обращены влево. Силуэт. Одна из передних ног 11.16 согнута под прямым углом в коленном суставе. Точечная выбивка и прошлифовка.

Плоскость 12. Находится в 1,40 м к северо-западу от плоскости 11. Расположена наклонно, обращена на юго-запад. Угол наклона 61°. Размер 1,5×0,7 м (рис. 24).

12.1. Лошадь, обращена вправо. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

12.2–12.3. Лошади, стоят друг против друга. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

12.4. Верблюд, обращен вправо. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

12.5. Лошадь, обращена вправо. Силуэт. Задняя нога разрушена сколом и лишайником. Точечная выбивка и прошлифовка.

12.6. Верблюд, обращен влево. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

Плоскость 13. Находится в 0,80 м к югу от плоскости 12. Расположена наклонно, обращена на юг, Угол наклона 23°. Размер 1,55×0,75 м (рис. 25).

13.1. Лошадь, обращена вправо вверх. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка,

13.2. Лошадь, обращена вправо. Силуэт. Задние и грудные части перекрыты 13.1 и 13.4. Точечная выбивка и прошлифовка.

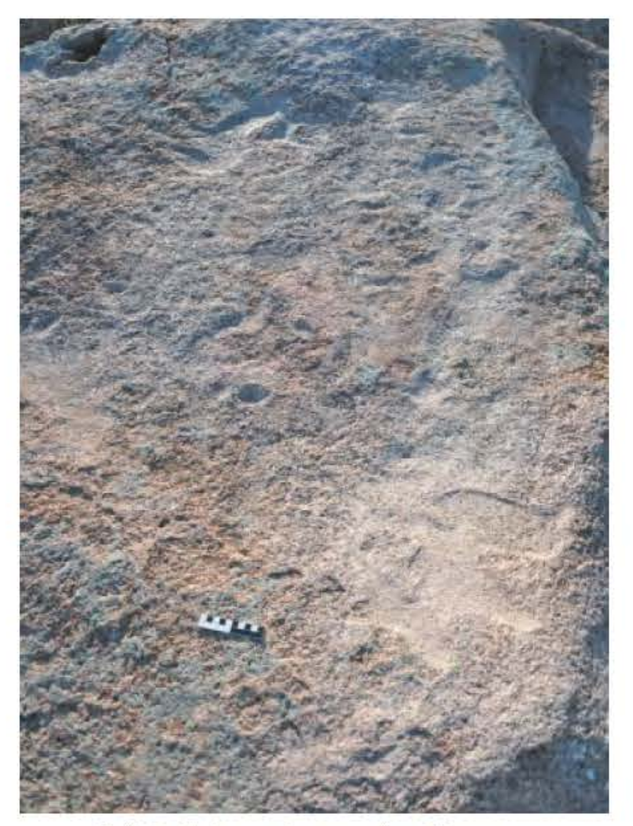

18 (1, 2, 3). 1 топ. 6-жазық бет. Жалпы көрінісі
Группа 1. Плоскость 6. Общий вид
Group 1. The Flatness 6. General view

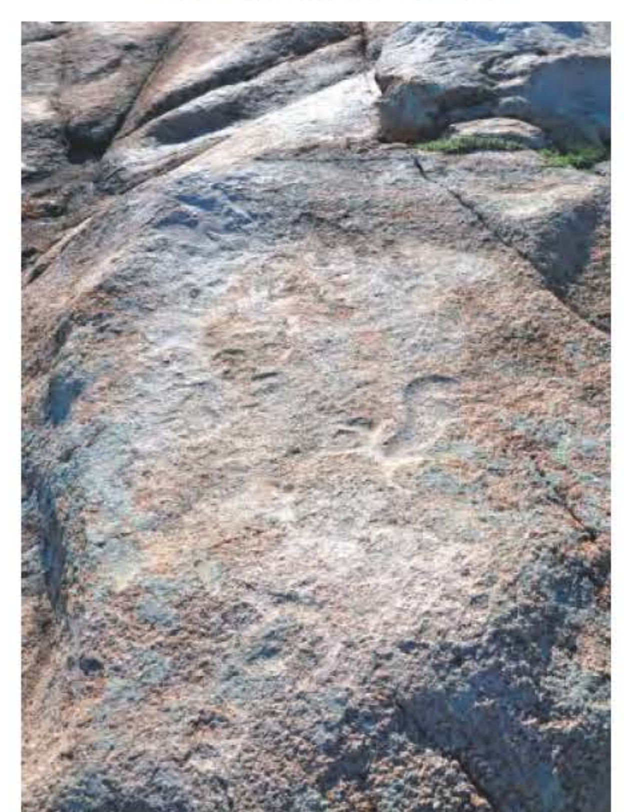

13.1. Оңға, жоғары қаратылған жылқы. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

13.2. Оңға қаратылған жылқы. Сұлба. Артқы және кеуде бөліктерін 13.1 және 13.4 жауып тұр. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

13.3. Оңға, төмен қаратылған тауешкі. Алдыңғы бөлігін 13.2 жауып тұр. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

13.4. Оңға, сәл жоғары қаратылған жылқы. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

13.5. Солға, төмен қаратылған жылқы. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

13.6. Оңға, жоғары қаратылған тауешкі. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

13.7. Жоғары қаратылған жылқы. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

13.8. Анықталмаған бейне. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

13.9. Оңға, сәл жоғары қаратылған тауешкі. Алдыңғы бөлігін 13.8 жауып тұр. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

14-жазық бет. Он үшінші жазық беттен шығысқа қарай 170 м жерде, оңтүстікке көлбей орналасқан. Көлбеу бұрышы 35°. Өлшемі: 0,6х 0,45 м (26 сур.).

14.1. Солға қаратылған түйе. Басы көлденең орналасқан. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

15-жазық бет. Он төртінші жазық беттен шығысқа қарай 0,70 м жерде оңтүсік-батысқа

18 (4). 1 топ. 6-жазық бет. Бөлігі
Группа 1. Плоскость 6. Фрагмент
Group 1. The Flatness 6. Fragment

13.3. Горный козел, обращен вправо вниз. Передняя часть перекрыта 13.2. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

13.4. Лошадь, обращена вправо чуть вверх. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

13.5. Лошадь, обращена влево вниз. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

13.6. Горный козел, обращен вправо вверх. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

13.7. Лошадь, обращена вверх. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

13.8. Неопределенная фигура. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

13.9. Горный козел, обращен вправо чуть вверх. Передняя часть перекрыта 13.8. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

Плоскость 14. Находится в 170 м к востоку от плоскости 13. Расположена под наклоном, обращена на юг. Угол наклона 35°. Размер 0,6×0,45 м (рис. 26).

14.1. Верблюд, обращен влево. Голова расположена горизонтально. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

Плоскость 15. Находится в 0,70 м к востоку от плоскости 14. Расположена под наклоном, обращена на юго-запад. Угол наклона 41°. Размер 0,75×0,75 м (рис. 27).

15.1. Верблюд, обращен вправо. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

Плоскость 16. Находится в 1,5 м к юго-западу от плоскости 15. Расположена наклонно, обращена на юго-запад. Угол наклона 63°. Размер 0,85×0,6 м (рис. 28).

16.1–16.2. Горные козлы, обращены друг к другу. Нижняя часть 16.1, задняя часть и кончики рога 16.2 разрушены сколами плиты. Си-

көлбей орналасқан. Көлбеу бұрышы 41°. Өлшемі: 0,75х0,75 м (27 сур.).

15.1. Оңға қаратылған түйе. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

16-жазық бет. Он бесінші жазық беттен оңтүстік-батысқа қарай 1,5 м жерде, оңтүстік-батысқа көлбей орналасқан. Көлбеу бұрышы 63°. Өлшемі: 0,85х0,6 м (28 сур.).

16.1–16.2. Бір-біріне қаратылған тауешкілер. 16.1 төменгі бөлігін, 16.2 артқы бөлігі мен мүйізінің ұшын тақта сынықтары зақымдаған. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

16.3. Тауешкі, солға, сәл жоғары қаратылған. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

16.4. Тауешкі, солға сәл жоғары қаратылған. Сұлба. Артқы бөлігін тақта сынықтары зақымдаған. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

16.5. Солға қаратылған жылқы. Құйрық бөлігін тақта сынықтары зақымдаған. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

16.6. Оңға қаратылған тауешкі. Алдыңғы бөлігін тақта сынықтары зақымдаған. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

17-жазық бет. Он алтыншы жазық беттен шығысқа қарай 2 м жерде, оңтүстік-шығысқа көлбей орналасқан. Көлбеу бұрышы 18°. Өлшемі: 0,6х0,45 м (29 сур.).

18 (5). 1 топ. 6-жазық бет. Көшірме
Группа 1. Плоскость 6. Прорисовка
Group 1. The Flatness 6. Drawing

луэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

16.3. Горный козел, обращен влево чуть вверх. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

16.4. Горный козел, обращен влево чуть вверх. Силуэт. Задняя часть разрушена сколами плиты. Точечная выбивка и прошлифовка,

16.5. Лошадь, обращена влево. Хвостовая часть разрушена сколами плиты. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

16.6. Горный козел, обращен вправо. Передняя часть разрушена сколом. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

Плоскость 17. Находится в 2 м к востоку от плоскости 16. Расположена наклонно, обращена на юго-запад. Угол наклона 18°. Размер 0,6×0,45 м (рис. 29).

17.1. Лошадь, обращена влево. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

19 (1). 1 топ. 7-жазық бет. Жалпы көрінісі
Группа 1. Плоскость 7. Общий вид
Group 1. The Flatness 7. General view

17.1. Солға қаратылған жылқы. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

18-жазық бет. Он жетінші жазық бет-тен шығысқа қарай 130 м жерде, оңтүстік-шығысқа көлбей орналасқан. Көлбеу бұрышы 14°. Өлшемі: 0,65х0,45 м (30 сур.).

18.1. Солға қаратылған жылқы. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

18.2. Оңға қаратылған жылқы. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

18.3–18.4. Таңбатәрізді белгі және оңға қаратылған түйе. 18.3 соңғы жағы 18.4

19 (2). 1 топ. 7-жазық бет. Бөлігі
Группа 1. Плоскость 7. Фрагмент
Group 1. The Flatness 7. Fragment

Плоскость 18. Находится в 130 м к востоку от плоскости 17. Расположена слегка наклонно, обращена на юго-запад. Угол наклона 14°. Размер 0,65×0,45 м (рис. 30).

18.1. Лошадь, обращена влево. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

18.2. Лошадь, обращена вправо. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

18.3–18.4. Тамгаобразный знак и верблюд, обращенный вправо. Концы 18.3 соединены с горбами 18.4. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

18.5. Лошадь, обращена вправо. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

18.6. Лошадь, обращена влево. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

өркештерімен жалғасқан. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

18.5. Оңға қаратылған жылқы. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

18.6. Солға қаратылған жылқы. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

19-жазық бет. Он сегізінші жазық бет-тен шығысқа қарай 2,5 м жерде, көлденең орналасқан. Өлшемі: 0,45х0,5 м (31 сур.).

19.1. Солға қаратылған жылқы. Сұлба. Басы тақта шетімен бүлінген. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

20-жазық бет. Он тоғызыншы жазық беттен оңтүстік-шығысқа қарай 1,2 м жерде, оңтүстік-батысқа көлбей орналасқан. Көлбеу бұрышы 33°. Өлшемі: 2,4х0,8 м (32 сур.).

20.1. Түйе, төмен қаратылған. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

20.2. Солға қаратылған түйе. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

20.3–20.4. Бір-біріне қарсы тұрған жылқылар. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

20.5. Солға қаратылған жылқы. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

20.6. Солға, төмен қаратылған жылқы. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

20.7–20.9. Жылқылар, солға қаратылған. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

21-жазық бет. Жиырмасыншы жазық беттен оңтүстік-шығысқа қарай 2 м жерде, оңтүстік, оңтүстік-батысқа көлбей орналасқан. Көлбеу бұрышы 22°. Өлшемі: 2,5х2,7 м. (33 сур.).

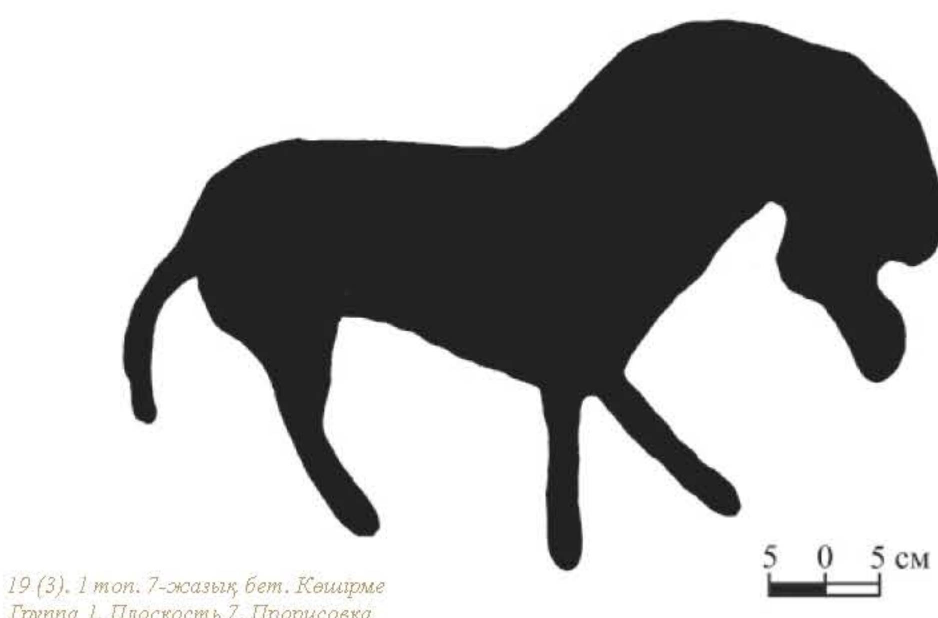

19 (3). 1 топ. 7-жазық бет. Көшірме
Группа 1. Плоскость 7. Прорисовка
Group 1. The Flatness 7. Drawing

Плоскость 19. Находится в 2,5 м к востоку от плоскости 18. Расположена горизонтально. Размер 0,45×0,5 м (рис. 31).

19.1. Лошадь, обращена влево. Силуэт. Голова разрушена краем плиты. Точечная выбивка и прошлифовка.

Плоскость 20. Находится в 1,2 м к юго-востоку от плоскости 19. Расположена наклонно, обращена на юго-запад. Угол наклона 33°. Размер 2,4×0,8 м (рис. 32).

20.1. Верблюд, обращен вниз. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

20.2. Верблюд, обращен влево. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

20.3–20.4. Лошади, стоят друг против друга. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

20.5. Лошадь, обращена влево. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

20.6. Лошадь, обращена влево вниз. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

21.1. Солға қаратылған жылқы. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

21.2. Тауешкі, аяғы жоғары қаратылып салынған, солға қаратылған. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

21.3. Жылқы, аяғы жоғары қаратылып салынған, солға қаратылған. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

21.4. Оңға қаратылған жылқы. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

21.5. Солға қаратылған жылқы. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

21.6–21.7. Жылқылар, оңға қаратылған. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

21.8. Солға қаратылған жылқы. Алдыңғы аяғы тізесінен тік бұрыш жасап бүгілген. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

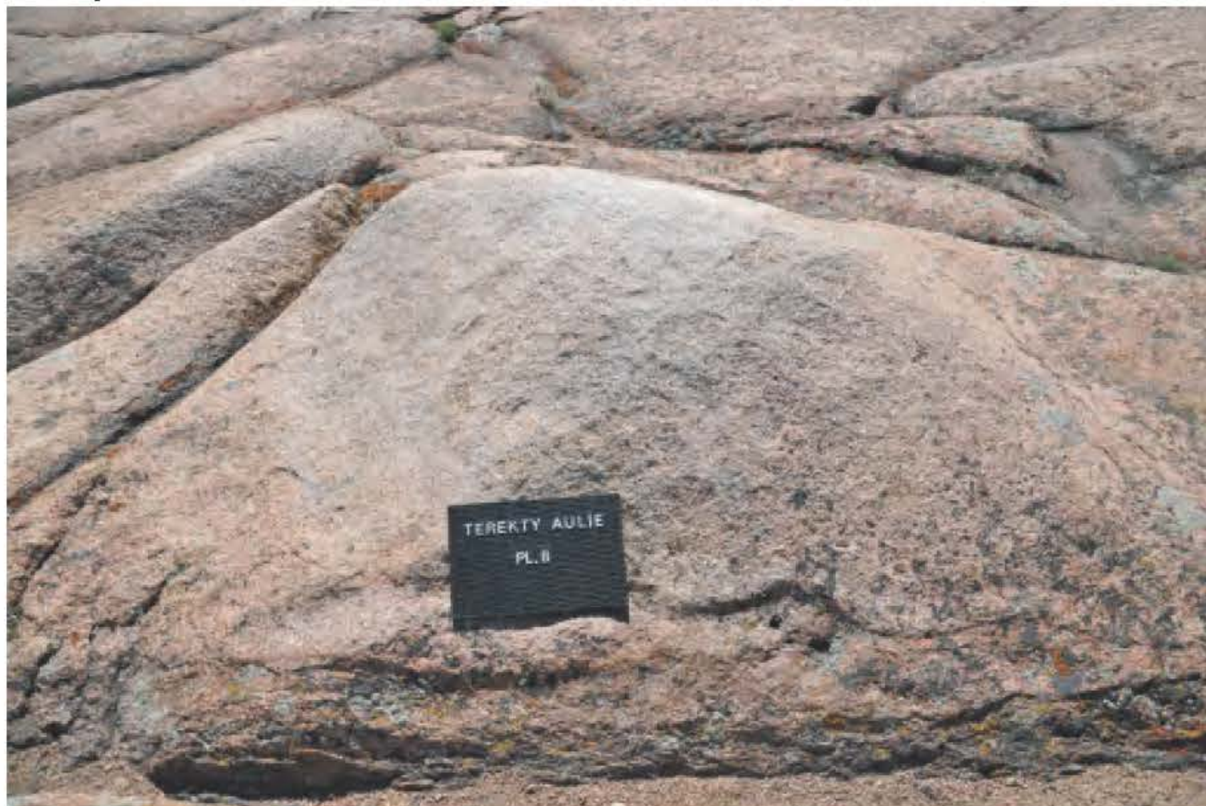

20 (1). 1 топ. 8-жазық бет. Жалпы көрінісі
Группа 1. Плоскость 8. Общий вид
Group 1. The Flatness 8. General view

20.7–20.9. Лошади, обращены влево. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

Плоскость 21. Находится в 2 м к юго-востоку от плоскости 20. Расположена наклонно, обращена на юг-юго-запад. Угол наклона 22°. Размер 2,5×2,7 м (рис. 33).

21.1. Лошадь, обращена влево. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

21.2. Горный козел, изображен вверх ногами, обращен влево. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

21.3. Лошадь, изображена вверх ногами, обращена влево. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

21.4. Лошадь, обращена вправо. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

21.5. Лошадь, обращена влево. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

21.6–21.7. Лошади, обращены вправо. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

21.8. Лошадь, обращена влево. Передняя нога согнута под прямым углом в коленном суставе. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

21.9 Қабан (?), оңға, төмен қаратылған. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

21.10. Оңға қаратылған жылқы. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

21.11–21.13. Бейнесіз теңбілдер. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

21.12. Оңға қаратылған жылқы. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

21.14. Солға қаратылған жылқы. Сауыры 22.15. жалғасқан. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

21.15. Шеңберге салынған шұңқыр. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

21.16–21.17. Түйелердің шағылысу көрінісі. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

21.18–21.19. Бір-біріне қарсы тұрған жылқылар. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

20 (2). 1 топ. 8-жазық бет. Көшірме
Группа 1. Плоскость 8. Прорисовка
Group 1. The Flatness 8. Drawing

21.9. Кабан (?), обращен вправо вниз. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

21.10. Лошадь, обращена вправо. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

21.11–21.13. Аморфные пятна. Точечная выбивка и прошлифовка.

21.12. Лошадь, обращена вправо. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

21.14. Лошадь, обращена влево. Круп соединен с 22.15. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

21.15. Лунка, вписанная в круг. Точечная выбивка и прошлифовка.

21.16–21.17. Сцена спаривания верблюдов. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

21.20–21.21. Шеңберге салынған шұңқырлар. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

21.22. Таңбатәрізді белгі. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

22-жазық бет. Жиырма бірінші жазық беттен батысқа қарай 3 м жерде, оңтүстікке көлбей орналасқан. Көлбеу бұрышы 25°. Өлшемі: 1,8х1,1 м (34 сур.).

22.1; 22.5–22.7. Ат тұяғының суреттері. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

22.2. Шоғырлас шеңберлерге салынған шұңқырлар. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

22.3. Тырна (?), оңға қаратылған. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

22.4. Оңға, төмен қаратылған жылқы. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

22.8. Солға, жоғары қаратылған жылқы. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

22.9. Оңға, төмен қаратылған жылқы. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

21 (1). 1 топ. 9-жазық бет. Жалпы көрінісі
Группа 1. Плоскость 9. Общий вид
Group 1. The Flatness 9. General view

21.18–21.19. Лошади, стоят друг против друга. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

21.20–21.21. Лунки, вписанные в круги. Точечная выбивка и прошлифовка.

21.22. Тамгаобразный знак. Точечная выбивка и прошлифовка.

Плоскость 22. Находится в 3 м к западу от плоскости 21. Расположена наклонно, обращена на юг. Угол наклона 25°. Размер 1,8×1,1 м (рис. 34).

22.1; 22.5–22.7. Изображения конских копыт. Точечная выбивка и прошлифовка.

22.2. Лунка, вписанная в концентрические круги. Точечная выбивка и прошлифовка.

22.3. Журавль (?), обращен вправо. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

22.4. Лошадь, обращена вправо вниз. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

22.8. Лошадь, обращена влево вверх. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

22.10. Жоғары қаратылған жылқы. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

22.11. Хайуан, оңға қаратылған. Сұлба. Құйрығы 22.10 сауырымен жалғасқан. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

22.12. Бұғы, оңға қаратылған. Жіңішке тұрқы мен мойны ұзын, жауырын үстінде өркеші бар, тұмсығы тым үшкір, аузы сәл ашық. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

23-жазық бет. Жиырма екінші жазық беттен батысқа қарай 1,5 м жерде, оңтүстікке көлбей орналасқан. Көлбеу бұрышы 25°. Өлшемі: 0,5х0,3 м (35 сур.).

23.1. Құлан (?), оңға қаратылған. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

24-жазық бет. Жиырма төртінші жазық беттен батысқа қарай 1 м жерде, оңтүстік-батысқа қарай көлбей орналасқан. Көлбеу бұрышы 25°. Өлшемі: 0,9х0,7 м (36 сур.).

21 (2). 1 топ. 9-жазық бет. Жалпы көрінісі
Группа 1. Плоскость 9. Общий вид
Group 1. The Flatness 9. General view

22.9. Лошадь, обращена вправо вниз. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

22.10. Лошадь, обращена вверх. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

22.11. Животное, обращено вправо. Силуэт. Хвост соединен с крупом 22.10. Точечная выбивка и прошлифовка.

22.12. Олень, обращен вправо. У него узкое длинное туловище, длинная шея, подчеркнутый горб над лопатками, чрезмерно вытянутая морда, приоткрытый рот. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

Плоскость 23. Находится в 1,5 м к западу от плоскости 22. Расположена наклонно, обращена на юг. Угол наклона 25°. Размер 0,5×0,3 м (рис. 35).

23.1. Кулан (?), обращен вправо. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

Плоскость 24. Находится в 1 м к западу от плоскости 23. Расположена наклонно, обращена на юго-запад. Угол наклона 25°. Размер 0,9×0,7 м (рис. 36).

24.1–24.2. Верблюды, обращены влево. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

24.1–24.2. Түйелер, солға қаратылған. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

24.3. Оңға қаратылған түйе. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

25-жазық бет. Жиырма бірінші жазық беттен оңтүстікке қарай 2 м жерде, оңтүстікке көлбей орналасқан. Көлбеу бұрышы 13°. Өлшемі: 1,1х0,6 м (37 сур.).

25.1. Белгісіз мүсін. Контур. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

25.2. Жоғары қаратылған тауешкі. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

25.3. Солға, төмен қаратылған жылқы. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

25.4. Солға, төмен қаратылған жылқы. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

25.5. Солға, төмен қаратылған жылқы. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

21 (3). 1 топ. 9-жазық бет. Бөлігі
Группа 1. Плоскость 9. Фрагмент
Group 1. The Flatness 9. Fragments

24.3. Верблюд, обращен вправо. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

Плоскость 25. Находится в 2 м к югу от плоскости 21. Расположена слегка наклонно, обращена на юг. Угол наклона 13°. Размер 1,1×0,6 м (рис. 37).

25.1. Неопределенная фигура. Контур. Точечная выбивка и прошлифовка.

25.2. Горный козел, обращен вверх. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

25.3. Лошадь, обращена влево вниз. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

25.4. Лошадь, обращена влево. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

25.5. Лошадь, обращена влево. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

Плоскость 26. Находится в 1 м к югу от плоскости 25. Расположена слегка наклонно, обращена на юг. Угол наклона 15°. Размер 1,4×1,7 м (рис. 38).

26.1. Лунка, вписанная в полукруг. Точечная выбивка и прошлифовка.

26.2. Лошадь, обращена влево. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

26-жазық бет. Жиырма бесінші жазық беттен оңтүстікке қарай 1 м жерде, оңтүстікке сәл көлбей орналасқан. Көлбеу бұрышы 15°. Өлшемі: 1,4х1,7 м (38 сур.).

26.1. Жартышеңберге салынған шұңқыр. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

26.2. Солға қаратылған жылқы. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

26.3. Шеңберге салынған шұңқыр. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

26.4. Қылыштәрізді фигура. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

26.5. Солға қаратылған жылқы. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

26.6. Солға қаратылған жылқы. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

27-жазық бет. Жиырма екінші жазық беттен оңтүстікке қарай 1 м жерде, оңтүстікке көлбей орналасқан. Көлбеу бұрышы 56°. Өлшемі: 5х5 м (39 сур.).

21 (4). 1 топ. 9-жазық бет. Көшірме
Группа 1. Плоскость 9. Прорисовка
Group 1. The Flatness 9. Drawing

26.3. Лунка, вписанная в круг. Точечная выбивка и прошлифовка.

26.4. Мечеобразная фигура. Точечная выбивка и прошлифовка.

26.5. Лошадь, обращена влево. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

26.6. Лошадь, обращена влево. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

Плоскость 27. Находится в 1 м к югу от плоскости 22. Расположена наклонно, обращена на юг. Угол наклона 56°. Размер 5×5 м (рис. 39).

27.1. Лошадь, обращена вправо. Выделен фаллос. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

27.2. Лунка, вписанная в круг. Точечная выбивка и прошлифовка.

27.3–27.4. Животное, обращенное вправо, и неопределенная фигура. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

27.5. Лошадь (?), обращена влево. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

27.6. Неоконченная фигура животного, обращенного вправо. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

27.7. Верблюд, обращен вправо. Силуэт. Задняя часть разрушена краем плиты. Точечная выбивка и прошлифовка.

27.8. Лошадь, обращена вправо. Точечная выбивка и прошлифовка.

27.1. Оңға қаратылған жылқы. Қасасы анық көрсетілген. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

27.2. Шеңберге салынған шұңқыр. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

27.3–27.4. Оңға қаратылған хайуан және белгісіз мүсін. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

27.5. Жылқы (?), солға қаратылған. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

27.6. Оңға қаратылған хайуанның аяқталмаған мүсіні. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

27.7. Оңға қаратылған түйе. Сұлба. Артқы бөлігі тақта шетімен бүлінген. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

27.8. Оңға қаратылған жылқы. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

27.9. Солға қаратылған жылқы. Сұлба. Тұмсығын тақта шеті зақымдаған. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

27.10. Оңға қаратылған жылқы. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

27.11. Солға қаратылған жылқы. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

22 (1, 2). 1 топ. 10-жазық бет. Жалпы көрінісі
Группа 1. Плоскость 10. Общий вид
Group 1. The Flatness 10. General view

27.9. Лошадь, обращена влево. Силуэт. Морда разрушена краем плиты. Точечная выбивка и прошлифовка.

27.10. Лошадь, обращена вправо. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

27.11. Лошадь, обращена влево. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

27.12. Животное, обращено вправо чуть вверх. Передняя часть повреждена 27.57. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

27.13. Изображение головы лошади, обращенной вправо. Остальная часть разрушена краем плиты. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

27.12. Оңға, сәл жоғары қаратылған хайуан. Алдыңғы бөлігін 27.57 зақымдаған. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

27.13. Оңға қаратылған жылқы басының бейнесі. Қалған бөлігі тақта шетімен бүлінген. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

27.14–21.15. Жылқы мен ит (?), қарама-қарсы жақтарға қаратылған. Палимпсест. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

27.16. Анықталмаған бейне. 27.15 жанасып жатыр. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

27.17. Оңға қаратылған жылқы. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

27.18. Солға қаратылған жылқы. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

27.19–21.20. Шұңқырлар. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

27.21. Оңға қаратылған жылқы. Артқы бөлігін тақта шеті зақымдаған. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

27.22. Оңға қаратылған түйе. Артқы бөлігін тақта шеті зақымдаған. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

27.23. Анықталмаған бейне. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

27.24. 27.22.-кескіннің алдыңғы аяғын қиып жатқан толқынды сызық. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

27.25. Солға қаратылған жылқы басы. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

27.26. Солға қаратылған жылқы. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

27.27. – 27.28. Жылқы мен бұқа, бірінің үстіне бірі орналасқан, оңға қаратылған. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

22 (3). 1 топ. 10-жазық бет. Көшірме
Группа 1. Плоскость 10. Прорисовка
Group 1. The Flatness 10. Drawing

27.14–21.15. Лошадь и собака (?), обращены в противоположные стороны. Палимсест. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

27.16. Неопределенная фигура. Примыкает к 27.15. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

27.17. Лошадь, обращена вправо. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

27.18. Лошадь, обращена влево. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

27.19–21.20. Лунки. Точечная выбивка и прошлифовка.

27.21. Лошадь, обращена вправо. Задняя часть разрушена краем плиты. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

27.22. Верблюд, обращен вправо. Задняя часть разрушена краем плиты. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

27.23. Неопределенная фигура. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

27.24. Волнистая линия, пересекающая переднюю ногу 27.22. Точечная выбивка и прошлифовка.

27.25. Голова лошади, обращенная влево. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

27.26. Лошадь, обращена влево. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

27.27–27.28. Лошадь и бык, расположены друг над другом, обращены вправо. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

27.29. Лошадь, обращена вправо. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

27.30. Змея (?). Точечная выбивка и прошлифовка.

27.31. Лунка. Точечная выбивка и прошлифовка.

27.29. Оңға қаратылған жылқы. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

27.30. Жылан (?). Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

27.31. Шұңқыр. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

27.32. – 27.33. Оңға қаратылған жылқы бастарының суреттері. Қалған бөліктері тақта шетімен бүлінген. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

27.34. Оңға қаратылған жылқы. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

27.35. Солға қаратылған жылқы. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

27.36. Оңға қаратылған жылқы. Құйрығы тақта шетімен бүлінген. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

27.37. Солға қаратылған жылқы. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

27.38. – 27.39. Жылқылар, солға қаратылған. Палимпсест. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

27.40–27.41. Жылқылар, бірі-біріне қаратылған. 27.41 - бейненің басын 27.40 жауып тұр. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

27.42. Оңға, жоғары қаратылған жылқы. Артқы бөлігі сынықтан зақымданған. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

27.43–27.44. Жылқылар, солға қаратылған. Палимпсест. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

27.45. Оңға қаратылған жылқы. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

27.46–27.47. Белгісіз фигуралар. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

27.48. Солға қаратылған жылқы. Қасасы анық көрсетілген. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

27.49–27.50. Шұңқырлар. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

27.51. Солға қаратылған жылқы. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

23 (1). 1 топ. 11-жазық бет. Жалпы көрінісі
Группа 1. Плоскость 11. Общий вид
Group 1. The Flatness 11. General view

23 (2). 1 топ. 11-жазық бет. Бөлігі
Группа 1. Плоскость 11. Фрагмент
Group 1. The Flatness 11. Fragment

27.32–27.33. Изображения голов лошадей, обращенных вправо. Остальные части разрушены краем плиты. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

27.34. Лошадь, обращена вправо. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

27.35. Лошадь, обращена влево. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

27.36. Лошадь, обращена вправо. Хвост разрушен краем плиты. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

27.37. Лошадь, обращена влево. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

27.38–27.39. Лошади, обращены влево. Палимсест. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

27.40–27.41. Лошади, обращены друг к другу. 27.40 перекрывает голову 27.41. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

27.42. Лошадь, обращена вправо вверх. Задняя часть разрушена сколом. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

27.43–27.44. Лошади, обращены влево. Палимсест. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

27.45. Лошадь, обращена вправо. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

27.46–27.47. Неопределенные фигуры. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

27.48. Лошадь, обращена влево. Выделен фаллос. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

27.49–27.50. Лунки. Точечная выбивка и прошлифовка.

27.51. Лошадь, обращена влево. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

27.52–27.53. Жеребцы, стоят друг против друга. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

23 (3). 1 топ. 11-жазық бет. Бөлігі
Группа 1. Плоскость 11. Фрагмент
Group 1. The Flatness 11. Fragment

27.54. Неопределенная фигура, разрушена краем плиты. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.
27.55–27.56. Лошадь, обращенная вправо, и неясная фигура. Палимсест. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.
27.57. Прошлифованный желобок.
27.58. Лошадь, обращена влево вниз. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.
27.59. Лошадь, обращена влево. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.
27.60. Неопределенная фигура. Точечная выбивка и прошлифовка.
27.61–27.62. Лошади, расположены друг над другом и обращены вправо. Хвост 27.61 соединен линией с 27.60. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.
27.63. Горный козел, обращен вправо. Контур. Точечная выбивка и прошлифовка.
27.64. Голова лошади, обращенная вправо. Остальная часть повреждена 27.57. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

27.52–27.53. Бірі-біріне қарсы тұрған айғырлар. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.
27.54. Белгісіз бейне, тақта шетімен бүлінген. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.
27.55 – 27.56. Оңға қаратылған жылқы және түсініксіз фигура. Палимпсест. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.
27.57. Өңделген науашық.
27.58. Солға, төмен қаратылған жылқы. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.
27.59. Солға қаратылған жылқы. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.
27.60. Анықталмаған бейне. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.
27.61–27.62. Бірінің үстіне бірі орналасқан және оңға қаратылған жылқылар. 27.61. құйрығы 27.60. сызық арқылы жалғасқан. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

27.65. Верблюд, обращен вправо. Хвостовая часть повреждена 27.54. Контур. Точечная выбивка и прошлифовка.
27.66–27.67. Лошади, обращены вправо. Морда 27.66 перекрывает круп 27.67. 27.66 – контур, 27.67 – силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка..
27.68. Лошадь, обращена вправо. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

23 (4). 1 топ. 11-жазық бет. Көшірме
Группа 1. Плоскость 11. Прорисовка
Group 1. The Flatness 11. Drawing

27.63. Оңға қаратылған тауешкі. Контур. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

27.64. Оңға қаратылған жылқы басы. Қалған бөлігін 27.57.-кескінмен бүлінген. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

27.65. Оңға қаратылған түйе. Құйрық бөлігін 27.54. зақымдаған. Контур. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

27.66. – 27.67. Жылқылар, оңға қаратылған. 27.66. тұмсығы 27.67. сауырын жауып тұр. 27.66. - контур, 27.67.- сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан..

27.68. Оңға қаратылған жылқы. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

27.69. Солға қаратылған түйе. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

24 (1). 1 топ. 12-жазық бет. Жалпы көрінісі
Группа 1. Плоскость 12. Общий вид
Group 1. The Flatness 12. General view

27.69. Верблюд, обращен влево. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

27.70. Лошадь, обращена влево. Силуэт. Передняя нога соединена с задним горбом 27.69. Точечная выбивка и прошлифовка.

27.71. Лошадь, обращена вверх. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

27.72. Горный козел, обращен вправо. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

27.73. Лошадь, обращена влево. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

27.74. Верблюд, обращен влево. Ноги согнуты во внутрь. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

27.75. Неопределенная фигура. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

27.76. Лунка. Точечная выбивка и прошлифовка.

27.77. Неопределенная фигура. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

27.78. Лошадь, обращена влево. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

27.79. Лошадь, обращена влево. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

27.80. Верблюд, обращен влево. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

27.81. Лошадь, обращена влево. Силуэт. То-

27.70. Солға қаратылған жылқы. Сұлба. Алдыңғы аяғы 27.69.-бейненің артқы өркешімен біріктірілген. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

27.71. Солға, жоғары қаратылған жылқы. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

27.72. Оңға қаратылған тауешкі. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

24 (2). 1 топ. 12-жазық бет. Жалпы көрінісі
Группа 1. Плоскость 12. Общий вид
Group 1. The Flatness 12. General view

27.73. Солға қаратылған жылқы. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

27.74. Солға қаратылған түйе. Аяғы ішке қарай бүгілген. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

27.75. Анықталмаған бейне. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

27.76. Шұңқыр. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

27.77. Анықталмаған бейне. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

27.78. Солға қаратылған жылқы. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

27.79. Солға қаратылған жылқы. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

27.80. Солға қаратылған түйе. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

27.81. Солға қаратылған жылқы. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

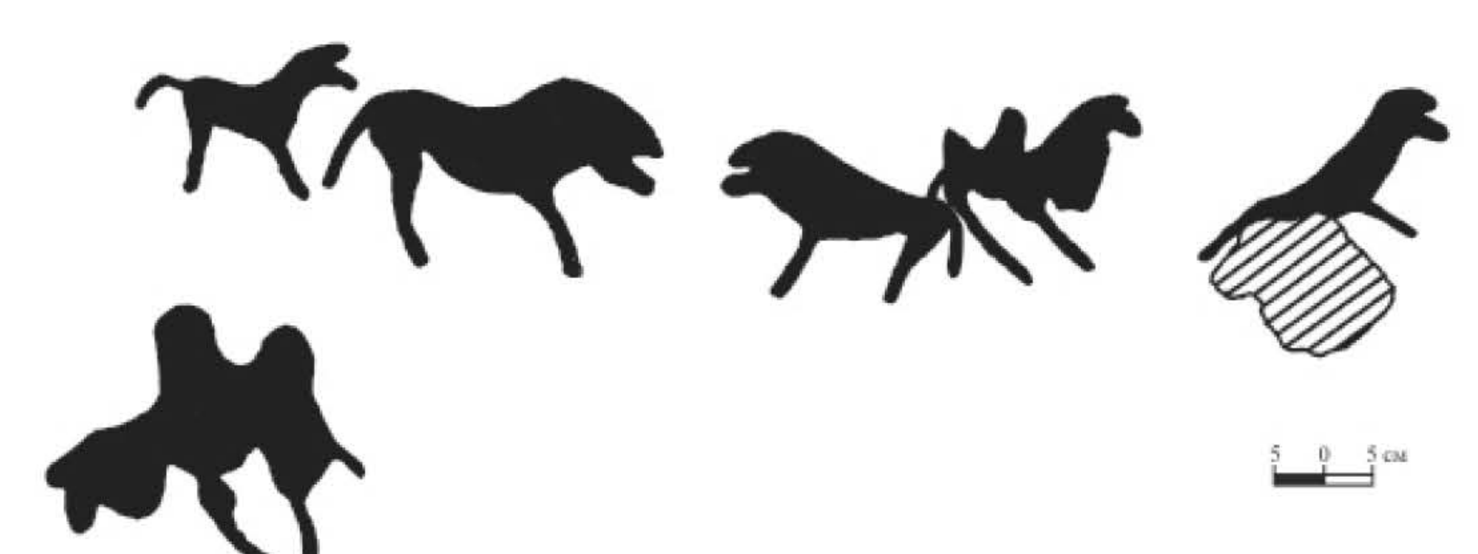

24 (3). 1 топ. 12-жазық бет. Көшірме
Группа 1. Плоскость 12. Прорисовка
Group 1. The Flatness 12. Drawing

27.82. Шұңқыр. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

27.83. Оңға қаратылған жылқы. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

27.84. Оңға қаратылған түйе. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

27.85. 27.84.-бейненің өркештері арасында орналасқан шұңқыр. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

27.86–27.88. Шұңқырлар. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

27.89. Оңға, төмен қаратылған жылқы. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

27.90. Бөкен (?), солға қаратылған. Тұмсығы 27.84 артқы аяғын асық тұсында жауып тұр. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

25 (1). 1 топ. 13-жазық бет. Жалпы көрінісі
Группа 1. Плоскость 13. Общий вид
Group 1. The Flatness 13. General view

27.91. Солға қаратылған түйе. Пішін. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

27.92–27.93. Шеңберге салынған шұңқырлар. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

27.94. Шұңқыр. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

27.95. Анықталмаған фигура. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

27.96. Жылқы (?), жоғары қаратылған. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

27.97. Оңға қаратылған тауешкі. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

27.98. Екі аяқты күйме. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

27.99. Хайуан, екі өркешті (?) оңға қаратылған. Қарнынан төмен қарай сәл имек сызық тартылған. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

27.100. Анықталмаған бейне. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

27.101. Оңға қаратылған тауешкі. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

27.102. Хайуан, солға, сәл жоғары қаратылған. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

27.103. Оңға, төмен қаратылған түйе. Артқы өркеші 27.102 артқы аяғымен қосылған. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

чечная выбивка и прошлифовка.

27.82. Лунка. Точечная выбивка и прошлифовка.

27.83. Лошадь, обращена вправо. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

27.84. Верблюд, обращен вправо. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

27.85. Лунка, расположенная между горбами 27.84. Точечная выбивка и прошлифовка.

27.86–27.88. Лунки. Точечная выбивка и прошлифовка.

27.89. Лошадь, обращена вправо вниз. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

27.90. Сайгак (?), обращен влево. Морда перекрывает заднюю ногу 27.84 в коленной части. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

27.91. Верблюд, обращен влево. Контур. Точечная выбивка и прошлифовка.

27.92–27.93. Лунки, вписанные в круги. Точечная выбивка и прошлифовка.

27.94. Лунка. Точечная выбивка и прошлифовка.

27.95. Неопределенная фигура. Силуэт. То-

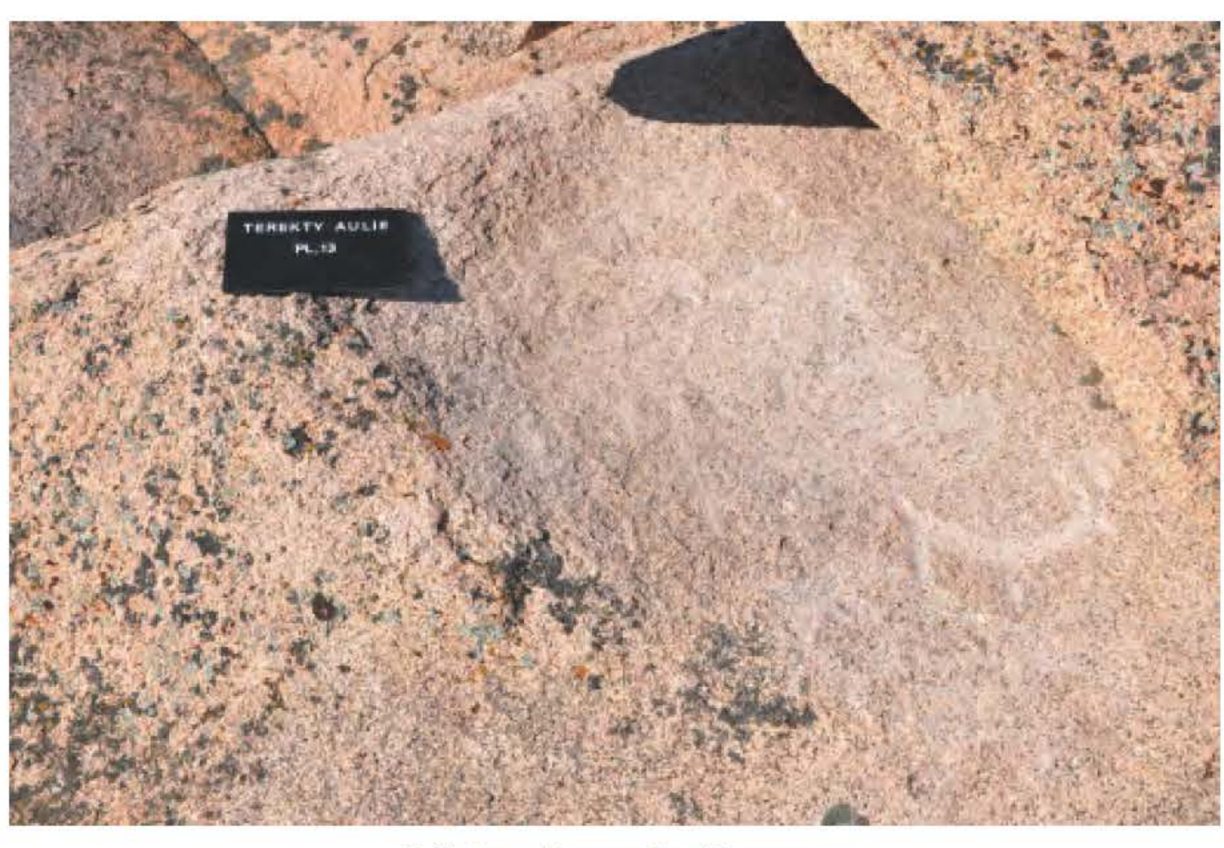

25 (2). 1 топ. 13-жазық бет. Жалпы көрінісі
Группа 1. Плоскость 13. Общий вид
Group 1. The Flatness 13. General view

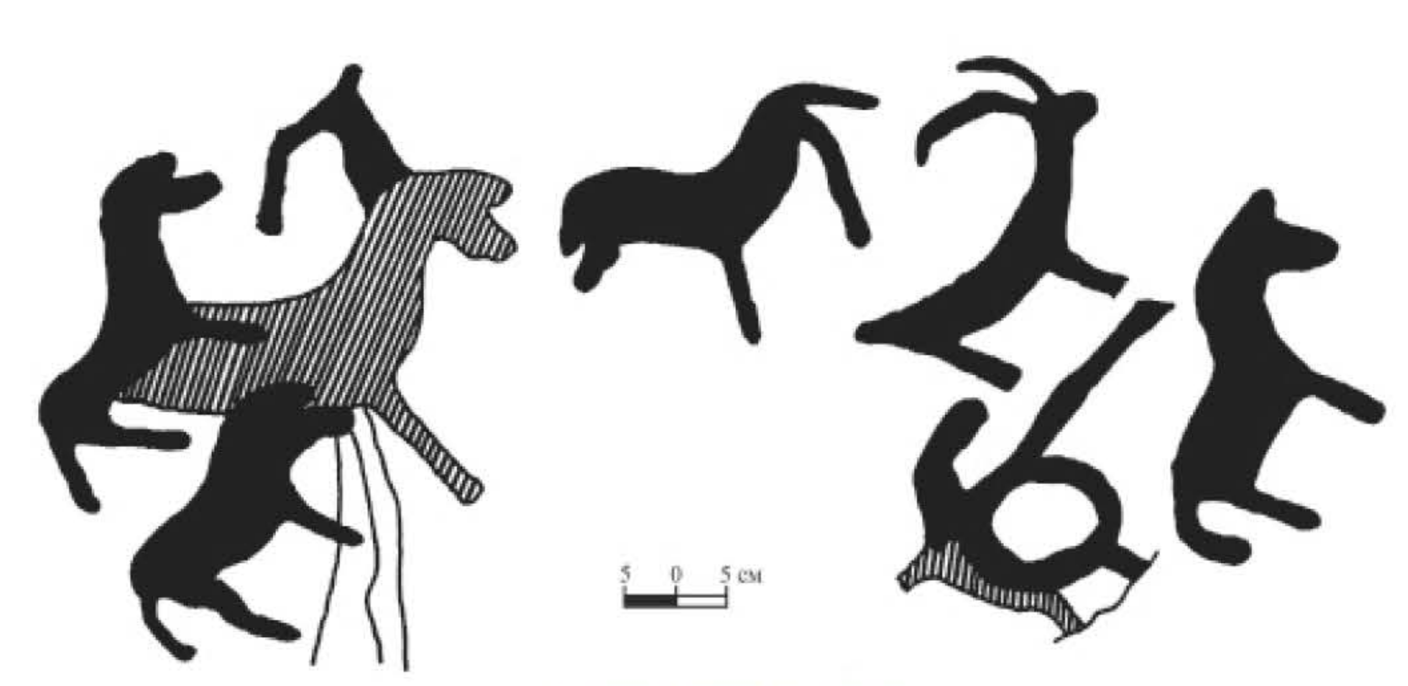

25 (3). 1 топ. 13-жазық бет. Көшірме
Группа 1. Плоскость 13. Прорисовка
Group 1. The Flatness 13. Drawing

27.104. Оңға, жоғары қаратылған тауешкі. Алдыңғы бөлігін 27.103. жауып тұр. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

27.105. Шұңқыр. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

27.106. Оңға қаратылған түйе. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

27.107. Қолына шоқпар тәрізді зат ұстаған адам. Алдынан бейнеленген. Талтайып тұр. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

27.108. Оңға, жоғары қаратылған тауешкі. Тұмсығы 27.107 аяғымен, құйрығы – 27.110 жалғасқан. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

27.109. Оңға, жоғары қаратылған тауешкі. Сұлба. Танауы 27.110 жалғасқан. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

27.110. Анықталмаған бейне. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

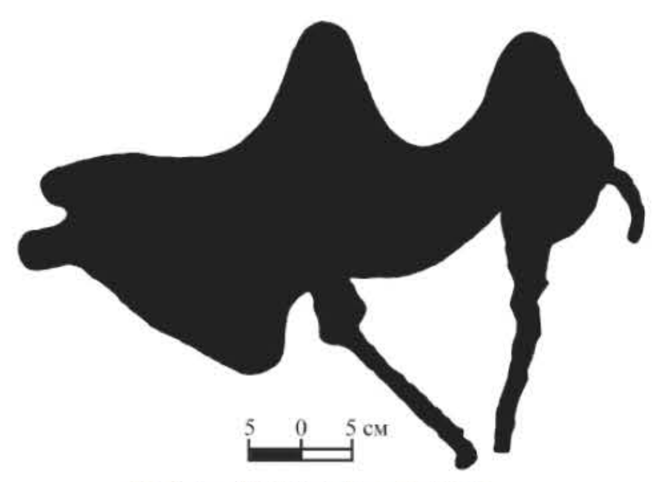

26. 1 топ. 14-жазық бет. Көшірме
Группа 1. Плоскость 14. Прорисовка
Group 1. The Flatness 14. Drawing

27.111. Солға, сәл жоғары қаратылған жылқы. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

27.112–27.113. Оңға қаратылған хайуан және белгісіз бейне. Хайуанның басы 27.113 қосылып кеткен. Сұлба. Нүктелеп қашап

чечная выбивка и прошлифовка.

27.96. Лошадь (?), обращена вверх. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

27.97. Горный козел, обращен вправо. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

27.98. Колесница. Точечная выбивка и прошлифовка.

27.99. Животное, двугорбое (?), обращено вправо. От живота вниз отходит чуть согнутая линия. Точечная выбивка и прошлифовка.

27.100. Неопределенная фигура. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

27.101. Горный козел, обращен вправо. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

27.102. Животное, обращено влево чуть вверх. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

27.103. Верблюд, обращен вправо вниз. Задний горб соединен с задней ногой 27.102. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

27.104. Горный козел, обращен вправо вверх. Передняя часть перекрыта 27.103. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

27.105. Лунка. Точечная выбивка и прошлифовка.

27.106. Верблюд, обращен вправо. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

27.107. Человек с дубинообразным предметом в руках. Изображен в фас. Ноги разведены в стороны. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

27.108. Горный козел, обращен вправо вверх. Морда соединена с ногой 27.107, хвост – с 27.110. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

27.109. Горный козел, обращен вправо вверх. Силуэт. Морда соединена с 27.110. Точечная выбивка и прошлифовка.

27.110. Неопределенная фигура. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

27.111. Лошадь, обращена влево чуть вверх. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

27.112–27.113. Животное, обращено вправо, и неопределенная фигура. Голова животного сливается с 27.113. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

27.114. Неопределенная фигура. Точечная

27 (1). 1 топ. 15-жазық бет. Жалпы көрінісі
Группа 1. Плоскость 15. Общий вид
Group 1. The Flatness 15. General view

выбивка и прошлифовка.

27.115. Антропоморфная фигура (?). Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

27.116. Аморфное пятно. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

27.117. Лучник. Точечная выбивка и прошлифовка.

27.118. Неоконченная фигура животного, обращенная влево. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

27.119. Горный козел, обращен вправо. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

27.120. Волнистая линия. Точечная выбивка и прошлифовка.

27.121. Косуля (?), обращена вправо. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

27.122–27.123. Неопределенные фигуры. Точечная выбивка и прошлифовка.

27.124. Лунка, вписанная в незамкнутый круг. Точечная выбивка и прошлифовка.

27 (2). 1 топ. 15-жазық бет. Көшірме
Группа 1. Плоскость 15. Прорисовка
Group 1. The Flatness 15. Drawing

салынған және тегістеп жылтыратқан.

27.114. Анықталмаған бейне. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

27.115. Антропоморфты мүсін (?). Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

27.116. Аморфты теңбіл. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

27.117. Садақшы. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

27.118. Солға қаратылған хайуанның аяқталмаған мүсіні. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

27.119. Оңға қаратылған тауешкі. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

27.120. Толқынды сызық. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

27.121. Елік (?), оңға қаратылған. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

27.122–27.123. Анықталмаған бейнелер. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

27.124. Жалғамайтын шеңбердің ішіне салынған шұңқыр. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

28-жазық бет. Жиырма жетінші жазық беттен батысқа қарай 3 м жерде оңтүстік-батысқа көлбей орналасқан. Көлбеу бұрышы 26°. Өлшемі: 1,4х1,3 м (40 сур.).

28 (1). 1 топ. 16-жазық бет. Жалпы көрінісі
Группа 1. Плоскость 16. Общий вид
Group 1. The Flatness 16. General view

Плоскость 28. Находится в 3 м к западу от плоскости 27. Расположена наклонно, обращена на юго-запад. Угол наклона 26°. Размер 1,4×1,3 м (рис. 40).

28.1. Лунка, вписанная в круг. Точечная выбивка и прошлифовка.

28.2. Лунка, вписанная в круг. Точечная выбивка и прошлифовка.

28.3. Лошадь, обращена влево. Одна из передних ног приподнята вверх. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

28.4. Лошадь, обращена вниз. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

28.5. Лошадь, обращена вверх. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

28.6. Лунка. Точечная выбивка и прошлифовка.

28 (2). 1 топ. 16-жазық бет. Жалпы көрінісі
Группа 1. Плоскость 16. Общий вид
Group 1. The Flatness 16. General view

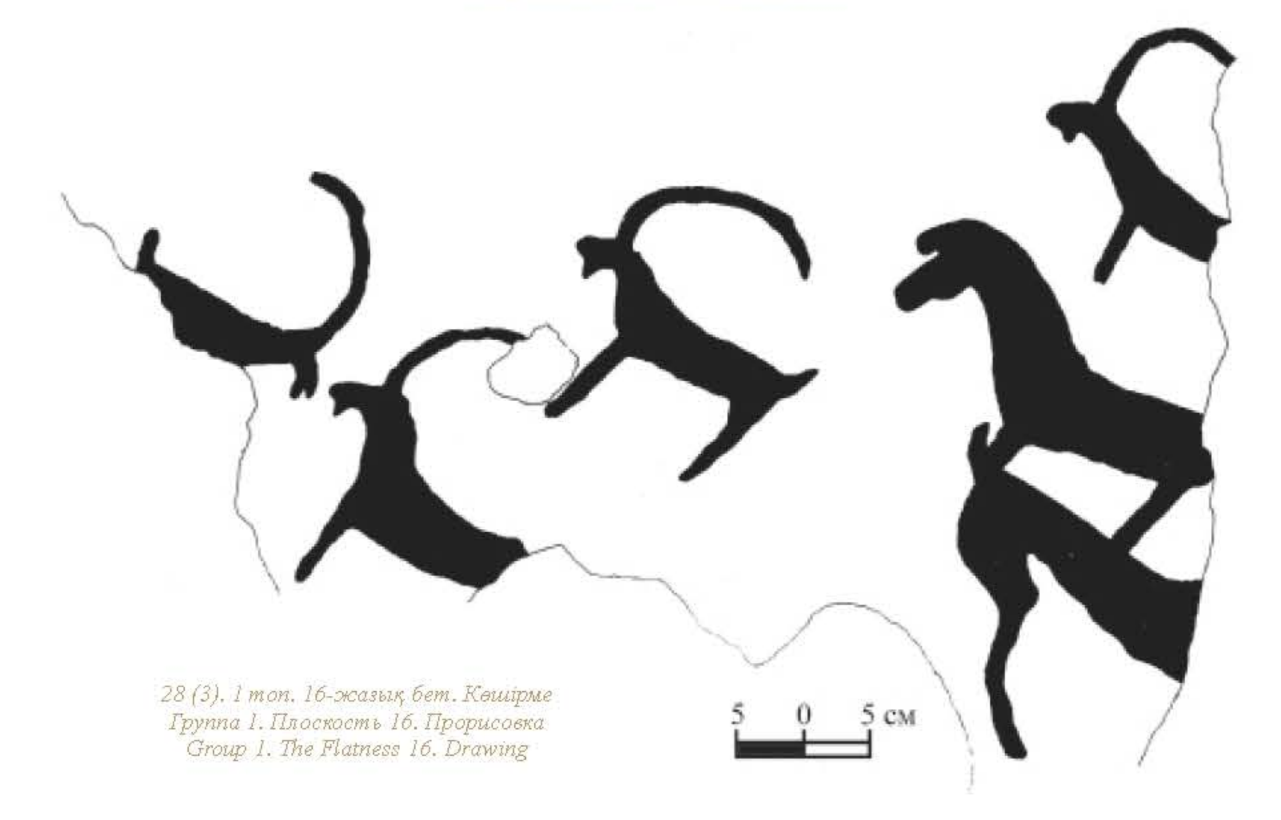

28 (3). 1 топ. 16-жазық бет. Көшірме
Группа 1. Плоскость 16. Прорисовка
Group 1. The Flatness 16. Drawing

28.1. Шеңберге салынған шұңқыр. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

28.2. Шеңберге салынған шұңқыр. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

28.3. Солға қаратылған жылқы. Алдыңғы аяғының бірі жоғары көтерілген. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

28.4. Төмен қаратылған жылқы. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

28.5. Жоғары қаратылған жылқы. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

28.6. Шұңқыр. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

28.7–28.11. Шеңберге салынған шұңқырлар. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

29-жазық бет. Жиырма сегізінші жазық беттен оңтүстікке қарай 0,5 м жерде, оңтүстік-батысқа көлбей орналасқан. Көлбеу бұрышы 14°. Өлшемі: 15x0,6 м (41 сур.).

29.1. Солға қаратылған жылқы. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

29.2–29.3. Түйе мен жылқы, бір-біріне қаратылған. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

30-жазық бет. Жиырма тоғызыншы жазық беттен батысқа қарай 1 м жерде, оңтүстік-батысқа көлбей орналасқан. Көлбеу бұрышы 26°. Өлшемі: 2,5x1,4 м (42 сур.).

30.1. Солға, төмен қаратылған жылқы. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

30.2. Шұңқыр. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

30.3. Оңға қаратылған жылқы басы. Қалған бөлігі тақта сынықтарымен бүлінген. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

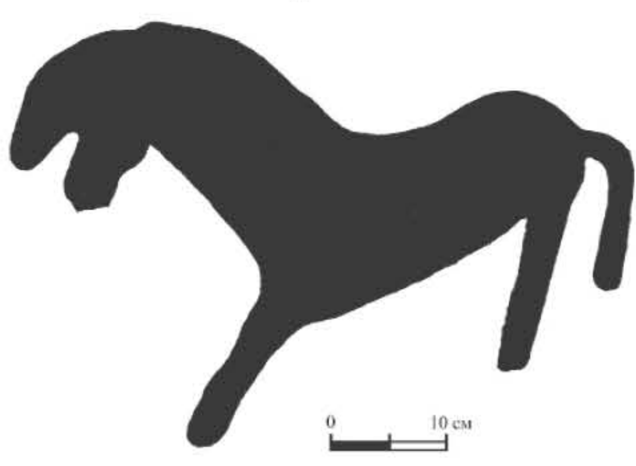

29. 1 топ. 17-жазық бет. Көшірме
Группа 1. Плоскость 17. Прорисовка
Group 1. The Flatness 17. Drawing

30 (1). 1 топ. 18-жазық бет. Жалпы көрінісі
Группа 1. Плоскость 18. Общий вид
Group 1. The Flatness 18. General view

28.7–28.11. Лунки, вписанные в круги. Точечная выбивка и прошлифовка.

Плоскость 29. Находится в 0,5 м к югу от плоскости 28. Расположена слегка наклонно, обращена на юго-запад. Угол наклона 14°. Размер 15×0,6 м (рис. 41).

29.1. Лошадь, обращена влево. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

29.2–29.3. Верблюд и лошадь, обращены друг к другу. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

Плоскость 30. Находится в 1 м к западу от плоскости 29. Расположена наклонно, обращена на юго-запад. Угол наклона26°. Размер 2,5×1,4 м (рис. 42).

30.1. Лошадь, обращена влево вниз. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

30.2. Лунка. Точечная выбивка и прошлифовка.

30.3. Голова лошади, обращенная вправо. Остальная часть разрушена сколами плиты. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

30.4. Лошадь, обращена вправо. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

30.5. Лошадь, обращена вправо. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

30.4. Оңға қаратылған жылқы. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

30.5. Оңға қаратылған жылқы. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

30.6. Оңға қаратылған жылқы. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

30.7. Солға қаратылған жылқы. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

30.8. Таңбатәрізді белгі. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

30.9. Ат тұяқтары. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

30.10. Солға қаратылған жылқы. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

30.11–30.13. Таңбатәрізді белгілер. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

30.14. Оңға қаратылған жылқы. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

30 (2). 1 топ. 18-жазық бет. Жалпы көрінісі
Группа 1. Плоскость 18. Общий вид
Group 1. The Flatness 18. General view

30.6. Лошадь, обращена вправо. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

30.7. Лошадь, обращена влево. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

30.8. Тамгаобразный знак. Точечная выбивка и прошлифовка.

30.9. Конское копыто. Точечная выбивка и прошлифовка.

30.10. Лошадь, обращена влево. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

30.11–30.13. Тамгаобразные знаки. Точечная выбивка и прошлифовка.

30.14. Лошадь, обращена вправо. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

Плоскость 31. Находится в 1 м к юго-востоку от плоскости 30. Расположена наклонно, обращена на юго-запад. Угол наклона 23°. Размер 0,7×0,45 м (рис. 43).

31.1–31.2. Лунки. Точечная выбивка и прошлифовка.

31.3–31.5. Лунки, вписанные в круги. Точечная выбивка и прошлифовка.

32.6–31.8. Лунки. Точечная выбивка и прошлифовка.

31-жазық бет. Отызыншы жазық беттен оңтүстік-шығысқа қарай 1 м жерде, оңтүстік-батысқа көлбей орналасқан. Көлбеу бұрышы 23°. Өлшемі: 0,7х0,45 м (43 сур.).

31.1–31.2. Шұңқыр. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

31.3–31.5. Шеңберлерге салынған шұңқырлар. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

32.6–31.8. Шұңқырлар. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

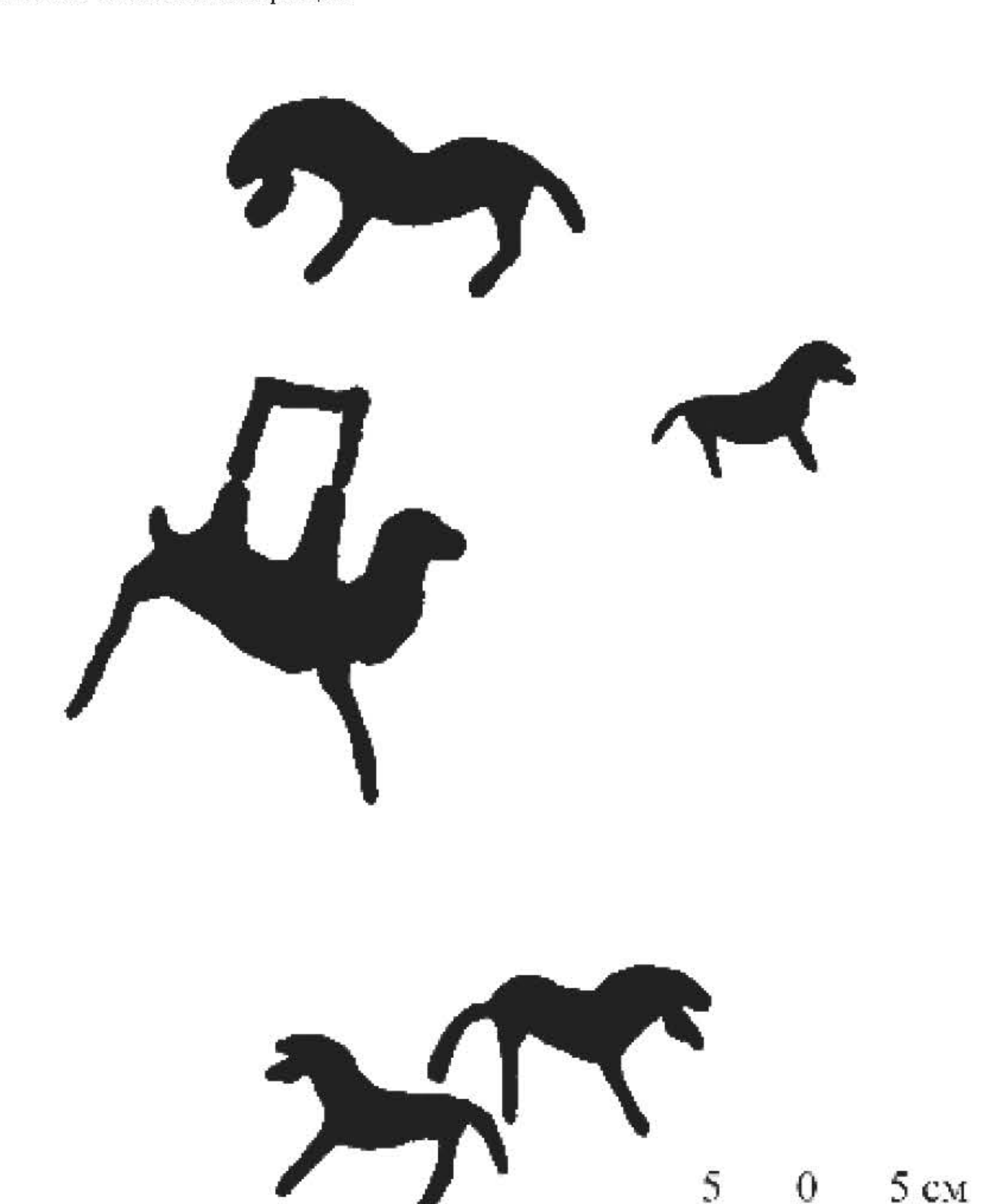

30 (3). 1 топ. 18-жазық бет. Көшірме
Группа 1. Плоскость 18. Прорисовка
Group 1. The Flatness 18. Drawing

32-жазық бет. Отыз бірінші жазық беттен шығысқа қарай 0,80 м жерде, оңтүстікке көлбей орналасқан. Көлбеу бұрышы 27°. Өлшемі: 0,75 х0,55 м (44 сур.).

32.1. Шеңберге салынған шұңқыр. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

32.2–32.4. Шұңқырлар. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

32.5–32.6. Шеңберлерге салынған шұңқырлар. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

32.7–32.8. Шұңқырлар. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

32.9; 32.12; 32.16. Шеңберлерге салынған шұңқырлар. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

32.10 – 32.11. Шұңқырлар. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

32.13. – 32.15. Шұңқырлар. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

33-жазық бет. Отыз екінші жазық беттен оңтүстік-шығысқа қарай 3 м жерде, оңтүстікке сәл көлбей орналасқан. Көлбеу бұрышы 12°. Өлшемі: 1,2х0,6 м (45 сур.).

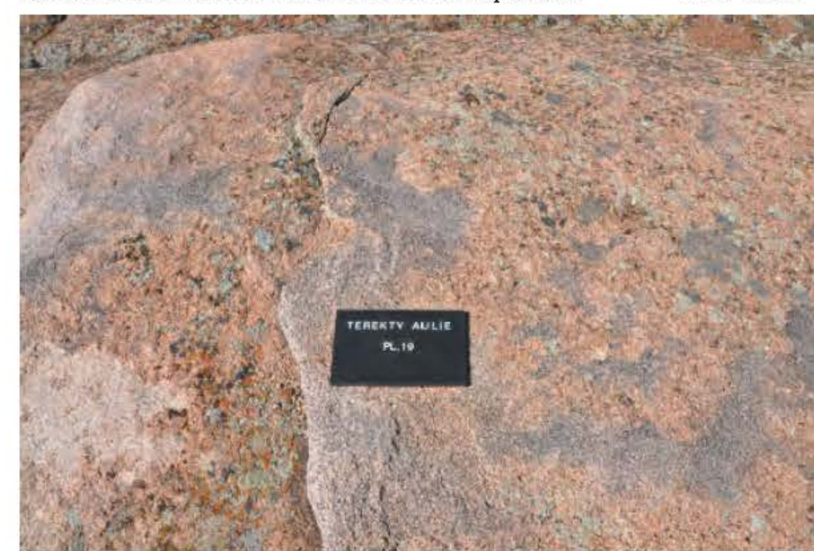

31 (1). 1 топ. 19-жазық бет. Жалпы көрінісі
Группа 1. Плоскость 19. Общий вид
Group 1. The Flatness 19. General view

31 (2). 1 топ. 19-жазық бет. Жалпы көрінісі
Группа 1. Плоскость 19. Общий вид
Group 1. The Flatness 19. General view

32.2–32.4. Лунки. Точечная выбивка и прошлифовка.

32.5–32.6. Лунки, вписанные в круги. Точечная выбивка и прошлифовка.

32.7–32.8. Лунки. Точечная выбивка и прошлифовка.

32.9; 32.12; 32.16. Лунки, вписанные в круги. Точечная выбивка и прошлифовка.

32.10–32.11. Лунки. Точечная выбивка и прошлифовка.

32.13–32.15. Лунки. Точечная выбивка и прошлифовка.

Плоскость 32. Находится в 0,80 м к востоку от плоскости 31. Расположена наклонно, обращена на юг. Угол наклона 27°. Размер 0,75×0,55 м (рис. 44).

32.1. Лунка, вписанная в круг. Точечная выбивка и прошлифовка.

Плоскость 33. Находится в 3 м к юго-востоку от плоскости 32. Расположена слегка наклонно, обращена на юг. Угол наклона 12°. Размер 1,2×0,6 м (рис. 45).

33.1. Неопределенная фигура. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

33.2. Олень, обращен влево. Контур. У оленя узкое длинное туловище, подчеркнутый горб над лопатками, вытянутая морда, круглые глаза, ветвистые рога. Рога соединены с 33.1. Точечная выбивка и прошлифовка.

33.1. Анықталмаған бейне. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

33.2. Солға қаратылған бұғы. Пішін. Денесі жіңішке, ұзын, жауырын үстінде өркеші бар, тұмсығы созыңқы, көздері дөңгелек, мүйіздері тарамдалған. Мүйізі 33.1. қосылған. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

34-жазық бет. Отыз үшінші жазық беттен солтүстік-шығысқа қарай 4 м жерде, оңтүстік-батысқа көлбей орналасқан. Көлбеу бұрышы 28°. Өлшемі: 0,4х0,4 м (46 сур.).

34.1. Ат тұяқтары. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

34.2. Солға қаратылған түйенің аяқталмаған бейнесі. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

35-жазық бет. Отыз төртінші жазық беттен шығысқа қарай 2 м жерде, көлденең орналасқан. Өлшемі: 2,7х2 м (47 сур.).

35.1. Аяғы көкке қарата бейнеленген, солға қаратылған жылқы. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

35.2–35.3. Солға қаратылған жылқы бастары. Қалған бөліктері тақта сынықтарынан және қынадан бүлінген. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

35.4. Солға қаратылған жылқы. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

35.5. Жылқының артқы бөлігі, оңға қаратылған. Алдыңғы бөлігі тақта сынықтарынан және қынадан бүлінген. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

35.6. Оңға қаратылған жылқы. Құйрығы артқы аяғымен жалғасқан. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

35.7. Оңға қаратылған жылқы. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

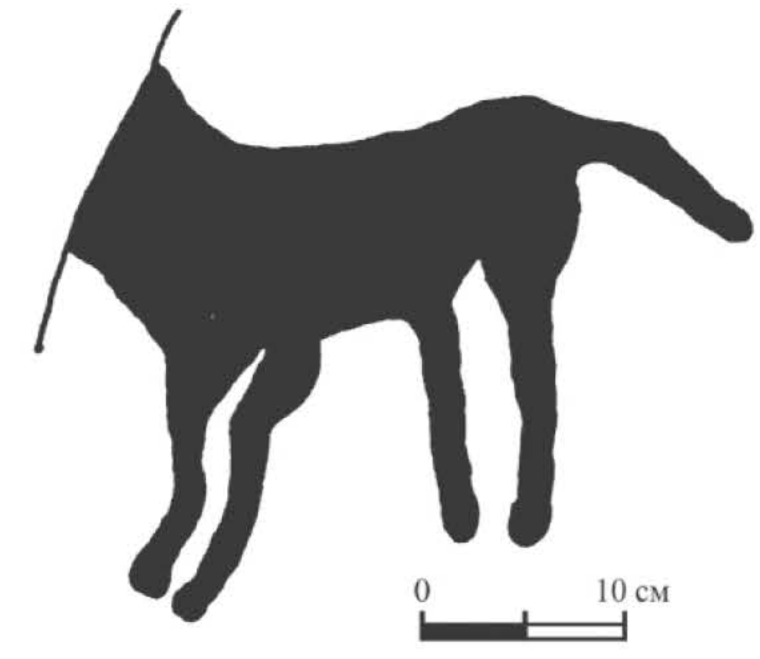

31 (3). 1 топ. 19-жазық бет. Көшірме
Группа 1. Плоскость 19. Прорисовка
Group 1. The Flatness 19. Drawing

Плоскость 34. Находится в 4 м к северо-востоку от плоскости 33. Расположена наклонно, обращена на юго-запад. Угол наклона 28°. Размер 0,4×0,4 м (рис. 46).

34.1. Конское копыто. Точечная выбивка и прошлифовка.

34.2. Неоконченная фигура верблюда, обращенная влево. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

Плоскость 35. Находится в 2 м к востоку от плоскости 34. Расположена горизонтальная. Размер 2,7×2 м (рис. 47).

35.1. Лошадь, изображена вверх ногами, обращена влево. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

35.2–35.3. Головы лошадей, обращенные влево. Остальные части разрушены сколами плиты и лишайниками. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

35.4. Лошадь, обращена влево. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

35.5. Задняя часть лошади, обращенная вправо. Передняя часть разрушена сколом и лишайником. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

35.6. Лошадь, обращена вправо. Хвост соединен с задней ногой. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

35.7. Лошадь, обращена вправо. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

35.8. Солға қаратылған жылқы. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

35.9. Оңға, сәл жоғары қаратылған жылқы. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

35.10–35.12. Шұңқырлар. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

35.13–35.14. Анықталмаған бейне және оңға, сәл төмен қаратылған жылқы. 35.14-кескіннің артқы бөлігі 35.13 қосылған. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

35.15. Аморфты теңбіл. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

35.16. Солға қаратылған түйе. Сұлба. Артқы бөлігі сынықтан бүлінген. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

35.17. Аморфты теңбіл. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

32 (1). I топ. 20-жазық бет. Жалпы көрінісі
Группа I. Плоскость 20. Общий вид
Group I. The Flatness 20. General view

35.18. Жылқы, аяғы жоғары қаратып суреттелген, солға, сәл төмен қаратылған. Сұлба. Басының жоғарғы жағы сынықтан бүлінген. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

36-жазық бет. Отыз бесінші жазық беттен солтүстікке қарай 1 м жерде, оңтүстікке көлбей орналасқан. Көлбеу бұрышы 28°. Өлшемі: 0,45 х0,35 м (48 сур.).

36.1. Оңға қаратылған түйе. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

37-жазық бет. Отыз алтыншы жазық беттен шығысқа қарай 0,80 м жерде, оңтүстік-батысқа көлбей орналасқан. Көлбеу бұрышы 32°. Өлшемі: 1,35х0,7 м (49 сур.).

37.1. Шұңқыр. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

37.2. Солға қаратылған жылқы. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

37.3. Оңға қаратылған жылқы. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

37.4. Солға қаратылған жылқы. Нобай (басы мен аяғы) және пішін (денесі). Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

38-жазық бет. Отыз жетінші жазық беттен солтүстік-батысқа қарай 1,5 м жерде, оңтүстік-батысқа көлбей орналасқан. Көлбеу бұрышы 25°. Өлшемі: 2х1 м (50 сур.).

38.1. Оңға қаратылған жылқы. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

35.8. Лошадь, обращена влево. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

35.9. Лошадь, обращена вправо чуть вверх. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

35.10–35.12. Лунки. Точечная выбивка и прошлифовка.

35.13–35.14. Неопределенная фигура и лошадь, обращенная вправо чуть вниз. 35.13 соединена с задней частью 35.14. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

35.15. Аморфное пятно. Точечная выбивка и прошлифовка.

35.16. Верблюд, обращен влево. Силуэт. Задняя часть разрушена сколом. Точечная выбивка и прошлифовка.

35.17. Аморфное пятно. Точечная выбивка и прошлифовка.

35.18. Лошадь, изображена вверх ногами, обращена влево чуть вниз. Силуэт. Верхняя часть головы разрушена сколом. Точечная выбивка и прошлифовка.

Плоскость 36. Находится в 1 м к северу от плоскости 35. Расположена наклонно, обращена на юг. Угол наклона 28°. Размер 0,45×0,35 м (рис. 48).

38.2. Көзәйнек тәрізді белгі. Бір ұшына айқас сурет қоса салынған, екінші ұшында – шұңқыр. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

38.3. Солға, төмен қаратылған жылқы. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

38.4. Оңға қаратылған жылқы. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

38.5. Оңға қаратылған түйе. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

39-жазық бет. Отыз сегізінші жазық беттен солтүстікке қарай 1 м жерде, көлденең орналасқан. Өлшемі: 1х1,5 м (51 сур.).

32 (1). 1 топ. 20-жазық бет. Бөлігі
Группа 1. Плоскость 20. Фрагмент
Group 1. The Flatness 20. Fragment

36.1. Верблюд, обращен вправо. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

Плоскость 37. Находится в 0,80 м к востоку от плоскости 36. Расположена наклонно, обращена на юго-запад. Угол наклона 32°. Размер 1,35×0,7 м (рис. 49).

37.1. Лунка. Точечная выбивка и прошлифовка.

37.2. Лошадь, обращена влево. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

37.3. Лошадь, обращена вправо. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

37.4. Лошадь, обращена влево. Голова и ноги – силуэт, корпус – контур. Точечная выбивка и прошлифовка.

Плоскость 38. Находится в 1,5 м к северо-западу от плоскости 37. Расположена наклонно, обращена на юго-запад. Угол наклона 25°. Размер 2×1 м (рис. 50).

38.1. Лошадь, обращена вправо. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

38.2. «Очкообразный» знак. Один конец со вписанным крестом, другой – лункой. Точечная выбивка и прошлифовка.

38.3. Лошадь, обращена влево вниз. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

38.4. Лошадь, обращена вправо. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

38.5. Верблюд, обращен вправо. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

Плоскость 39. Находится в 1 м к северу от плоскости 38. Расположена горизонтально. Размер 1×1,5 м (рис. 51).

39.1. Шұңқыр. Үштен бір бөлігі сынықтан бүлінген. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

39.2. Бірінің ішіне бірі салынған шеңберлер. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

39.3–39.4. Шеңберлерге салынған шұңқырлар. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

39.5. Шеңбер. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

39.6. Шұңқыр. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

39.7. Айқындалмаған бейне. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

39.8. Таңбатәрізді белгі. Бір ұшы шоғырлас шұңқыр түрінде салынған, екіншісі – ішіне кішкентай шұңқыр салынған жартышеңбер. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

39.9. Солға қаратылған жылқы. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

Екінші топ суреттерінің сипаттамасы

Теректі Әулие II тобы Теректі Әулие I тобынан батысқа қарай 350 м қашықтықта орналасқан (52 сур.). Екінші топта 17 суреттен тұратын бір петроглифті жазық бет табылды.

1-жазық бет. Жартас кіреберісінің табанында орналасқан. Үлкен тұтас тастың оңтүстік жағында, болмашы көлбей орналасқан (53 сур.).

1.1. Шеңбер пішіні, біреуі солтүстікке кететін (түзу), екіншісі солтүстік-шығысқа, солтүстікке қарай иіліп, тік бұрыш жасап батысқа кететін сызықтары бар. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

1.2; 1.9; 1.11–1.12. Зооморфты бейне. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

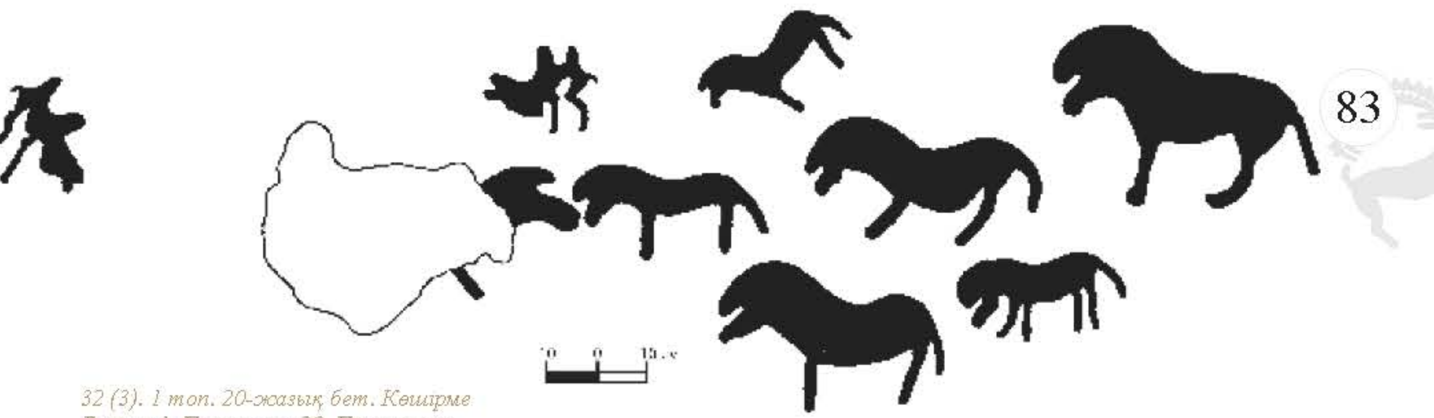

32 (3). 1 топ. 20-жазық бет. Көшірме
Группа 1. Плоскость 20. Прорисовка
Group 1. The Flatness 20. Drawing

39.1. Лунка. Одна третья часть повреждена сколом. Точечная выбивка и прошлифовка.

39.2. Круги, вписанные друг в друга. Точечная выбивка и прошлифовка.

39.3–39.4. Лунки, вписанные в круги. Точечная выбивка и прошлифовка.

39.5. Круг. Точечная выбивка и прошлифовка.

39.6. Лунка. Точечная выбивка и прошлифовка.

39.7. Неопределенная фигура. Точечная выбивка и прошлифовка.

39.8. Тамгаобразный знак. Один конец в виде концентрического круга, другой – полукруг со вписанной небольшой лункой. Точечная выбивка и прошлифовка.

39.9. Лошадь, обращена влево. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

Описание рисунков второй группы

Группа Теректы Аулие II расположена в 350 м к западу от группы Теректы Аулие I (рис. 52). Во второй группе обнаружена 1 плоскость, на которой нанесено 17 наскальных изображений.

Плоскость 1. Находится у основания скального выхода, в южной части большого монолита. Расположена с незначительным наклоном (рис. 53).

1.1. Контур круга с линиями, которые расходятся: одна – на север (прямая), другая – на северо-восток, загнутая к северу и под прямым углом – на запад. Точечная выбивка и прошлифовка.

1.3–1.7. Айқындалмаған фигуралар. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

1.8; 1.13. Шұңқыр. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

1.10. Айқас сызық. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

1.14. Солға, төмен қаратылған тауешкі. Екі иілген мүйізінің суреті бар. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

1.15. Шеңбер. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

1.16. Белгісіз бейне (бактриан?). Оңға, сәл ғана төмен қаратылған. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

1.17. Антропоморфты мүсін. Оңтүстік-шығысқа қаратылған. Алдыңғы оң аяғы суреті қалыптан тыс үлкейтілген әрі жарты шеңбер жасап иілген. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

Үшінші топ суреттерінің сипаттамасы

Теректі Әулие III петроглифтер тобы жартас бетіне салынған суреттер саны бойынша екінші орында тұр және жергілікті жердегі ең батыста орналасқан топ. Бұл топтың петроглифтері ландшафтының ең биік жартасына салынған (54 сур.). Теректі Әулие III петроглифтер тобында 174 жекелеген суреттер мен көріністер салынған 21 жазық бет табылды. Қола дәуіріне жататын жартас бетіндегі суреттерден бөлек, бұл топта ерте темір дәуірінің және көне түркі кезеңінің петроглифтері де бар. Петроглифтер көбіне нүктелеп қашап, соңынан тегістеп жылтырату техникасымен салынған.

1-жазық бет. Шоқының төбесінде, көлденең орналасқан. Өлшемі: 2,5х1,3 м (55 сур.)

1.1. Солға, төмен қаратылған жылқы. Суреттің артқы бөлігі опырылып сынған. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

1.2. Солға, төмен қаратылған жылқы. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

1.3. Анықталмаған бейне (зооморф кескін). Солға қаратылған. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

1.2; 1.9; 1.11–1.12. Зооморфная фигура. Точечная выбивка и прошлифовка.

1.3–1.7. Неопределенные фигуры. Точечная выбивка и прошлифовка.

1.8; 1.13. Лунка. Точечная выбивка и прошлифовка.

1.10. Крест. Точечная выбивка и прошлифовка.

1.14. Горный козел, обращен влево вниз. Изображены два загнутых рога. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

1.15. Круг. Точечная выбивка и прошлифовка.

1.16. Неопределенная фигура (бактриан?). Обращена вправо, незначительно вниз. Точечная выбивка и прошлифовка.

1.17. Антропоморфная фигура. Обращена на юго-восток. Изображение правой нижней конечности гипертрофировано и загнуто полукругом. Точечная выбивка и прошлифовка.

Описание рисунков третьей группы

Группа петроглифов Терек652ы Аулие III, вторая по количеству нанесенных наскальных рисунков и самая западная группа на местности, расположена на самом высоком останце ландшафта (рис. 54). В группе петроглифов Теректы Аулие III обнаружены 22 плоскости с петроглифами, насчитывающими 174 отдельных изображения и сцены. Кроме наскальных рисунков эпохи бронзы на данной группе зафиксированы петроглифы раннего железного века и древнетюркской эпохи. Петроглифы выполнены в основном точечной техникой с последующей прошлифовкой.

Плоскость 1. Находится на вершине сопки. Расположена горизонтально. Размер 2,5×1,3 м (рис. 55)

1.1. Лошадь, обращена влево вниз. Задняя часть рисунка сколота. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

1.2. Лошадь, обращена влево вниз. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

1.3. Неопределенная фигура (зооморфное изображение). Обращена влево. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

1.4. Лошадь, обращена вправо вниз. Контур. Внутри корпуса изображены линии, разделяющие гриву, шею и грудную часть. Точечная выбивка и прошлифовка.

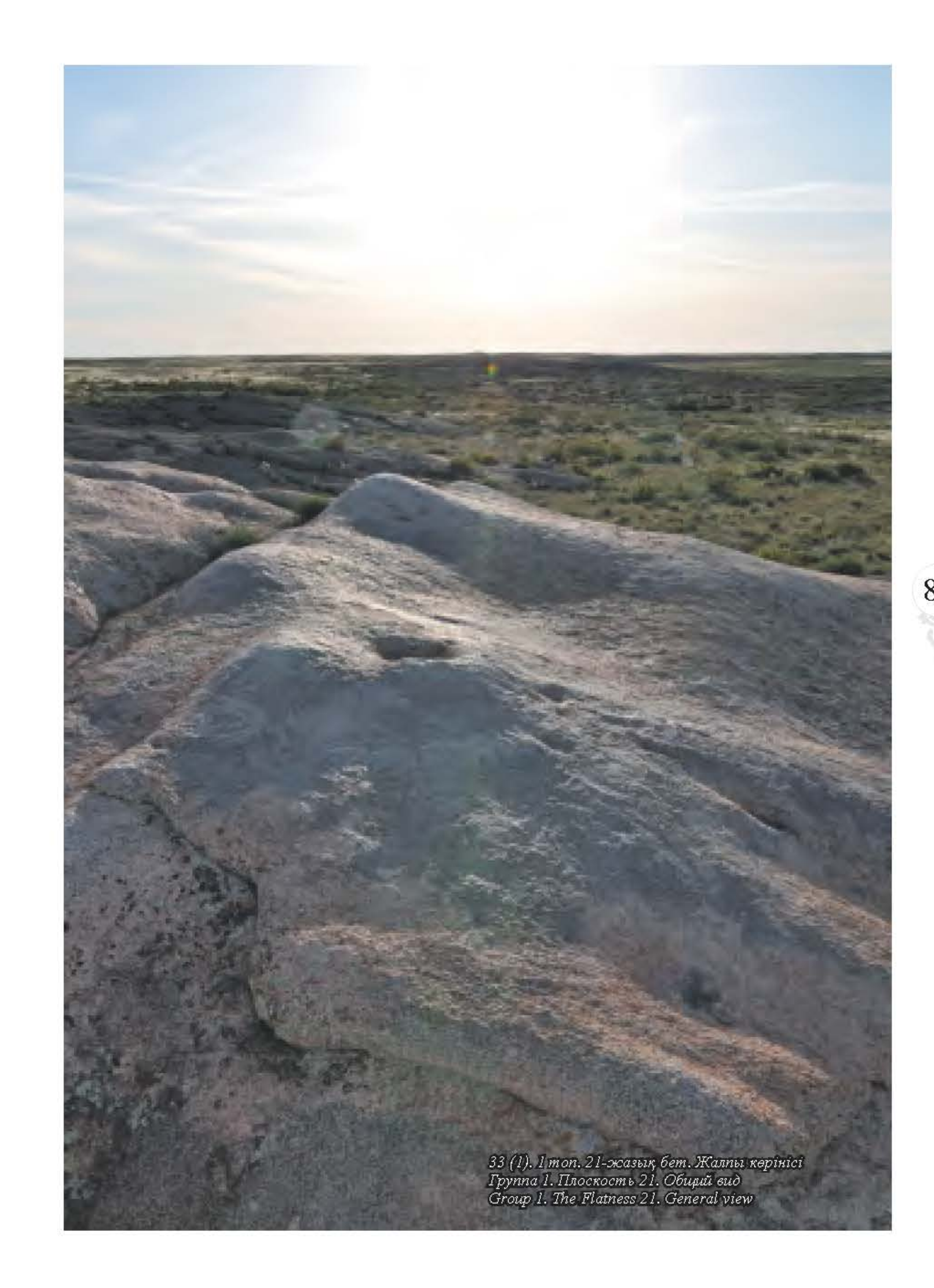

33 (1). 1 топ. 21-жазық бет. Жалпы көрінісі
Группа 1. Плоскость 21. Общий вид
Group 1. The Flatness 21. General view

1.4. Оңға, төмен қаратылған жылқы. Нобай. Денесінің ішкі жағында жалын, мойнын және кеуде бөлігін бөліп жатқан сызықтар салынған. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

1.5. Оңға, төмен қаратылған жылқы. Аяқтары 1.4 жылқының сауырына түйісіп тұр. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

1.6. Солға, сәл ғана төмен қаратылған жылқы. Жылқының артқы бөлігінің суреті айқын емес. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

1.7. Солға, төмен қаратылған жылқы. Төрт аяғы салынған. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

1.8–1.10. Параллель орналасқан тік сызықтар. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

1.11–1.13. Солға, төмен қаратылған жылқылар. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

1.14. Оңға, төмен қаратылған жылқы. Нобай. Шоқтығы тұсында сызық салынған. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

1.15. Зооморфты кескін, оңға, төмен қаратылған. Палимпсест. 1.14 суреттегі жылқыны жалы тұсында жауып жатыр. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

1.16. Анықталмаған бейне (зооморфты кескін). Оңға, төмен қаратылған. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

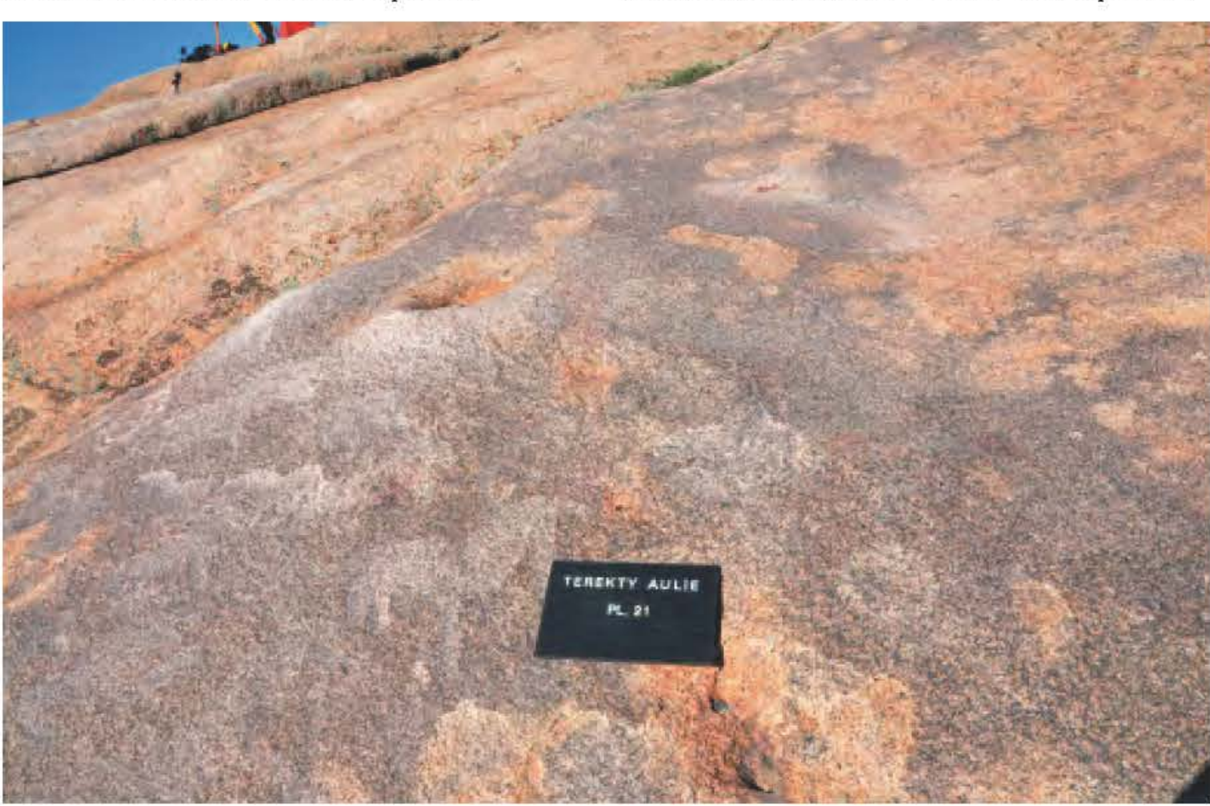

33 (2). 1 топ. 21-жазық бет. Жалпы көрінісі
Группа 1. Плоскость 21. Общий вид
Group 1. The Flatness 21. General view

1.5. Лошадь, обращена вправо вниз. Конечностями примыкает к крупу лошади 1.4. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

1.6. Лошадь, обращена влево, незначительно вниз. Задняя часть лошади изображена нечетко. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

1.7. Лошадь, обращена влево вниз. Прорисованы четыре конечности. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

1.8–1.10. Вертикальные линии, расположенные параллельно друг другу. Точечная выбивка и прошлифовка.

1.11–1.13. Лошади, обращены влево вниз. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

1.14. Лошадь, обращена вправо вниз. Контур. В районе холки прорисована линия. Точечная выбивка и прошлифовка.

1.15. Зооморфное изображение, обращено вправо вниз. Палимпсест. Перекрывает в районе гривы изображение лошади 1.14. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

1.16. Неопределенная фигура (зооморфное изображение). Обращена вправо вниз. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

1.17. Изображение стопы, расположенной вертикально. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

1.18. Лошадь, обращена влево вниз. Передняя конечность подогнута. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

1.19. Лошадь, обращена влево вниз. Прорисованы две передние конечности. Контур. Точечная выбивка и прошлифовка.

1.20. Лошадь, обращена вправо вверх. Задними конечностями примыкает к крупу лошади 1.21. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

1.21. Лошадь, обращена влево. Круп лошади перекрывает конечности лошади 1.20. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

1.22. Бык, обращен влево вниз. Контур. Точечная выбивка и прошлифовка. Рога изображены техникой прочерчивания.

1.23. Лошадь, обращена влево вниз. Перекрывает изображение быка 1.23 в области крупа. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

1.24. Неопределенная фигура (антропоморфное изображение). Справа примыкает изображение лошади, обращенной влево вверх. Задние конечности лошади и хвост сколоты. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

1.25. Лошадь, обращена влево вверх. Голова лошади обращена вправо, к крупу. Изображены четыре конечности. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

1.26. Неопределенная фигура (антропоморфное изображение, передняя часть лошади), обращена влево вверх. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

1.27–1.29. Лошади, обращены вправо вверх. Расположены друг над другом. У лошади 1.28 изображены две передние конечности. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

1.30. Лошадь, обращена влево вниз. Голова и ноги – силуэт, корпус – контур.

1.31–1.33. Тамгаобразные знаки в виде прочерченных линий. Заполняют корпус лошади 1.30. Точечная выбивка, прочерчивание и прошлифовка.

1.17. Тігінен орналасқан табан кескіні. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

1.18. Солға, төмен қаратылған жылқы. Алдыңғы аяғы бүгілген. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

1.19. Солға, төмен қаратылған жылқы. Алдыңғы екі аяғы анық салынған. Нобай. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

1.20. Оңға, жоғары қаратылған жылқы. Артқы аяқтары 1.21 жылқының сауырына түйісіп тұр. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

1.21. Солға қаратылған жылқы. Жылқының сауырын 1.20 жылқының аяқтары жауып жатыр. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

1.22. Солға, төмен қаратылған бұқа. Нобай. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан. Мүйізі шиырлау техникасымен салынған.

1.23. Солға, төмен қаратылған жылқы. 1.23 бұқа суретін сауыр тұсында жауып жатыр. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

1.24. Анықталмаған бейне (антропоморфты кескін). Оң қапталында солға, төмен қаратылған жылқы кескініне түйісіп жатыр. Жылқының артқы аяқтары мен құйрығы опырылып сынған. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

1.25. Солға, жоғары қаратылған жылқы. Жылқының басы оңға, сауырына қаратылған. Төрт аяғы кескінделген. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

1.26. Анықталмаған бейне (антропоморфты кескін, жылқының алдыңғы бөлігі), солға, жоғары қаратылған. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

1.27–1.29. Оңға, жоғары қаратылған жылқылар. Бірінің үстінде бірі орналасқан. 1.28 жылқының екі алдыңғы аяғы кескінделген. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

1.30. Солға, төмен қаратылған жылқы. Басы мен аяғы (Сұлба), денесі (Нобай).

1.31–1.33. Шиырлап салынған сызықтар түріндегі таңба тәрізді белгілер. 1.30 жылқының

денесін толтырып салынған. Нүктелеп қашап, шиырлап салынған және тегістеп жылтыратқан.

1.34. Оңға, төмен қаратылған таутеке. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

1.35–1.37. Солға, төмен қаратылған жылқылар. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

1.38. Антропоморфты мүсін, оңға қаратылған. Аяқтары иіліп келіп жіліншік түзетін екі параллель сызық түрінде, қолдары алдыға созылған күйде салынған. Суреттің төменгі бөлігінде бөксе тұсынан тартылған сызық салынған (құйрық суреті ме? Әлде қару ма?). Бастапқы зооморф кескінді кейінгі нақыштаушы антропоморф кескінге айналдырған палимпсест болуы мүмкін. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

1.39. Солға, төмен қаратылған жылқы. Жылқының құйрығы 1.38 кескінге түйісіп жатыр. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

1.40. Оңға қаратылған жылқы. 1.39 жылқы кескініне қарсы тұр. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

1.41. Бұқаның басы. Денесі опырылып сынған. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған, шиырланған (мүйізді) және тегістеп жылтыратқан.

33 (3). I топ. 21-жазық бет. Жалпы көрінісі
Группа I. Плоскость 21. Общий вид
Group I. The Flatness 21. General view

1.42. Солға, төмен қаратылған жылқы. Жылқының жалы жартас сынығынан бөлінген. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

1.43. Оңға, төмен қаратылған таутеке. 1.34 кескінге қарсы тұр. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

1.44. Анықталмаған бейне. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

1.45. Оңға, төмен қаратылған жылқы. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

1.34. Горный козел, обращен вправо вниз. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

1.35–1.37. Лошади, обращены влево вниз. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

1.38. Антропоморфная фигура, обращена вправо. Нижние конечности в виде двух параллельных линий, которые, изгибаясь, образуют лодыжки. Руки изображены в вытянутом вперед положении. В нижней части изображена линия, отходящая от таза (изображение хвоста? или оружия?) Возможно, палимпсест, изначально зооморфное изображение было модифицировано поздним гравером в антропоморфное изображение. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

1.39. Лошадь, обращена влево вниз. Хвост лошади примыкает к изображению 1.38. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

1.40. Лошадь, обращена вправо. Противостоит изображению лошади 1.39. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

1.41. Голова быка. Туловище разрушено сколом. Силуэт. Точечная выбивка, прочерчивание (рога) и прошлифовка.

1.46–1.47. Бір-біріне қарсы тұрған жылқылар. 1.46 бейненің алдыңғы аяқтары бүгілген, артқы аяқтарының төменгі бөлігі мен құйрығы, сонымен бірге 1.47 денесінің төменгі жағы жартас сынығынан бүлінген. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

1.48–1.49. Бірі-біріне қарсы тұрған жылқылар. Екі кескіннің де аяқтары айқын суреттелген. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

1.50–1.51. Бірі-біріне қарсы тұрған жылқылар. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

1.52. Солға, төмен қаратылған жылқы. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

1.53. Жылқының басы мен мойны солға, төмен қаратылған. Жылқының денесі жартас сынығынан бүлінген. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

33 (4). 1 топ. 21-жазық бет. Жалпы көрінісі
Группа 1. Плоскость 21. Общий вид
Group 1. The Flatness 21. General view

1.42. Лошадь, обращена влево вниз. Грива лошади разрушена сколом. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

1.43. Горный козел, обращен вправо вниз. Противостоит изображению 1.34. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

1.44. Неопределенная фигура. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

1.45. Лошадь, обращена вправо вниз. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

1.46–1.47. Лошади, стоят друг против друга. У изображения 1.46 передние конечности подогнуты, нижняя часть конечностей и хвост разрушены сколом. У изображения 1.47 сколом разрушена нижняя часть корпуса. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

1.48–1.49. Лошади, противостоящие друг другу. У обоих изображений четко прорисованы четыре конечности. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

1.50–1.51. Лошади, стоят друг против друга. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

1.52. Лошадь, обращена влево вниз. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

2-жазық бет. Оңтүстік қапталынан бірінші жазық бетке тақау жатыр. Бірінші жазық беттің опырылып сынған бөлігі болуы мүмкін. Көлденең орналасқан. Өлшемі: 2,3х0,7 м (56 сур.).

2.1. Солға, сәл жоғары қаратылған зооморф кескін. 2.2 кескінге түйісіп жатыр. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

2.2. Солға, сәл жоғары қаратылған анықталмаған (зооморфты) кескін. 2.3 кескінге түйісіп жатыр. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

2.3. Оңға, сәл төмен қаратылған жылқы. Аяқтары және құйрығының төменгі бөлігі жартас сынығынан бүлінген. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

2.4. Оңға қаратылған жылқы. Артқы аяқтарын 2.5 кескін жауып жатыр. Алдыңғы аяғы төменгі бөлігінде жартас сынығынан бүлінген. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

33 (5). 1 топ. 21-жазық бет. Бөлігі
Группа 1. Плоскость 21. Фрагмент
Group 1. The Flatness 21. Fragment

1.53. Голова и шея лошади, обращены влево вниз. Корпус лошади разрушен сколом. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

Плоскость 2. Почти примыкает с южной стороны к плоскости 1. Возможно, сколотая часть плоскости 1. Расположена горизонтально. Размер 2,3×0,7 м (рис. 56).

2.1. Зооморфное изображение, обращено влево чуть вверх. Примыкает к изображению 2.2. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

2.2. Неопределенное изображение (зооморфное), обращено влево чуть вверх. Примыкает к изображению 2.3. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

2.3. Лошадь, обращена вправо чуть вниз. Конечности и хвост в нижней части разрушены сколом. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

2.4. Лошадь, обращена вправо. Задние конечности перекрыты изображением 2.5. Передняя конечность в нижней части разрушена сколом. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

2.5. Изображение кошачьего хищника, обращено влево. Хвост изображен спирально за-

2.5. Солға қаратылған мысық тұқымдас жыртқыш аңның кескіні. Құйрығы ширатыла оралған жіңішке сызық түрінде, алдыңғы аяқтары үш бармақты табан түрінде суреттелген. Артқы аяқтары денесінің астына бүгілген. Басы мен денесі жылқы кескіндерінің элементтерімен сәйкес келеді. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

2.6. Оңға қаратылған жылқы. 2.5 кескінге қарсы тұр. Аяқтары мен құйрығының төменгі бөлігі жартас сынықтарынан бүлінген. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

2.7. Оңға, сәл төмен қаратылған жылқы. Аяқтары мен құйрығының төменгі бөлігі жартас сынықтарынан бүлінген. Жалының жоғарғы бөлігі екі параллель сызықпен салынған. Құйрығына басқа бір анықталмаған кескін түйісіп тұр. Тұмсығы мен шоқтығы сұлба, денесі мен аяқтары нобайлап кескінделген. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

2.8–2.10. Бірінің артынан бірі келе жатқан жылқылар, солға, төмен қаратылған. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

2.11. Оңға, сәл жоғары қаратылған жылқы. Артқы аяқтары мен сауыры жартас сынығынан бүлінген. Тұмсығы мен шоқтығы сұлба, денесі мен аяқтары нобайлап кескінделген. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

33 (б). 1 топ. 21-жазық бет. Бөлігі
Группа 1. Плоскость 21. Фрагмент
Group 1. The Flatness 21. Fragment

2.12. Оңға, сәл төмен қаратылған жылқы. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

2.13. Оңға, жоғары қаратылған жылқы. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

2.14. Жылқының басы мен мойны оңға қаратылған. Төменгі бөлігі жартас сынығынан бүлінген. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

2.15. Солға қаратылған жылқы. 2.14 суретке қарсы тұр. Жылқының төменгі бөлігі жартас сынығынан бүлінген. Тұмсығы мен шоқтығы сұлба түрінде, денесі нобайлап кескінделген. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

3-жазық бет. Бірінші жазық бетпен солтүстік қапталдан түйісіп жатыр. Суреттер бірінші жазық бет орналасқан тұтас тақтаның бетіне салынған. Көлденең орналасқан (57 сур.).

3.1. Солға, сәл төмен қаратылған жылқы. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

крученной тонкой линией. Передние ноги изображены в виде трехпалых лап. Задние конечности подогнуты под корпус. Голова и корпус совпадают с элементами изображений лошади. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

2.6. Лошадь, обращена вправо. Стоит против изображения 2.5. Конечности и хвост в нижней части разрушены сколом. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

2.7. Лошадь, обращена вправо чуть вниз. Конечности и хвост в нижней части разрушены сколом. Грива в верхней части прорисована двумя параллельными линиями. К хвосту примыкает другое неопределенное изображение. Морда и холка – силуэт, корпус и конечности – контур. Точечная выбивка и прошлифовка.

2.8–2.10. Лошади, следующие друг за другом, обращены влево вниз. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

2.11. Лошадь, обращена вправо чуть вверх. Задние конечности и круп разрушены сколом. Морда и холка – силуэт, корпус и конечности – контур. Точечная выбивка и прошлифовка.

2.12. Лошадь, обращена вправо чуть вниз. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

3.2. Оңға, сәл төмен қаратылған жылқы. 3.1 жылқыға қарсы тұр. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

3.3. 3.2 жылқының тұмсығын, жалынан сауырына дейін белдеп жатқан сызық. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

33 (7). 1 топ. 21-жазық бет. Бөлігі
Группа 1. Плоскость 21. Фрагмент
Group 1. The Flatness 21. Fragment

2.13. Лошадь, обращена вправо вверх. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

2.14. Голова и шея лошади, обращены вправо. Нижняя часть разрушена сколом. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

2.15. Лошадь, обращена влево. Стоит против изображения 2.14. Нижняя часть лошади разрушена сколом. Морда и холка – силуэт, корпус – контур. Точечная выбивка и прошлифовка.

Плоскость 3. Почти примыкает с северной стороны к плоскости 1. Рисунки нанесены на монолит, на котором расположена плоскость 1. Расположена горизонтально (рис. 57).

3.1. Лошадь, обращена влево чуть вниз. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

3.2. Лошадь, обращена вправо вниз. Стоит против 3.1. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

3.3. Линия опоясывает морду, корпус от гривы до крупа лошади 3.2. Точечная выбивка и прошлифовка.

3.4–3.6. Лошади, обращены вправо вниз. Располагаются друг над другом. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

3.7. Лошадь, обращена вправо чуть вниз. Прорисованы четыре чуть подогнутые конечности. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

3.8. Зооморфное изображение (собака, либо волк?). Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

3.9–3.10. Лошади, стоят друг против друга Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

Плоскость 4. Находится на вершине сопки, к югу от плоскости 1. Расположена с небольшим наклоном. Размер 1,4×0,5 м (рис. 58).

4.1. Лошадь, обращена вправо чуть вниз. Задняя конечность гипертрофирована. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

3.4–3.6. Оңға, төмен қаратылған жылқылар. Бірінің үстінде бірі орналасқан. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

3.7. Оңға, сәл төмен қаратылған жылқы. Сәл бүгілген төрт аяғы сызылған. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

3.8. Зооморф кескін (ит, не қасқыр?). Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

3.9–3.10. Бірі-біріне қарсы тұрған жылқылар. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан (58 сур.).

4-жазық бет. Шоқының төбесінде, бірінші жазық беттен оңтүстікке қарай, сәл көлбей орналасқан. Өлшемі: 1,4х0,5 м.

4.1. Оңға, сәл төмен қаратылған жылқы. Артқы аяғы әсіре үлкейтілген. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

4.2–4.3. Бір-біріне қарсы тұрған жылқылар. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

5-жазық бет. Шоқының төбесінде, сәл көлбей орналасқан. Өлшемі: 1,3х0,8 м. (59 сур.).

5.1. – 5.2. Бір-біріне қарсы тұрған жылқылар. Екі жылқының да тұмсығы сұлба түрінде, денесі мен аяқтары нобайлап кескінделген. 5.1 жылқының мойын тұсында, жалынан алдыңғы аяғына дейін түзу сызық тартылған, осындай сызық 5.2 жылқыда да, тек арқасынан қарнына қарай салынған. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

33 (8). 1 топ. 21-жазық бет. Бөлігі
Группа 1. Плоскость 21. Фрагмент
Group 1. The Flatness 21. Fragment

4.2–4.3. Лошади, стоят друг против друга. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

Плоскость 5. Находится на вершине сопки. Расположена с небольшим наклоном. Размер 1,3×0,8 м (рис. 59).

5.1–5.2. Лошади, стоят друг против друга. У обеих лошадей морда отображена силуэтом, корпус и конечности – контуром. У лошади 5.1 в области шеи, от гривы до передней конечности отображена прямая линия, подобная линия отображена у лошади 5.2, но от спины до живота лошади. Точечная выбивка и прошлифовка.

Плоскость 6. Находится на вершине сопки, в 1,5 м к востоку от плоскости 2. Расположена с небольшим наклоном. Размер 0,9×0,5 м (рис. 60).

33 (9). 1 топ. 21-жазық бет. Бөлігі
Группа 1. Плоскость 21. Фрагмент
Group 1. The Flatness 21. Fragment

6-жазық бет. Шоқының төбесінде, екінші жазық беттен 1,5 м шығысқа қарай, сәл көлбей орналасқан. Өлшемі: 0,9х0,5 м. (60 сур.).

6.1. Оңға, сәл төмен қаратылған жылқы. Тұмсығы сұлба ретінде, денесі, құйрығы мен алдыңғы аяғы нобайлап кескінделген. Сауырынан қисық сызық тартылған, ол қарнының ортаңғы тұсында үзіліп, алдыңғы аяғы тұсында қайта жалғанып, тамағына барып түйіседі. Жылқының төменгі бөлігі мен артқы аяқтары көрінбейді. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

6.2. Оңға, сәл төмен қаратылған жылқы. Жалы 6.1 жылқымен түйісіп тұр. Алдыңғы екі аяғы кескінделген. Жылқының мойын тұсында, тұмсығына дейін иілген сызық

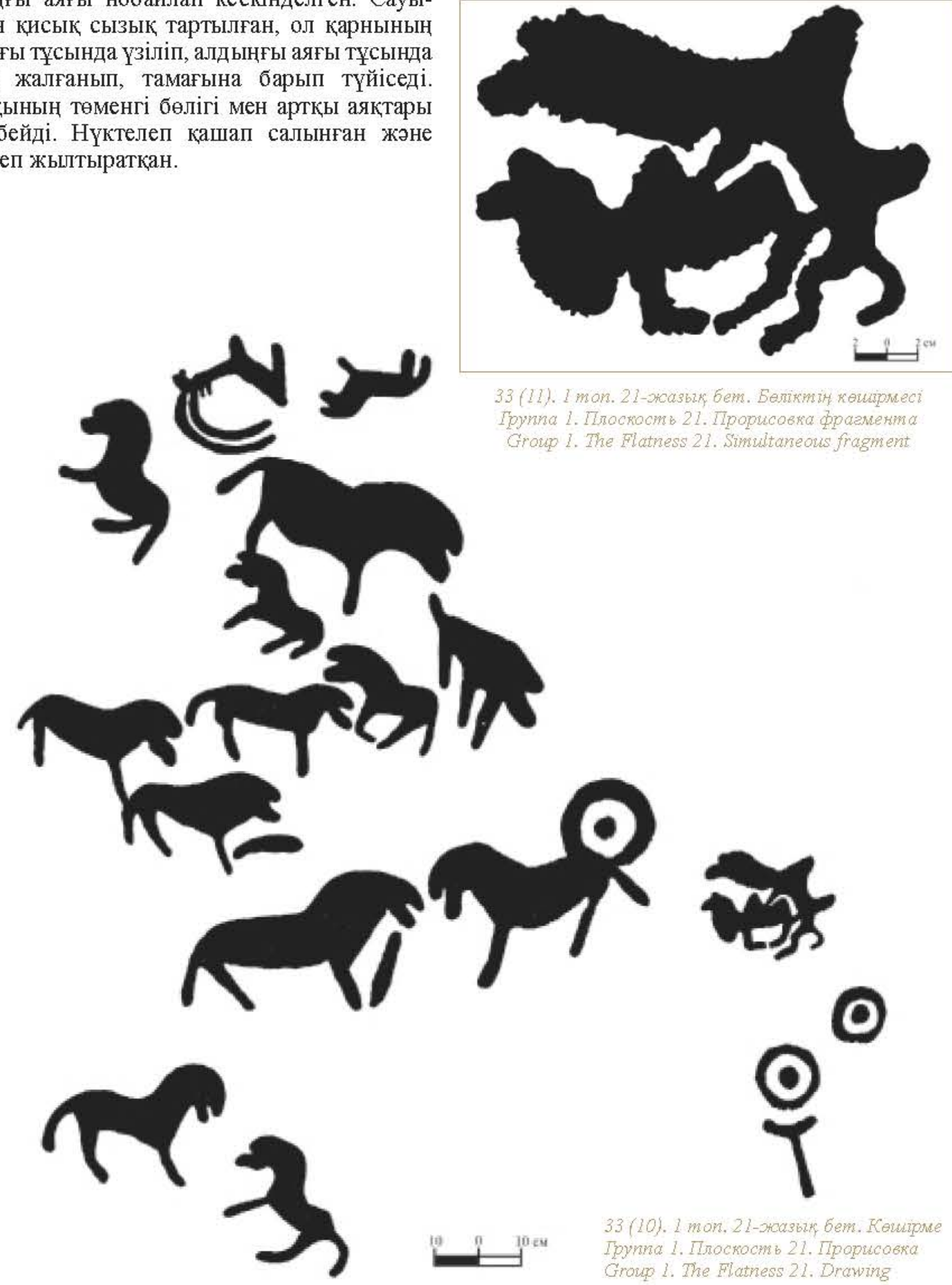

33 (11). 1 топ. 21-жазық бет. Беліктің көшірмесі
Группа 1. Плоскость 21. Прорисовка фрагмента
Group 1. The Flatness 21. Simultaneous fragment

33 (10). 1 топ. 21-жазық бет. Көшірме
Группа 1. Плоскость 21. Прорисовка
Group 1. The Flatness 21. Drawing

салынған (жүген). Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

6.3. Ойық. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

7-жазық бет. Шоқының төбесінде, көлденең орналасқан. Өлшемі: 0,8х0,5 м (61 сур.).

7.1–7.2. Бұрыс пішінді ойықтар кескіні. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

7.3. Көлденең орналасқан табан кескіні. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

7.4–7.6. Бірінен кейін бірі орналасқан табан суреттері. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

8-жазық бет. Шоқының төбесінде, көлденең орналасқан. Өлшемі: 0,5х0,2 м (62 сур.).

8.1– 8.2. Бірі-біріне қарсы тұрған жылқы мен түйе. Жылқы солдан оңға қарай кескінделген. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

9-жазық бет. Оңтүстікке қарап, 70° көлбей орналасқан. Өлшемі: 1,3х0,5 м (63 сур.).

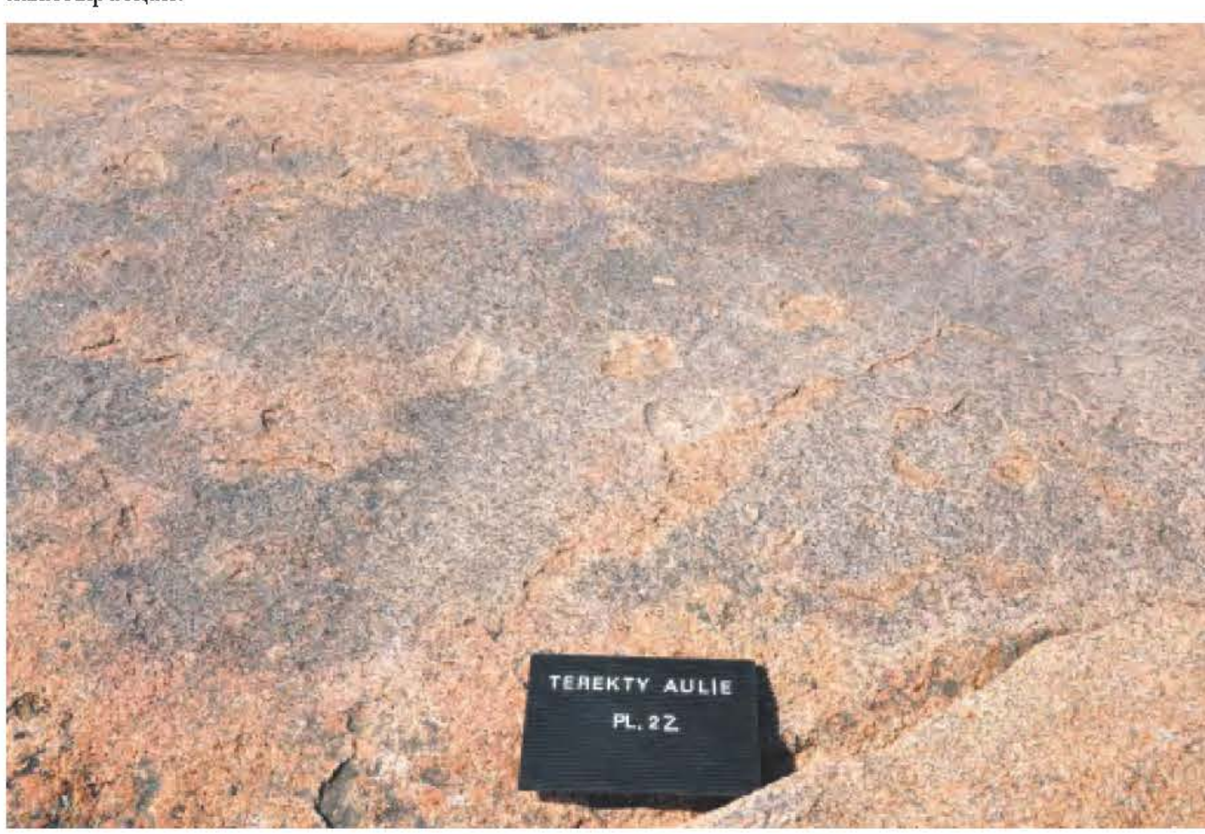

34 (1). 1 топ. 22-жазық бет. Жалпы көрінісі
Группа 1. Плоскость 22. Общий вид
Group 1. The Flatness 22. General view

6.1. Лошадь, обращена вправо чуть вниз. Морда отображена силуэтом, корпус, хвост и передняя конечность – контуром. От крупа тянется кривая линия, обрываясь в центральной части живота, продолжается над передней конечностью и примыкает к горлу. Нижняя часть и задние конечности лошади не фиксируются. Точечная выбивка и прошлифовка.

6.2. Лошадь, обращена вправо чуть вниз. Гривой почти примыкает к лошади 6.1. Изображены две передние конечности. В области горла до морды лошади отображена изогнутая линия (уздечка). Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

6.3. Лунка. Точечная выбивка и прошлифовка.

Плоскость 7. Находится на вершине сопки. Расположена горизонтально. Размер 0,8×0,5 м (рис. 61).

7.1–7.2. Изображение лунок неправильной формы. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

7.3. Изображение стопы, расположенной почти горизонтально. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

9.1–9.2. Бірі-біріне қарсы тұрған түйелер. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

9.3. Солға, сәл төмен қаратылған түйе. Алдыңғы аяғы мойнына дейін бүгілген. 9.2 суреттің төменгі бөлігін жауып тұр. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

9.4. Солға қаратылған түйе. Басы өркешіне қарай шалқайтылған. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

9.5. Шұңқыр. 9.4 түйенің құйрығына түйісіп тұр. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

9.6–9.7. Оңға қаратылған жылқылар. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

10-жазық бет. Өлшемі: 1,5х1 м (64 сур.).

10.1–10.2. Бірі-біріне қарсы тұрған жылқылар. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

34 (2). 1 топ. 22-жазық бет. Бөлігі
Группа 1. Плоскость 22. Фрагмент
Group 1. The Flatness 22. Fragment

7.4–7.6. Изображение стоп, расположенных друг за другом. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

Плоскость 8. Находится на вершине сопки. Расположена горизонтально. Размер 0,5×0,2 м (рис. 62).

8.1–8.2. Лошадь и верблюд, стоят друг против друга. Лошадь изображена слева направо. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

Плоскость 9. Обращена на юг. Расположена под наклоном 70°. Размер 1,3×0,5 м (рис. 63).

9.1–9.2. Верблюды, стоят друг против друга. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

9.3. Верблюд, обращен влево чуть вниз. Передняя конечность подогнута под выю. Перекрывает изображение 9.2 в нижней части. Точечная выбивка и прошлифовка.

9.4. Верблюд, обращен влево. Голова запрокинута к горбу. Точечная выбивка и прошлифовка.

9.5. Лунка. Почти примыкает к хвосту верблюда 9.4. Точечная выбивка и прошлифовка.

9.6– 9.7. Лошади, обращены вправо. Точечная выбивка и прошлифовка.

Плоскость 10. Размер 1,5×1 м (рис. 64).

10.1–10.2. Лошади, стоят друг против друга. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

10.3. Солға қаратылған жылқы. Төменгі бөлігі көрінбейді. Артқы аяғының бір бөлігін бейнелейтін сызық байқалады. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

10.4. Солға қаратылған жылқы. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

10.5. Оңға, төмен қаратылған жылқы. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

10.6. Зооморфты кескін. Басы жартас сынығынан бүлінген. Алдыңғы екі аяғы кескінделген. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

10.7–10.8. Оңға, сәл төмен қаратылған жылқылар. Бірінің үстінде бірі орналасқан. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

10.9. Оңға қаратылған жылқы. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

34 (3). I топ. 22-жазық бет. Бөлігі
Группа I. Плоскость 22. Фрагмент
Group I. The Flatness 22. Fragment

11-жазық бет. Оңтүстікке қаратылған. 20° көлбей орналасқан. Өлшемі: 0,3х0,6 м (65 сур.).

11.1. Солға қаратылған жылқы. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

11.2. Жылқының тұмсығы мен жалы солға қаратылған. Денесі жартас сынығынан бүлінген. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

11.3. Оңға қаратылған жылқы. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

12-жазық бет. Бірінші жазық беттен 30 м жерде көлденең орналасқан. Өлшемі: 0,7х0,6 м (66 сур.).

1.1. Ішінде тігінен және көлденеңінен салынған сызықтар 25 кішкентай төртбұрышты ұяшықтар түзетін тіктөртбұрыш. Суреттің ортаңғы бөлігі жартас сынығынан бүлінген. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

13-жазық бет. Бірінші жазық беттен оңтүстік-батысқа қарай 40 м жерде шоқылардың бірінде орналасқан. Жазық бет көлденең, оңтүстік-батысқа қарай сәл көлбеу. Өлшемі: 1,6х0,5 м (67 сур.).

13.1–13.2. Ендік бағытта бірінің артынан бірі орналасқан табан кескіндері. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

13.3. Семсер тәрізді мүсін. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

13.4–3.5. Бірі-біріне параллель орналасқан табан кескіндері. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

10.3. Лошадь, обращена влево. Нижняя часть не фиксируется. Отмечена линия, изображающая часть задней конечности. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

10.4. Лошадь, обращена влево. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

10.5. Лошадь, обращена вправо вниз. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

10.6. Зооморфное изображение. Голова разрушена сколом. Изображены две передние конечности. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

10.7–10.8. Лошади, обращены вправо чуть вниз. Расположены друг над другом. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

10.9. Лошадь, обращена вправо. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

Плоскость 11. Обращена на юг. Расположена под наклоном 20°. Размер 0,3×0,6 м (рис. 65).

11.1. Лошадь, обращена влево. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

11.2. Морда и грива лошади, обращенные влево. Корпус разрушен сколом. Точечная выбивка и прошлифовка.

34 (4). 1 топ. 22-жазық бет. Бөлігі
Группа 1. Плоскость 22. Фрагмент
Group 1. The Flatness 22. Fragment

13.6–13.7. Ендік бағытта бірінің артынын бірі орналасқан табан кескіндері. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

13.8–13.9. Аморф теңбілдер. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

13.10. Жылан (?). Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

13.11–13.13. 13.10 кескінге параллель қысқа сызықтар. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

34 (5). 1 топ. 22-жазық бет. Бөлігі
Группа 1. Плоскость 22. Фрагмент
Group 1. The Flatness 22. Fragment

11.3. Лошадь, обращена вправо. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

Плоскость 12. Расположена горизонтально в 30 м от плоскости 1. Размер 0,7×0,6 м (рис. 66).

1.1. Прямоугольник, разделенный внутри линиями, проведенными вдоль и поперек, изображающий своеобразную решетку с 25 маленькими прямоугольными ячейками. В центральной части рисунок разрушен сколом. Точечная выбивка и прошлифовка.

Плоскость 13. Расположена на одном из возвышений, в 40 м к юго-западу от плоскости 1. Плоскость горизонтальная, с небольшим наклоном к юго-западу. Размер 1,6×0,5 м (рис. 67).

13.1–13.2. Изображение стоп, расположенных друг за другом в широтном направлении. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

13.3. Мечеобразная фигура. Точечная выбивка и прошлифовка.

13.4–13.5. Изображение стоп, расположенных параллельно друг другу. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

13.6–13.7. Изображение стоп, расположенных друг за другом в широтном направлении. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

13.8–13.9. Аморфные пятна. Точечная выбивка и прошлифовка.

13.10. Змея (?). Точечная выбивка и прошлифовка.

13.11–13.13. Короткие линии, параллельные изображению 13.10. Точечная выбивка и прошлифовка.

14-жазық бет. Оңтүстік-батысқа қарап, 15° көлбей орналасқан. Өлшемі: 1,6х0,3 м (68 сур.).

14.1. Жылқы (айғыр?), оңға, төмен қаратылған. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

14.2. Түйе, солға, сәл төмен қаратылған. Басы мен мойыны нобайланып, денесі сұлбамен салынған. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

15-жазық бет. Он үшінші жазық беттен оңтүстік-шығысқа қарай 15 м жерде, оңтүстік-батысқа қарап 21° көлбей орналасқан. Өлшемі: 0,3х0,2 м (69 сур.).

15.1. Оңға, сәл төмен қаратылған жылқы. Аң стилінде салынған. Шоқтығы нобайлап, денесі мен басы сұлба түрінде кескінделген. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

16-жазық бет. Он бесінші жазық беттен оңтүстік-шығысқа қарай 5 м жерде, оңтүстікке бағытталып, солтүстікке 40° көлбей орналасқан (70 сур.).

16.1. Оңға қаратылған бұқа. Мойын тұсын жартас сынығы бүлдірген. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан. Мүйізі шиырлап салу техникасымен кескінделген.

16.2. Солға қаратылған жылқы. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

16.3. Фаллостық белгісі бар антропоморфты мүсін. 16.2 жылқының жалында орналасқан. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

17-жазық бет. Он үшінші жазық беттен оңтүстік-батысқа қарай 3 м жерде орналасқан. Оңтүстікке қаратылған. (71 сур.).

Жылқы тұяғының ізі
Отпечаток конского копыта
Horse hoof print

Плоскость 14. Плоскость расположена под наклоном 15° и обращена на юго-запад. Размер 1,6×0,3 м (рис. 68).

14.1. Лошадь (жеребец?), обращена вправо вниз. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

14.2. Верблюд, обращен влево чуть вниз. Голова и шея выполнены контуром, корпус – силуэтом. Точечная выбивка и прошлифовка.

Плоскость 15. Расположена в 15 м к юго-востоку от плоскости 13. Плоскость обращена на юго-запад под наклоном 21°. Размер 0,3×0,2 м (рис. 69).

15.1. Лошадь, обращена вправо чуть вниз. Выполнена в зверином стиле, холка – контуром, корпус и голова – силуэтом. Точечная выбивка и прошлифовка.

Плоскость 16. Расположена в 5 м к юго-востоку от плоскости 15. Обращена на юг с наклоном в 40° на север (рис. 70).

16.1. Бык, обращен вправо. Область шеи разрушена сколом. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка. Рога изображены техникой прочерчивания.

16.2. Лошадь, обращена влево. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

16.3. Антропоморфная фигура с фаллическим признаком. Расположена на гриве лошади 16.2. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

Плоскость 17. Расположена в 3 м к юго-западу от плоскости 13. Обращена на юг (рис. 71).

17.1. Лошадь, обращена вправо. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

34 (8). 1 топ. 22-жазық бет. Бөлігі
Группа 1. Плоскость 22. Фрагмент
Group 1. The Flatness 22. Fragment

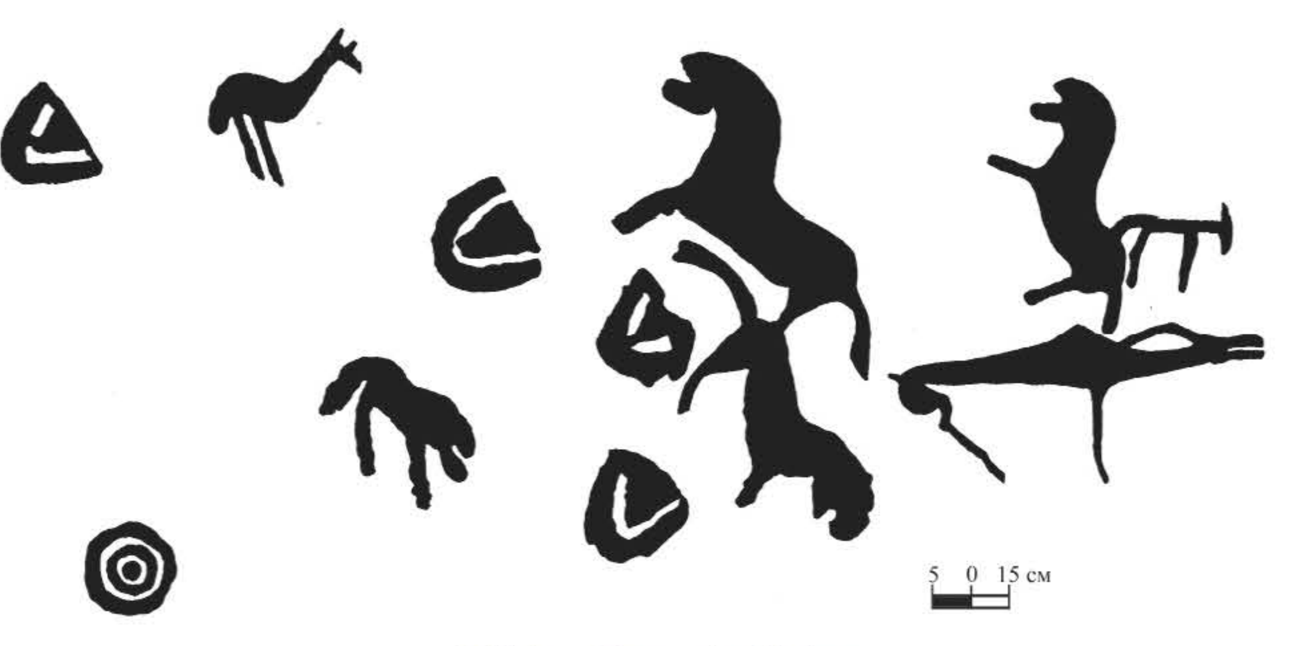

34 (9). 1 топ. 22-жазық бет. Көшірме
Группа 1. Плоскость 22. Прорисовка
Group 1. The Flatness 22. Drawing

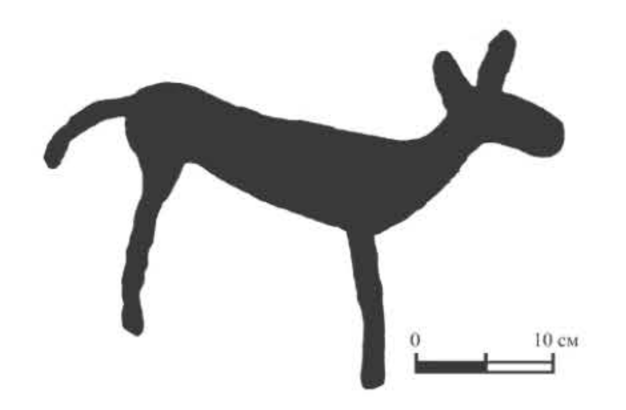

35. 1 топ. 23-жазық бет. Көшірме
Группа 1. Плоскость 23. Прорисовка
Group 1. The Flatness 23. Drawing

17.1. Оңға қаратылған жылқы. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

17.2. Аморф теңбіл. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

17.3. – 17.4. Шиырлап салынған сызықтар. Шиырлау.

17.5. Аморф теңбіл түріндегі анықталмаған бейне, (нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан), одан шиырлап салынған сызықтар тарайды.

17.6. Солға қаратылған таутеке. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

17.7. Зооморфты мүсін, 17.5 анықталмаған бейнемен түйісіп тұр. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

17.8. Фаллостық сипаты баса көрсетілген антропоморф кескін. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

17.9. Антропоморфты бейне. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

17.10. Антропоморфты бейне. Аяғы 17.7 зооморф кескінмен түйісіп тұр. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

17.11. Шиырлап салынған сызық 17.10 антропоморф кескіннің аяғымен түйісіп тұр. Шиырлап салынған.

17.12. Оңға қаратылған зооморфты бейне. Артқы бөлігі жартас сынығымен бүлінген. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

17.13. Ілмек тәрізді сызық. Шиырлап салынған және тегістеп жылтыратқан.

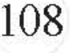

17.2. Аморфное пятно. Точечная выбивка и прошлифовка.

17.3–17.4. Прочерченные линии. Прочерчивание.

17.5. Неопределенная фигура в виде аморфного пятна (точечная выбивка и прошлифовка), от которой отходят прочерченные линии (прочерчивание).

17.6. Горный козел, обращен влево. Точечная выбивка и прошлифовка.

17.7. Зооморфная фигура, одним концом примыкает к неопределенной фигуре 17.5. Точечная выбивка и прошлифовка.

17.8. Антропоморфная фигура с выраженным фаллическим признаком. Точечная выбивка и прошлифовка.

17.9. Антропоморфная фигура. Точечная выбивка и прошлифовка.

17.10. Антропоморфная фигура. Нижней конечностью примыкает к зооморфной фигуре 17.7. Точечная выбивка и прошлифовка.

17.11. Прочерченная линия, примыкает к нижней конечности антропоморфной фигуре 17.10. Прочерчивание.

17.12. Зооморфная фигура, обращена вправо. Задняя часть разрушена сколом. Точечная выбивка и прошлифовка.

17.13. Прочерченная линия в виде крюка. Прочерчивание и прошлифовка.

17.14. Зооморфная фигура (хищник?), обращена вправо. Точечная выбивка и прошлифовка.

36 (1). 1 топ. 24-жазық бет. Жалпы көрінісі
Группа 1. Плоскость 24. Общий вид
Group 1. The Flatness 24. General view

17.14. Оңға қаратылған зооморфты бейне (жыртқыш?). Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

17.15. Солға қаратылған зооморфты бейне. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

17.16. Солға қаратылған жылқы. Төменгі бөлігі жартас сынығымен бүлінген. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

17.17. Оңға қаратылған таутеке. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

17.18. Солға қаратылған жылқы. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

17.19. Оңға қаратылған таутеке. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

17.20. Оңға қаратылған жылқы. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

17.21. Қолдарын екі жаққа жайып тұрған антропоморфты кескін. Бейненің орта тұсынан 17.20 жылқының басына қарай сызық тартылған. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

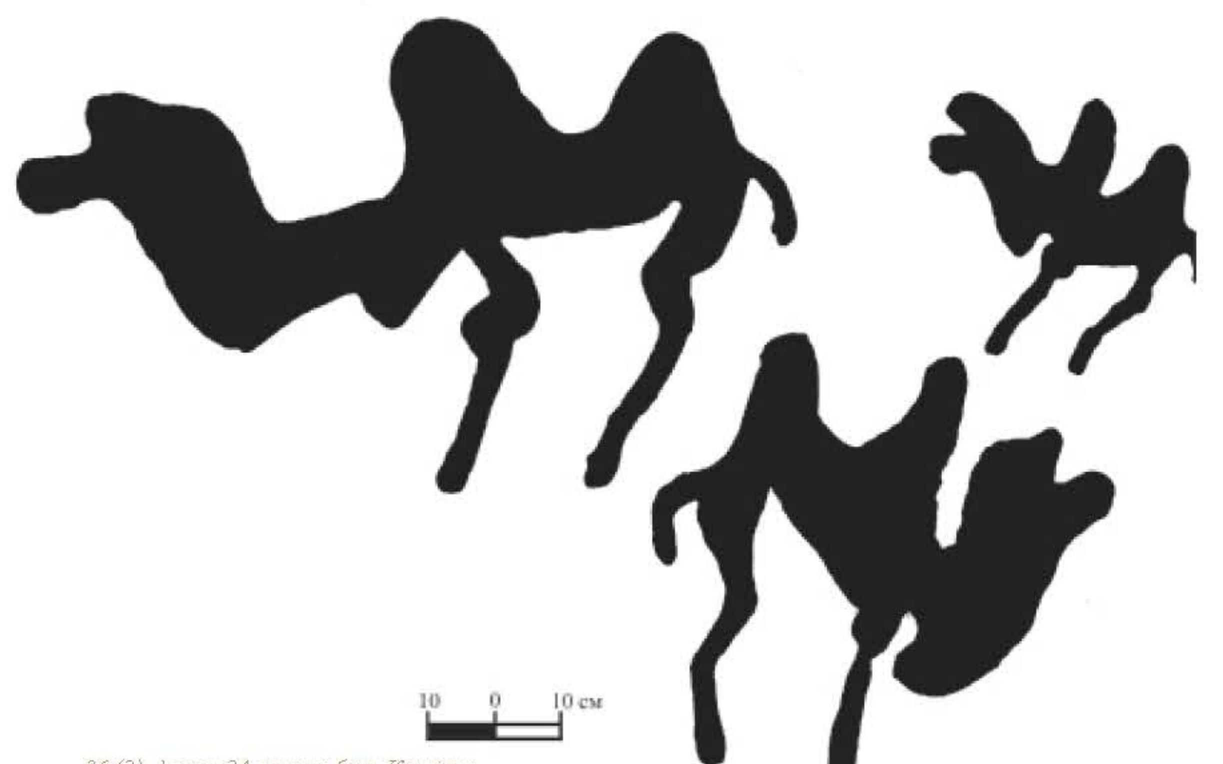

36 (2). 1 топ. 24-жазық бет. Көшірме
Группа 1. Плоскость 24. Прорисовка
Group 1. The Flatness 24. Drawing

17.15. Зооморфная фигура, обращена влево. Точечная выбивка и прошлифовка.

17.16. Лошадь, обращена влево. Нижняя часть разрушена сколом. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

17.17. Горный козел, обращен вправо. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

17.18. Лошадь, обращена влево. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

17.19. Горный козел, обращен вправо. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

17.20. Лошадь, обращена вправо. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

17.21. Антропоморфная фигура с разведенными в стороны руками. От центра фигуры отходит линия к морде лошади 17.20. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

17.22–17.24. Лошади, обращены влево. Изображены друг над другом. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

17.25. Олень, обращен вправо. Рога отображены в виде девяти прочерченных и прошли-

37 (1). 1 топ. 25-жазық бет. Жалпы көрінісі
Группа 1. Плоскость 25. Общий вид
Group 1. The Flatness 25. General view

17.22–17.24. Солға қаратылған жылқылар. Бірінің үстіне бірі салынған. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

17.25. Оңға қаратылған бұғы. Мүйізі тоғыз сызылған және тегістеп жылтыратылған сызықтар түрінде салынған. Нобай. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

18-жазық бет. Оңтүстікке қарай 30° көлбей жатыр (72 сур.).

18.1. Оңға қаратылған түйе. Артқы бөлігін жартас сынығы бүлдірген. Алдыңғы өркеші нобайлап, қалған бөлігі сұлба түрінде салынған. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

18.2. Оңға қаратылған түйе. Артқы бөлігін жартас сынығы бүлдірген. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

18.3. Жыныс мүшесі айқын көрініп тұрған антропоморфты бейне. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

18.4. Басы мен мойны оңға қаратылған жылқы. Денесін жартас сынығы бүлдірген. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

19-жазық бет (73 сур.)

19.1. Анықталмаған бейне (зооморф кескіннің артқы бөлігі?). Бір бөлігін жартас сынығы бүлдірген. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

19.2. Зооморф кескін (бұқа?). Бас жағын жартас сынығы бүлдірген. Нобай. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

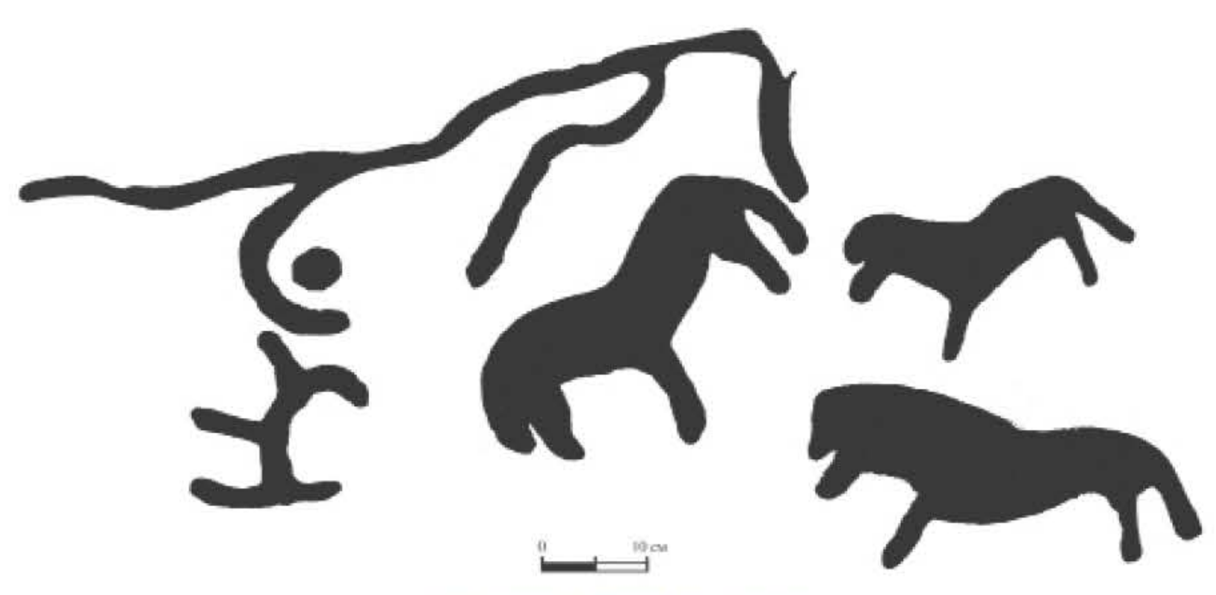

37 (2). 1 топ. 25-жазық бет. Көшірме
Группа 1. Плоскость 25. Прорисовка
Group 1. The Flatness 25. Drawing

фованных линий. Контур. Точечная выбивка и прошлифовка.

Плоскость 18. Обращена на юг с наклоном в 30°(рис. 72).

18.1. Верблюд, обращен вправо. Задняя часть разрушена сколом. Передний горб выполнен контуром, остальная часть – силуэтом. Точечная выбивка и прошлифовка.

18.2. Верблюд, обращен вправо. Задняя часть разрушена сколом. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

18.3. Антропоморфная фигура с выраженным фаллосом. Точечная выбивка и прошлифовка.

20-жазық бет (74 сур.)

20.1. Зооморф кескін (жылқы?), солға, сәл жоғары қаратылған. Бас жағын жартас сынығы бүлдірген. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

20.2–20.3. Зооморф мүсіндер. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

38 (1). 1 топ. 26-жазық бет. Жалпы көрінісі
Группа 1. Плоскость 26. Общий вид
Group 1. The Flatness 26. General view

38 (2). 1 топ. 26-жазық бет. Көшірме
Группа 1. Плоскость 26. Прорисовка
Group 1. The Flatness 26. Drawing

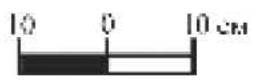

39 (1). 1 топ . 27-жазық бет. Жалпы көрінісі
Группа 1. Плоскость 27. Общий вид
Group 1. The Flatness 27. General view

39 (2). 1 топ. 27-жазық бет. Бөлігі
Группа 1. Плоскость 27. Фрагмент
Group 1. The Flatness 27. Fragment

20.5. Антропоморфты кескін (фаллостық сипаты бар?) Бас жағын жартас сынығы бүлдірген. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

20.6. Зооморфты кескін (жылқы?), оңға, сәл төмен қаратылған. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

20.7. Анықталмаған бейне. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

20.8. Солға қаратылған бұқа. Денесі нобайланып, басы мен мүйізі сұлба түрінде салынған. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

21-жазық бет (75 сур.)

21.1. Оңға, сәл жоғары қаратылған бұқа. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан. Мүйіздері шиырлау техникасымен салынған.

21.2. Солға қаратылған жылқы. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

22-жазық бет (76 сур.)

22.1–22.2. Бірінің артынан бірі солға қаратылған салт аттылар. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

18.4. Голова и шея лошади, обращенные вправо. Корпус разрушен сколом. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

Плоскость 19 (рис. 73)

19.1. Неопределенная фигура (задняя часть зооморфного изображения?). Часть разрушена сколом. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

19.2. Зооморфное изображение (бык?). Область головы разрушена сколом. Контур. Точечная выбивка и прошлифовка.

Плоскость 20 (рис. 74)

20.1. Зооморфное изображение (лошадь?), обращено влево чуть вверх. Область головы частично разрушена сколом. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

20.2–20.3. Зооморфные фигуры. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

20.5. Антропоморфное изображение (с фаллическим признаком?) Область головы разрушена сколом. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

20.6. Зооморфное изображение (лошадь?), обращено вправо чуть вниз. Точечная выбивка и прошлифовка.

20.7. Неопределенная фигура. Точечная выбивка и прошлифовка.

20.8. Бык, обращен влево. Корпус изображен контуром, голова и рога – силуэтом. Точечная выбивка и прошлифовка.

Плоскость 21 (рис. 75)

21.1. Бык, обращен вправо чуть вверх. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка. Рога изображены техникой прочерчивания.

21.2. Лошадь, обращена влево. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

Плоскость 22 (рис. 76)

22.1–22.2. Лошади с наездниками, обращены влево друг за другом. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

22.3. Неопределенная фигура. Точечная выбивка и прошлифовка.

22.4. Антропоморфная фигура. Нижние конечности разрушены сколом. Точечная выбивка и прошлифовка.

22.5. Неопределенная фигура. Точечная выбивка и прошлифовка.

39 (3). 1 топ. 27-жазық бет. Бөлігі
Группа 1. Плоскость 27. Фрагмент
Group 1. The Flatness 27. Fragment

22.3. Айқындалмаған бейне. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

22.4. Антропоморфты бейне. Аяқтарым жартас сынығымен бөлінген. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

22.5. Айқындалмаған бейне. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

22.6. Зооморфты бейне, солға қаратылған. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

22.7–22.8. Айқындалмаған белгілер (таңба?). Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

22.9. Зооморфты бейне, солға қаратылған. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

Төртінші топ суреттерінің сипаттамасы

Теректі Әулие VI жартас бетіндегі суреттер тобы суреттердің негізгі шоғырынан солтүстік-батысқа қарай 1,5 км жерде орналасқан. Петроглифтер тобында жергілікті жерден 1,5-1,8 м көтеріліп тұрған, шағын тізбек түзетін жартас бөлігіндегі бір жазық бетке 40 сурет салынған (77 сур.).

39 (4). 1 топ. 27-жазық бет. Бөлігі
Группа 1. Плоскость 27. Фрагмент
Group 1. The Flatness 27. Fragment

22.6. Зооморфная фигура, обращена влево. Точечная выбивка и прошлифовка.

22.7–22.8. Неопределенные знаки (тамга?). Точечная выбивка и прошлифовка.

22.9. Зооморфная фигура, обращена влево. Точечная выбивка и прошлифовка.

Описание рисунков четвертой группы

Группа наскальных рисунков Теректы Аулие VI расположена в 1,5 км на северо-запад от основного скопления наскальных рисунков. Группа петроглифов насчитывает 1 плоскость и 40 наскальных рисунков, которые нанесены на скальный участок, образующий небольшую гряду, возвышающуюся над местностью на 1,5–1,8 м (рис. 77).

Плоскость 1. Расположена горизонтально с небольшим наклоном (8°) к югу. Размер 3,2×2,0 м (рис. 78).

1.1. Лошадь, обращена влево. Прорисованы две задние конечности. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

39 (5). 1 топ. 27-жазық бет. Бөлігі
Группа 1. Плоскость 27. Фрагмент
Group 1. The Flatness 27. Fragment

1-жазық бет. Көлденең, оңтүстікке қарай сәл көлбей (8°) орналасқан. Өлшемі: 3,2x2,0 м (78 сур.).

1.1. Солға қаратылған жылқы. Артқы екі аяғы суреттелген. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

1.2. Зооморфты бейне, солға қаратылған. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

1.3. Ашамай. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

1.4. Ойық. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

1.5. Оңға қаратылған жылқы. 1.1 жылқыға қарсы тұр. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

1.6. Оңға, төмен қаратылған жылқы. Алдыңғы екі аяғы кескінделген. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

1.7. Оңға, сәл төмен қаратылған жылқы. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

1.8. Жалпы саны 26 ойық, олардың 25-і 1.14 жылқының шоқтығын, сауырын және құйрығының бір бөлігін бойлай орналасқан.

39 (6). 1 топ. 27-жазық бет. Бөлігі
Группа 1. Плоскость 27. Фрагмент
Group 1. The Flatness 27. Fragment

1.2. Зооморфная фигура, обращена влево. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

1.3. Крест. Точечная выбивка и прошлифовка.

1.4. Лунка. Точечная выбивка и прошлифовка.

1.5. Лошадь, обращена вправо. Противостоит лошади 1.1. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

1.6. Лошадь, обращена вправо вниз. Изображены две передние конечности. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

1.7. Лошадь, обращена вправо чуть вниз. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

1.8. Лунки общим числом 26, 25 из которых изображены в ряд и располагаются вдоль холки, спины, крупа и части хвоста лошади 1.14. Точечная выбивка и прошлифовка.

1.9. Крест. Точечная выбивка и прошлифовка.

1.10. Лошадь, обращена влево. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

1.9. Ашамай. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

1.10. Солға қаратылған жылқы. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

1.11–1.12. Бір-біріне қарсы қаратылған жылқылар. 1.11 жылқы үлкенірек. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

1.13. Оңға қаратылған жылқы. Құйрығы 1.14 жылқының шоқтығынан тартылған сызықпен түйісіп жатыр. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

1.14. Ірі денелі айғыр, солға қаратылған. Басы мен жалының ауданында жылтыратылған сызықтар (жүген?) бейнеленген, тұмсығының астында жылтыратылып майысқан сызық (тізгін) бар, Денесі контурлы әдіспен салынған, тұмсығы және алдыңғы аяқтары төменгі бөлігі силуэт түрінде бейнеленген. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

1.15. Оңға, сәл төмен қаратылған жылқы. 1.14 жылқыға қарсы тұр. Алдыңғы екі аяғы мен

39 (7). 1 топ . 27-жазық бет. Жалпы көрінісі
Группа 1. Плоскость 27. Общий вид
Group 1. The Flatness 27. General view

1.11–1.12. Лошади, обращены друг против друга. Лошадь 1.11 больших размеров. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

1.13. Лошадь, обращена вправо. Хвостом примыкает к линии, отходящей от холки лошади 1.14. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

1.14. Жеребец больших размеров, обращен влево. В области головы и гривы изображены прошлифованные линии (оголовье?), под мордой прошлифованная изгибающаяся линия (поводья). Корпус выполнен контурной техникой, морда и нижняя часть передних конечностей – силуэтом. Точечная выбивка и прошлифовка.

1.15. Лошадь, обращена вправо чуть вниз. Стоит против лошади 1.14. Изображены две передние конечности и фаллос. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

қасасы суреттелген. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

1.16. Оңға қаратылған жылқы. 1.15 жылқыға қарсы тұр. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

1.17. Иілген сызық. 1.16 жылқының қарын тұсынан тартылып, оның алдыңғы аяғымен қиысып жатыр. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

1.18. Оңға қаратылған жылқы. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

1.19. Солға қаратылған таутеке. Мүйізі шимайлау техникасымен салынған. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

1.20. Солға, сәл төмен қаратылған жылқы. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

1.21. Зооморфты бейне, оңға, төмен қаратылған. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

1.22. Оңға қаратылған таутеке. Мойын тұсы жартас сынығынан бүлінген. Алыстан

39 (8). 1 топ. 27-жазық бет. Бөлігі
Группа 1. Плоскость 27. Фрагмент
Group 1. The Flatness 27. Fragment

1.16. Лошадь, обращена вправо. Стоит против лошади 1.15. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

1.17. Загнутая линия. Отходит от живота лошади 1.16, пересекая ее переднюю конечность. Точечная выбивка и прошлифовка.

1.18. Лошадь, обращена вправо. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

1.19. Горный козел, обращен влево. Рога изображены техникой прочерчивания. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

1.20. Лошадь, обращена влево чуть вниз. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

1.21. Зооморфная фигура, обращена вправо вниз. Точечная выбивка и прошлифовка.

1.22. Горный козел, обращен вправо. Область шеи разрушена сколом. В отдалении стоит против горного козла 1.19. Рога изображены техникой прочерчивания. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

39 (10). 1 топ. 27-жазық бет. Бөлігі
Группа 1. Плоскость 27. Фрагмент
Group 1. The Flatness 27. Fragment

қарағанда 1.19 таутекеге қарсы тұр. Мүйізі шимайлау техникасымен салынған. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

1.23. Шұңқыр. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

1.24. Жарты шеңберге салынған ойық. Жарты шеңбердің жоғарғы шетінде шағын ойық бар.

1.25–1.26. Ойықтар. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

1.27. Зооморфты бейне (жылқы?), солға, сәл төмен қаратылған. Тұмсығын жартас сынығы бүлдірген. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

1.28. Иілген сызық. 1.27 жылқының кеуде тұсымен түйіседі. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

1.29. Төмен қарай тартылған сызық түріндегі анықталмаған бейне. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

1.30. Зооморфты бейне (жылқы?), жоғары, солға қаратылған. Жылқының үстіңгі жағында

39 (9). 1 топ. 27-жазық бет. Бөлігі
Группа 1. Плоскость 27. Фрагмент
Group 1. The Flatness 27. Fragment

1.23. Лунка. Точечная выбивка и прошлифовка.

1.24. Лунка, вписанная в полукруг. На верхнем конце полукруга имеется небольшая лунка. Точечная выбивка и прошлифовка.

1.25–1.26. Лунки. Точечная выбивка и прошлифовка.

1.27. Зооморфная фигура (лошадь?), обращена влево чуть вниз. Морда разрушена сколом. Точечная выбивка и прошлифовка.

1.28. Изогнутая линия. Примыкает к груди лошади 1.27. Точечная выбивка и прошлифовка.

1.29. Неопределенная фигура в виде горизонтальной линии, с ее середины вниз отходит вертикальная линия. Точечная выбивка и прошлифовка.

1.30. Зооморфная фигура (лошадь?), обращена влево вверх. Над спиной лошади изо-

П тәрізді сурет салынған (Антропоморфты мүсін?). Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

1.31. Ашамай (Х тәрізді таңба?). Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

1.32–1.33. Жоғары қаратылған зооморфты бейнелер. Бірінің үстіне бірі орналасқан. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

1.34. Солға қаратылған бұғы. Тұрқы мен басы бір ғана иілген сызықпен салынған. Мүйізі иілген сызық түрінде салынып, қысқа сызықпен айқасып, Х тәрізді бейне түзілген. Алдыңғы аяғы бүгілген. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

1.35. Антропоморфты мүсін. Қолдары шынтағынан төмен қарай бүгілген. Сирақтары суреттелген. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

1.36. Солға қаратылған таутеке. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

1.37. Солға қаратылған зооморфты бейне (бұқа?). Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

1.38–1.39. Оңға, сәл жоғары қаратылған зооморфты бейнелер. Бірі-бірінің үстінде орналасқан. Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

1.40. Солға, төмен қаратылған зооморфты бейне (жылқы?). Сұлба. Нүктелеп қашап салынған және тегістеп жылтыратқан.

39 (14). 1 топ. 27-жазық бет. Бөлігі
Группа 1. Плоскость 27. Фрагмент
Group 1. The Flatness 27. Fragment

бражена П-образная фигура (антропоморфная фигура?). Точечная выбивка и прошлифовка.

1.31. Крест (Х-образная тамга?). Точечная выбивка и прошлифовка.

1.32–1.33. Зооморфные фигуры, обращены вверх. Расположены друг над другом. Точечная выбивка и прошлифовка.

1.34. Олень, обращен влево. Корпус и голова изображены одной изогнутой линией. Рога изображены в виде изогнутой линии, которую пересекает маленькая линия, образуя Х-образную фигуру. Передняя конечность подогнута. Точечная выбивка и прошлифовка.

1.35. Антропоморфная фигура. Руки согнуты в локтях к низу. Прорисованы голеностопы. Точечная выбивка и прошлифовка.

1.36. Горный козел, обращен влево. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

1.37. Зооморфная фигура (бык?), обращена влево. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

1.38–1.39. Зооморфные фигуры, обращены вправо чуть вверх. Расположены друг над другом. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

1.40. Зооморфная фигура (лошадь?), обращена влево вниз. Силуэт. Точечная выбивка и прошлифовка.

Сараптау және интерпретациялау мәселелері

Вопросы анализа и интерпретации

Теректі Әулие петроглифтері репертуарында «сеймин-турбин» мәнеріне жақын орындалған жылқы бейнесі басым (зооморфты бейнелердің 90% жуығы).

Теректі Әулие жартас бетіндегі суреттері арасында жылқы бейнесінің басым болуы, мүмкін, осы жердің жылқыға қатысты белгілі бір культпен байланыстылығынан болса керек.

Энеолит кезеңінде қазақ даласында қолға үйретілген жылқы Еуразия даласын мекендеген халықтардың шаруашылық өмір жүйесіндегі әлеуетінің артуымен, қола дәуірінің өзінде-ақ негізгі культтік табыну нысандарының біріне айналып, соның нәтижесінде оның бейнесі көпқырлы өнер түрлерінде: ұсақ пластикада, жартас бетінде бейнелеу өнерінде, торевтикада, шағын мүсін ескерткіштерінде көп бейнелене бастайды. Сондықтан да, белгіленген аумақтың түрлі аймақтарында қайсыбір мәдени феноменнің қалыптасқан келбетін көлегейлемей, жалпы нақышын бұзбастан, оған айрықша сипат дарытатын кейбір жергілікті арнайы элементтермен байытылған көркем дәстүрлер, стильдердің қалыптасуы әбден мүмкін. Бұл, белгілі бір деңгейде түрлі, мысалы, «минусин» немесе «ангар», «саймалыташтаңбалы дәстүрі» сияқты кескіндеу стильдерінің пайда болып, дамуының заңды үдерісі және де осы заңдылықты қола дәуірінің түрлі кезеңдеріндегі бейнелі ескерткіштерде жылқының иконографиялық келбетінің қалыптасу ерекшелігін анықтап, сипаттау үшін қолдануға болады.

«Сеймин-турбин» дәстүрімен жасалған және Орталық Азияның көптеген аймақтарында оңай танылатын тұрақты иконографиялық келбеті бар петроглифтерде, ұсақ пластикалық бұйымдарда салынған жылқы (және т.б. бейнелер мен сюжеттер) бейнелерінің тұтас бір қатары бір кездері Шығыс Қазақстаннан және көршілес жатқан аймақтардан табылған семсерлер мен қанжарлардың сабына, сондай-ақ асатаяқтардың мүсінді саптарына салынған мүсіндермен стилистикалық ұқсастыру негізінде бөліп алынған (Самашев, 1981, 70–72 б.; Пяткин, Миклашевич, 1990, 146–153 б.; Нововженов, 2002, 37–42 б.; Ковтун, 2001).

Теректі Әулиедегі қола дәуіріне жататын жылқы бейнелері сеймин-турбин мәнеріне жақын орындалған: мүсіні нобайлы (төрт қысқа және сәл бүгілген аяғы барлары сирек), қалпы қимылсыз, тек жуан, түбіне қарай жуандай беретін және доғадай иіліп тұрған (кей кездері алдыға қарай созылған), сына тәрізді кекілге ұласатын жалы бар мойны жануардың

В репертуаре петроглифов Теректы-Аулие доминирует образ коня (почти 90% из числа зооморфных изображений), трактованный в стиле, близком к «сейминско-турбинскому».

Доминирование образа коня среди остальных наскальных рисунков Теректы Аулие, вероятно, говорит о связи данного местонахождения с определенным культом, связанным с конем.

Конь, одомашненный в казахских степях в энеолите, уже в бронзовом веке, по мере возрастания его потенциала в системе хозяйственной жизни народов степной Евразии, становится одним из ключевых объектов культового почитания, и как следствие, его образ интенсивно разрабатывается в многоплановой изобразительной деятельности – в мелкой пластике, в наскальном искусстве, торевтике, в мобильных статуарных памятниках. Поэтому естественно допускать формирование в различных регионах очерченной территории художественных традиций, стилей, обогащенных некоторыми местными специфическими элементами, ко-

39 (15). 1 топ . 27-жазық бет. Жалпы көрінісі
Группа 1. Плоскость 27. Общий вид
Group 1. The Flatness 27. General view

39 (17). 1 топ. 27-жазық бет. Көшірме
Группа 1. Плоскость 27. Прорисовка
Group 1. The Flatness 27. Drawing

торые, не заслоняя сформировавшийся облик того или иного культурного феномена и не нарушая общую канву, в то же время придают ему особенный колорит. Это в известной степени закономерный процесс возникновения и развития различных изобразительных стилей, традиций, например, как «минусинский» или «ангарский», «саймалыташско-тамгалинская традиция», и в полной мере применим для характеристики и определения специфики формирования иконографического облика коня в изобразительных памятниках различных периодов эпохи бронзы.

Целый пласт уникальных изображений лошадей (и других образов и сюжетов) в петроглифах, мелкой пластике, выполненных в «сейминско-турбинской традиции» и имеющих устойчивый, легко распознаваемый во многих регионах Центральной Азии иконографический облик, был выделен в свое время на осно-

ішкі шырығуын суреттеп тұрғандай. Мойнын үлгілеудің қанша нұсқасы болғанымен, әр кезде оның төменгі сызығы сирек жағдайларда болмаса өзгеріссіз, түзу болып қала береді. Әсіресе созылыңқы (немесе төмен қаратылған), ұшы доғалданған, кейде сәл иілген сызық түрінде суреттелген жылқының тұмсығы бейнелі. Иек сызығы әдемі еппен иілген; астыңғы жағының басталатын тұсы тамағымен сүйір бұрыш жасаған, бұл жануардың басын айрықша сүйкімді етеді.

Сеймин-турбин дәстүріне жақын стильде орындалған кескіндердің үлкен топтамасы Орталық Қазақстандағы Байқоңыр орнынан табылды. Ол орынды В.А. Новоженов мәдени-хронологиялық атрибуция тұрғысынан қарастырып өткен болатын, сондықтан оны қайталап жатудың қажеті жоқ (Новоженов, 2002, 37–42 б.).

«Сеймин-турбин феномені» деп аталатын ерекше құбылыс – кеншілер, металлургтер мен қолөнер шеберлері, сонымен бірге жаужүрек бақташы-жылқышылар мен малшылар қоғамының өз заманына тән озық жоғары технологиялы палеоэкономикасымен байланысты және де бейнелеу іс әрекетінің жоғары деңгейін сипаттайды.

Е.Н. Черных пен С.В. Кузьминых «б.з.д. 2 мыңжылдықтың ортасында олардың қаружарағы мен әскери ұйымдасу сипатының кемел болғаны соншалық, бұл адамдар көш-жорықтарында қысқа ғана мерзім ішінде мыңдаған шақырымға созылған Батыс Сібір орманды далаларын, тайганың саздарын басып өтіп, Орал тауларынан асып, Еуразия далаларының орманды жазықтарына шыға алды» – деп жазады (Черных, Кузьминых,1989, 5 б.).

Б.Н. Пяткин мен Е.А. Миклашевич жартас бетіндегі суреттер объективті түрде этностық индикатор болуы мүмкін деп пайымдаған (Пяткин, Миклашевич, 1990, 151 б.). Алайда, Е.Н. Черных пен С.В. Кузьминых бұл түсінікті, мән мәтіннен көрініп тұрғандай, дәуір мәдениетін сипаттау үшін метафора ретінде қолданған, ал петроглифтердің, әсіресе, ерте кездегілерінің этнос жіктеуші әлеуеті бар болса да, ғылымда әлі сипатталып, бір жүйеге түсірілмеген.

Сонымен қатар, сеймин-турбин дәстүріне қатысты В.А. Новоженов ұсынғандай, тіпті

ве стилистической идентификации с фигурами на навершиях ножей и кинжалов, а также со скульптурными навершиями каменных жезлов из Восточного Казахстана и соседних регионов (Самашев, 1981, с. 70–72; Пяткин, Миклашевич, 1990, с. 146–153; Новоженов, 2002, с. 37–42; Ковтун, 2001).

Изображения лошадей из Теректы Аулие, относящиеся к бронзовому веку, выполнены в стиле, близком к сейминско-турбинскому: фигура силуэтная (редко с четырьмя короткими и слегка согнутыми ногами), поза статичная, только массивная, расширяющаяся к основанию и выгнутая дугой (иногда вытянутая вперед) шея с гривой, переходящей в нависающую надо лбом клиновидную челку, подчеркивает внутреннее напряженное состояние животного. При всех вариантах моделировки шеи ее нижняя линия остается, за редким исключением, неизменно ровной. Особенно выразительна морда коня в виде вытянутой (или опущенной) полоски с закругленным, иногда слегка загнутым кончиком. Линия подбородка изредка плавно изогнута; основание нижней челюсти

39 (18). 1 топ. 27-жазық бет. Бөліктің көшірмесі
Группа 1. Плоскость 27. Прорисовка фрагмента
Group 1. The Flatness 27. Simultaneous fragment

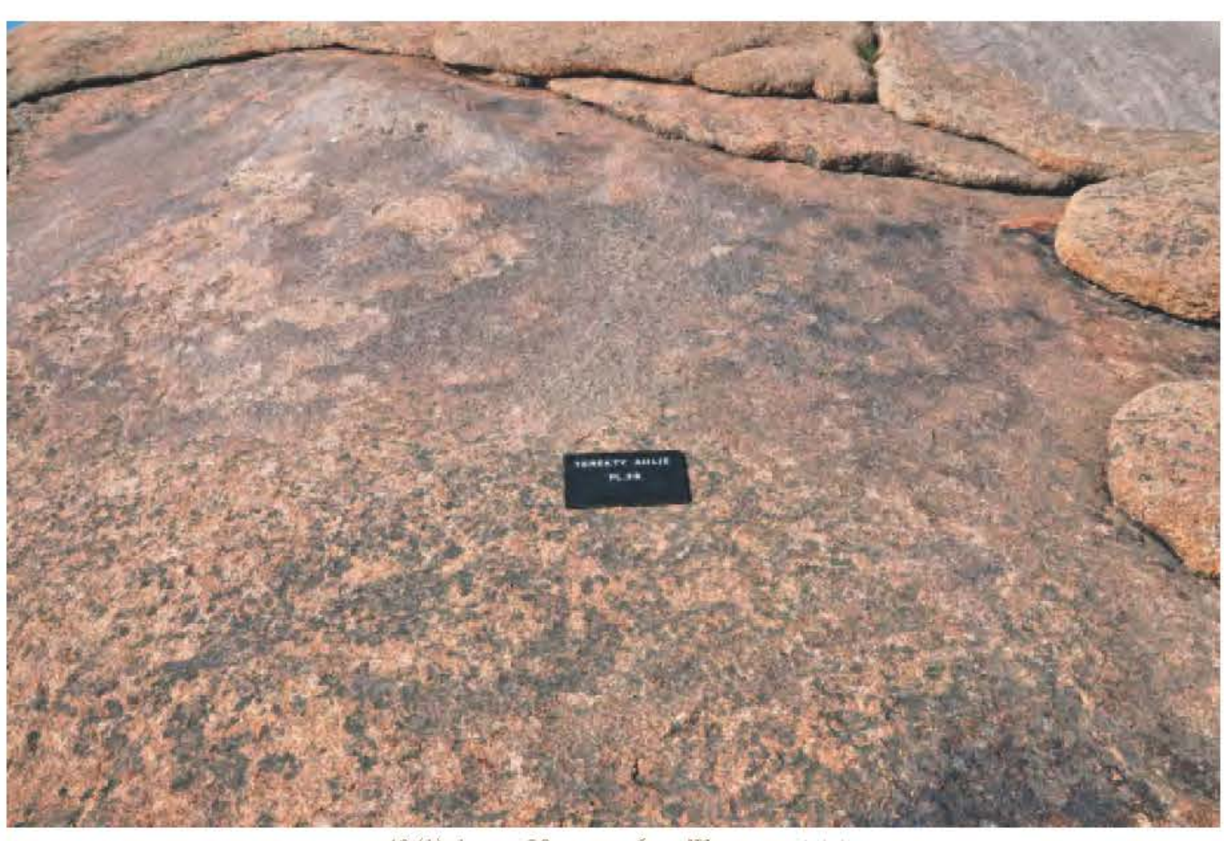

40 (1). 1 топ. 28-жазық бет. Жалпы көрінісі
Группа 1. Плоскость 28. Общий вид
Group 1. The Flatness 28. General view

образует острый угол с горлом, что придает изображению головы животного особое изящество.

Большая серия изображений лошадей, выполненных в традиции, близкой к сейминско-турбинской, происходит из местонахождения Байконур в Центральном Казахстане, которая была подробно рассмотрена В.А. Новоженовым в плане культурно-хронологической атрибуции, что избавляет нас от необходимости повторения (Новоженов, 2002, с. 37–42).

Считается, что так называемый сейминско-турбинский феномен связан с высокотехнологичной для своего времени палеоэкономикой общества горняков, металлургов и искусных мастеров-ремесленников, а также воинственных скотоводов-коневодов, пастухов и характеризует высокий уровень их изобразительной деятельности.

Черных Е.Н. и Кузьминых С.В. отмечали, что «характер их оружия и военной организации оказался в сер. 2 тыс. до н.э. столь совершенным, что эти люди смогли в очень короткий отрезок времени преодолеть в своих походах-миграциях многотысячекилометровые пространства западносибирских лесостепей и тяжелой заболоченной тайги, перевалить Уральские горы и выйти на лесные равнины Восточной Европы» (Черных, Кузьминых,1989, с. 5).

Пяткин Б.Н. и Миклашевич Е.А. полагали, что объективно наскальные рисунки могут являться этническим индикатором (Пяткин, Миклашевич, 1990, с. 151). Однако Е.Н. Черных и С.В. Кузьминых использовали это понятие в качестве метафоры, как это видно из контекста, для характеристики культуры эпохи, а этнодифференцирующий потенциал петроглифов, особенно ранних, если даже он и существует, то в науке еще не описан и не систематизирован.

Более того, относительно сейминско-турбинской традиции вообще не нужно искать некий этнический субстрат даже на уровне культурно-исторических общностей (срубно-андроновской, синташтинско-петровской), как это предлагал В.А. Новоженов, а рассматривать его как особый надкультурный, надэтнический и экстерриториальный феномен, распространившийся благодаря высокой технологии металлургического производства и созданию на

мәдени-тарихи ортақтықтар деңгейінде де әлдеқандай этностық тоғысу ортасын іздеудің қажеті жоқ, тек оны ерекше, металлургия өндірісінің жоғары технологиясы және сол негізде бірлігі мен технологиялық жетістіктері заттық кешендердің белгілі санатымен белгіленетін әскерилендірілген ұтқыр қауымдастықтар құру арқасында таралған мәдениеттен, этностан, аумақтан тыс феномен ретінде қарастыру қажет. Бұл феномен кейде мәдениетаралық деп аталады. Бір айта кетері, Г. Парцингер, Сейма мен Турбин сынды орындар негізінен Алтайдағы, Батыс Саян мен Оралдағы мыс пен қалайыға бай кен орындары маңына шоғырланатынын мойындай отырып, осы бір «мәдениетаралық феномен» – қазіргі

40 (2). 1 топ. 28-жазық бет. Көшірме
Группа 1. Плоскость 28. Прорисовка
Group 1. The Flatness 28. Drawing

этой базе милитаризованных мобильных сообществ, единство и уровень технологического достижения и военной мощи которых могут маркироваться определенной категорией вещевых комплексов.

Этот феномен иногда называют транскультурным. Г. Парцингер, признавая, что находки типа Сеймы и Турбино концентрируются в основном вблизи богатых рудных месторождений меди и олова на Алтае, в Западных Саянах и на Урале, утверждает, что этот «транскультурный феномен» – искусственная конструкция, во всяком случае, в его нынешней трактовке (Парцингер, 2000, с. 68).

В пределах распространения бронзовых изделий данного облика, мелкой пластики, а также специфических предметов из кости, камня необязательно искать близкое совпадение в типах керамической посуды (и сравнивать ее то с

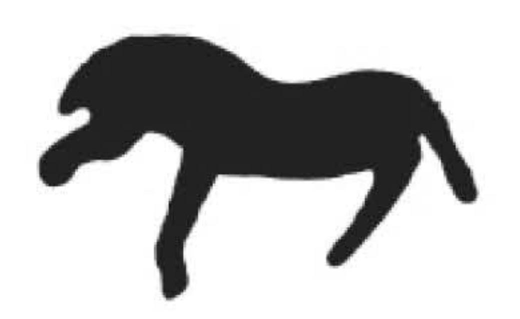

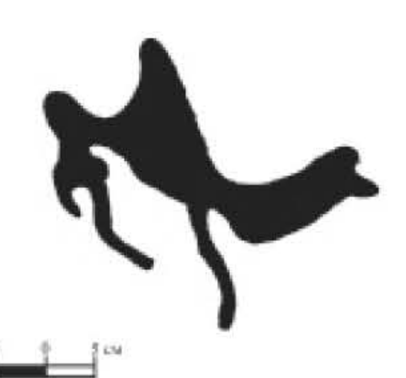

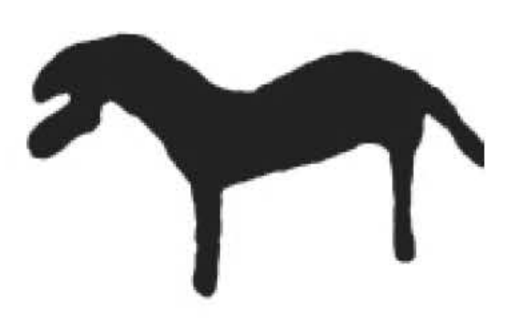

41. 1 топ. 29-жазық бет. Көшірме
Группа 1. Плоскость 29. Прорисовка
Group 1. The Flatness 29. Drawing

түсіндіріліп жүрген күйінде жасанды құрылым деген болжам жасайды (Парцингер, 2000, 68 б.).

Осы келбетке жататын қола бұйымдардың, ұсақ пластиканың, сондай-ақ сүйектен, тастан жасалған айрықша заттардың таралуында, керамикалық ыдыстар типінде (олардың бірде окунев, енді бірде синташта-петров кезеңдерімен салыстырудың қажеті жоқ), халықтың антропологиялық келбетінде ұқсастықтар іздеудің қажеті жоқ.

Ю.И. Михайловтың жылқы басы бар асатаяқтарды сараптауда айтқан келесі сөздері: «Киелі дәстүрдің беделімен еселенген қару күші – сеймин-турбин мәдени феноменінің басты құрамдас бөліктерінің бірі», әлеуметтік-саяси және діни құрылымдар саласына жатады және қоғамның гүлдену кезеңіндегі ахуалы

окуневской, то с синташтинско-петровской), в антропологическом облике населения.

Высказывание Ю.И. Михайлова: «Сила оружия, помноженная на авторитет сакральной традиции, – вот одна из главных составляющих сейминско-турбинского культурного феномена» при анализе жезлов с конеголовыми навершиями относится уже к области социально-политических и религиозных структур и достаточно емко характеризует состояние и структуру общества в период расцвета (Михайлов, 2002, с. 109).

Однако до сих пор не в полной мере учитываются информационные возможности наиболее массового петроглифического материала, составляющего важный компонент и характеризующего сейминско-турбинский феномен с иного ракурса. Но некоторые авторы обратили особое внимание на навершия ножей и кинжалов в виде фигур лошадей и баранов, рассматривали и вопросы, связанные с древним коневодством, полагая, что на этих предметах были изображены домашние животные, сравнивали их экстерьер с низкорослыми степными породами типа казахской жабы, правда, назвав их

42 (1). 1 топ. 30-жазық бет. Жалпы көрінісі
Группа 1. Плоскость 30. Общий вид
Group 1. The Flatness 30. General view

киргизской или монгольской (Черных, Кузьминых,1989, с. 249).

Эти лошади имеют устойчивые иконографические признаки: большая голова, иногда вытянута вперед или опущена вниз, специфическая манера передачи гривы, особенно челки, массивный корпус, живот в ряде случаев действительно отвислый, но есть и поджарые, особый признак – короткие ноги. Классические варианты представлены фигурами объемных лошадок на сейминском ноже из одноименного могильника, расположенного на слиянии рек

42 (2). 1 топ. 30-жазық бет. Жалпы көрінісі
Группа 1. Плоскость 30. Общий вид
Group 1. The Flatness 30. General view

мен құрылымын неғұрлым толық сипаттайды (Михайлов, 2002, 109 б.).

Алайда, осы күнге дейін сеймин-турбин феноменін өзге қырынан сипаттайтын және маңызды құрамдас бөлік болып табылатын жаппай сипаттағы петроглифтік материалдың ақпараттық мүмкіндіктері ескерілмей келеді. Шынында, кейбір авторлар жылқы, қой мүсіндері бар пышақ, қанжар саптарына ерекше назар аударды, ежелгі жылқы шаруашылығына байланысты мәселелерді де қарастыра отырып, бұл заттарда үй жануарлары бейнеленген екен деп ойлап, олардың сыртқы тұрқын қазақ жабысы тектес тапал дала жылқысымен салыстырып, бірақ оларды моңғол немесе қырғыз жылқысы деп атайды (Черных, Кузьминых,1989, 249 б.).

Бұл жылқылар тұрақты иконографиялық белгілерге ие: басы үлкен, кейде алдыға ұмсынған немесе төмен иілген, жалын, әсіресе кекілін суреттеу мәнері ерекше, денесі үлкен, кей ретте қарны шынымен салбырап тұрады, бірақ жараулары да бар, ерекше сипаты – аяқтары қысқа. Классикалық нұсқалары Ока мен Еділдің тоғысында орналасқан қорымнан табылған сеймин пышағының (Бадер, 1971, 98–103 б.), Омбы маңындағы Ростовка деревнясы жанындағы қорымнан табылған қанжардың (Матющенко, Синицына, 1988) және Шығыс Қазақстандағы Шемонаихадан шыққан қанжардың (Самашев, Ермолаева, Кущ, 2008, 54–57 б.), сонымен қатар Алтайдағы Елунино мен Усть-Мутыдан табылған жайпақтардың (Ковтун, 2006, 65-72 б.) ірі жылқысынан көрінеді.

Оки и Волги (Бадер, 1971, с. 98–103), кинжала из могильника у д. Ростовка вблизи Омска (Матющенко, Синицына, 1988) и кинжала из Шемонаихи в Восточном Казахстане (Самашев, Ермолаева, Кущ, 2008, с. 54–57), а также плоскостными – из Елунино и Усть-Муты на Алтае (Ковтун, 2006, с. 65–72).

Петроглифический материал из обширной зоны Центрально-Азиатского региона, включающего Восточной Казахстан, считается многими специалистами исходным районом формирования металлургии данного типа. Прилегающие к нему с юга Жетысу, в некоторой степени и Фергана (Винник, Кузьмина, 1981, с. 50), представляют собой периферийную зону становления этого феномена, а также Казахский мелкосопочник, где зафиксированы яркие образцы этого искусства – Теректы Аулие и Байконур.

Наиболее близкие иконографические и изобразительные параллели изображениям лошади из Теректы Аулие мы находим среди петроглифов Верхнего Прииртышья, Жетысу и на западной оконечности хребта Каратау (Самашев, 2010, с. 15–16).

Известные сейчас в верховьях Иртыша изображения лошадей, относящиеся к эпохе бронзы, можно разделить на несколько условных групп, которые, видимо, имеют и хронологические различия в рамках данного исторического периода.

Ранние из них изображены приземистыми, с массивными корпусами, с очень короткими двумя ногами и выгнутыми спинами. Брюхо у них во многих случаях отвислое. Головы опущены вниз под определенным углом, но морда слегка направлена вперед. Грива и челка слиты воедино. Уши у большинства изображений не выделяются. Длинный хвост опущен под углом. Эти изображения сближают перечисленные выше признаки с фигурой лошади на кинжале из Шемонаихи, которая имеет территориальную и хронологическую близость с указанными наскальными рисунками. Иконографически наиболее близкая аналогия шемонаихинской скульптуре происходит из с. Чарыш на Алтае (Кирюшин, Шульга, Грушин, 2006, с. 45–53). Голова чарышской скульптуры также массивная, обозначены уши и глаза, дугообразно трактованная грива начинается на

Көптеген зерттеушілер Орталық Азияның Шығыс Қазақстанды және осы феномен қалыптасуының шеткері аймағы болып табылатын оған іргелес жатқан Жетісу, біраз Ферғана жерін (Винник, Кузьмина, 1981, 50 б.) қамтитын ауқымды аймағын және осы өнердің ең жарқын үлгілері табылған Қазақтың ұсақ шоқысындағы – Теректі Әулие мен Байқоңырды қарастыра келе, бір ауыздан осы типтес металлургияның қалыптасу ауданы деп есептейді.

Теректі Әулиедегі жылқы кескіндеріне иконографиялық және бейнелік жақын ұқсастықтарды біз Жоғарғы Ертіс, Жетісу және Қаратау жотасының батыс шетіндегі петроглифтер арасынан табамыз (Самашев, 2010, 15–16 б.).

Қазіргі таңда Ертістің жоғарғы бөлігінде белгілі болып отырған қола дәуіріне жататын жылқы кескіндерін шартты түрде осы тарихи кезең аясында хронологиялық айырмашылықтары да бар бірнеше топқа бөлуге болады.

Олардың ерте уақытқа жататындары жатаған, денесі ауыр, өте қысқа екі аяқты және арқасы иілген етіп кескінделген. Көп жағдайда қарындары салбырап кеткен. Бастары бұрыш жасап төмен иілген, бірақ тұмсығы алдыға қарап тұр. Жалы мен кекілі тұтасып кеткен. Көптеген кескіндердің құлағы көрінбейді. Ұзын құйрығы бұрыш жасап төмен салбыраған. Жоғарыда аталған белгілер бұл кескіндерді аумақтық және хронологиялық жақындығы бар Шемонаихадан табылған қанжардағы жылқы мүсінімен жақындастыра түседі.

Шемонаихалық мүсінге иконографиялық тұрғыдан недәуір ұқсас мүсін Алтайдағы Шарыш ауылынан табылды (Кирюшин, Шульга, Грушин, 2006, 45–53 б.). Шарыштағы мүсіннің басы да үлкен, көзі мен құлағы бейнеленген, доға тәрізді көрсетілген жалы жылқының маңдайынан басталып, арқасында аяқталады, біздің нұсқадағы сияқты, бұл жануардың да артқы бөлігі алдыңғысынан төменірек; арқасы иілген.

Жылқы кескіндерінің бұл санатына «кенеттен тоқтағанға» ұқсайтын кейбір «аққу» мойын жылқылардың сұлба суреттері де жататынын атап өту керек. Мәселен, басы, жалы мен мойны шынымен де аққуды еске салатын, шайнасып жатқан айғырлардың кейпінде көрсетілген екі жылқының фигурасы ерекше әсер қалдырады (39 сур.).

Морфологиялық сипаттары бойынша бұл суреттер жоғарыда аталған ростовка жылқы мүсініне жақын. П.Ф. Кузнецов ростовкалық жылқы қолға үйретілмеген түрлерге, шоқтығы 120–125 см аспайтынын орман тарпаңына сәйкес келеді деп пайымдайды (Кузнецов, 2002, 82–83 б.). Е.Н. Черных пен С.В. Кузьминых, сондай-ақ И.В. Ковтун, В.И. Матющенко оларды бір ауыздан қолға үйретілген деп есептейді, біз де олардың пікіріне қосыламыз. Сөйте тұра, популяцияның тұтас қолға үйретілуі табиғатта олардың жабайы даралары тіршілік етуі мүмкін екенін жоққа шығармайды.

Шығыс Қазақстаннан сеймин-турбин кескіндеу дәстүрінің классикалық нұсқасында әзірленген және біз эталон үлгілер деп

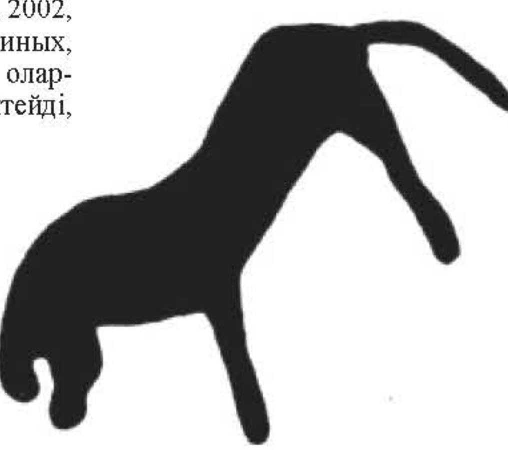

42 (3). 1 топ. 30-жазық бет. Көшірме
Группа 1. Плоскость 30. Прорисовка
Group 1. The Flatness 30. Drawing

43. 1 топ. 31-жазық бет. Көшірме
Группа 1. Плоскость 31. Прорисовка
Group 1. The Flatness 31. Drawing

лбу лошади и кончается на спине, задняя часть животного, как у нашего образца, ниже, чем передняя; спина вогнутая.

К этой стилистической группе изображений лошадей относятся также и некоторые силуэтные фигуры с «лебедиными» шеями, в позе, близкой к «внезапной остановке». Особо впечатляют, например, фигуры двух коней, показанные в позе боя жеребцов, голова, гривы и шеи которых в самом деле напоминают лебединые (рис. 39).

По своим морфологическим характеристикам эти изображения близки упомянутой выше ростовкинской фигурке коня. П.Ф. Кузнецов считает, что ростовкинская лошадь соответствует неодомашненным видам, скорее, лесному тарпану, рост которого по холке не превышал 120–125 см (Кузнецов, 2002, с. 82–83). Доместицированными однозначно считают их Е.Н. Черных и С.В. Кузьминых, а также И.В. Ковтун, В.И. Матющенко, к мнению которых присоединяемся и мы. В то же время нужно оговориться, что доместикация популяции в целом не исключает возможности существования диких особей в природе.

Из Восточного Казахстана происходят два каменных жезла с навершиями в виде скульптурной головы лошади, выполненных в классическом варианте сейминско-турбинской изобразительной традиции и которые рассматриваются нами как эталонные образцы (Самашев, Ермолаева, Кущ, 2008, с. 50–51, 53). Близкие находки известны на Алтае (Шипуново-5), и один экземпляр происходит из Омска (Кирю-

44 (1). 1 топ. 32-жазық бет. Жалпы көрінісі
Группа 1. Плоскость 32. Общий вид
Group 1. The Flatness 32. General view

қарастырып отырған сабы жылқы басының мүсіні түрінде жасалған екі асатаяқ табылды (Самашев, Ермолаева, Кущ, 2008, 50, 51, 53 б.). Бұған ұқсас бұйымдар Алтайда белгілі (Шипуново-1) және Омбыдан бір данасы табылды (Кирюшин, 1991, 66–70 б.; Кирюшин, 2001, 43–52 б.).

Жетіғарадан табылған қоладан жасалған найза ұшының төлкесінде суреттелген жылқының мүсін бастары да осындай сипаттарға ие (Мазниченко, 1985, 153 б.). Бұлар стильдік сипаттама тұрғысынан аққу-жылқылар, ал семантикалық қатынас тұрғысынан жылқының орнитоморф бейнемен байланысы болуы мүмкін.

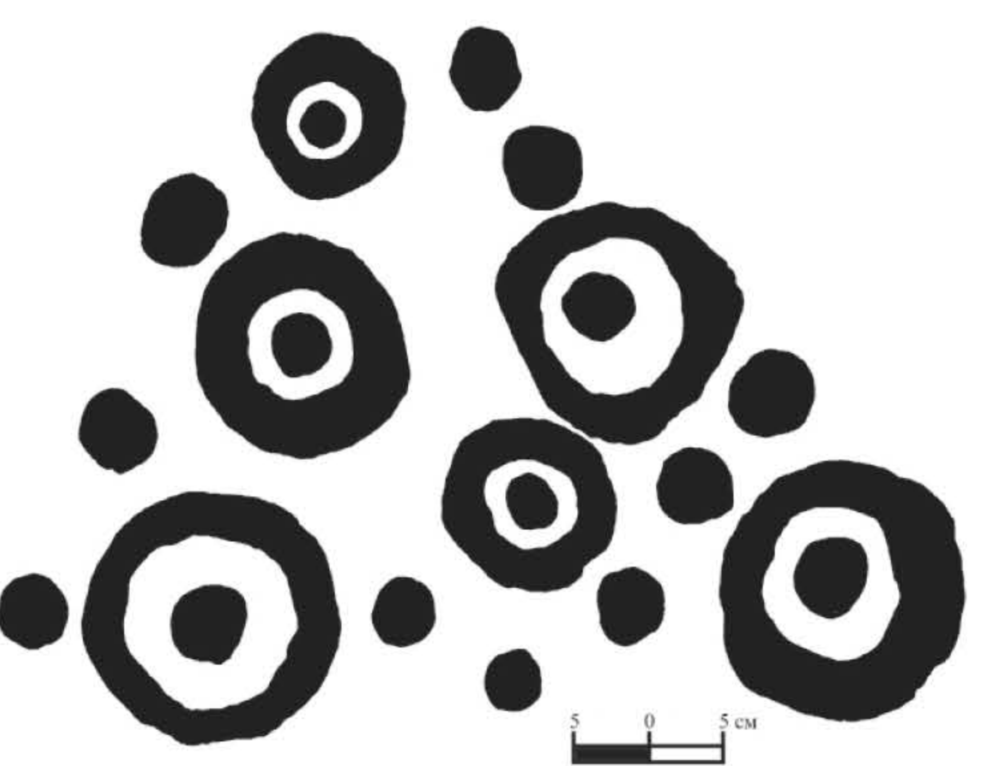

44 (2). 1 топ. 32-жазық бет. Көшірме
Группа 1. Плоскость 32. Прорисовка
Group 1. The Flatness 32. Drawing

шин, 1991, с. 66-70; Кирюшин, 2001, с. 43–52). Такими характеристиками обладают скульптурные головки лошадей на втулке бронзового наконечника копья из Жетыгары (Мазниченко, 1985, с. 153). Это кони-лебеди в плане стилистической характеристики, а в семантическом отношении также вполне возможна связь коня с орнитоморфным образом.

Следующая зона распространения изображений лошадей в сейминско-турбинской традиции – Жетысу и Южный Казахстан. Значительное количество изображений лошадей с подчеркнутой гривой и, главное, с нависающей надо лбом заостренной челкой встречается в петроглифах северо-восточного Жетысу, на его юго-западной периферии, а также на обоих склонах хребта Каратау в составе многофигурных композиций, иногда запряженными в колесницы с многоспицевыми колесами, нередко – с привязанными ногами. Практически во всех известных на сегодняшний день крупных (и некрупных) местонахождениях петроглифов эпохи бронзы указанной зоны имеются изображения этого животного, что позволяет рассматривать Жетысу и Южный Казахстан как зону контакта и диффузий носителей сейминско-турбинской и саймалыташско-тамгалинской изобразительных традиций эпохи бронзы. Причем саймалыташско-тамгалинская традиция севернее Жетысу и северных склонов хребта Каратау, по нынешним представлениям, не распространяется, а сейминско-турбинская, судя по отдельным находкам бронзовых изделий (2-й Каракольский клад, булавки из Зард-

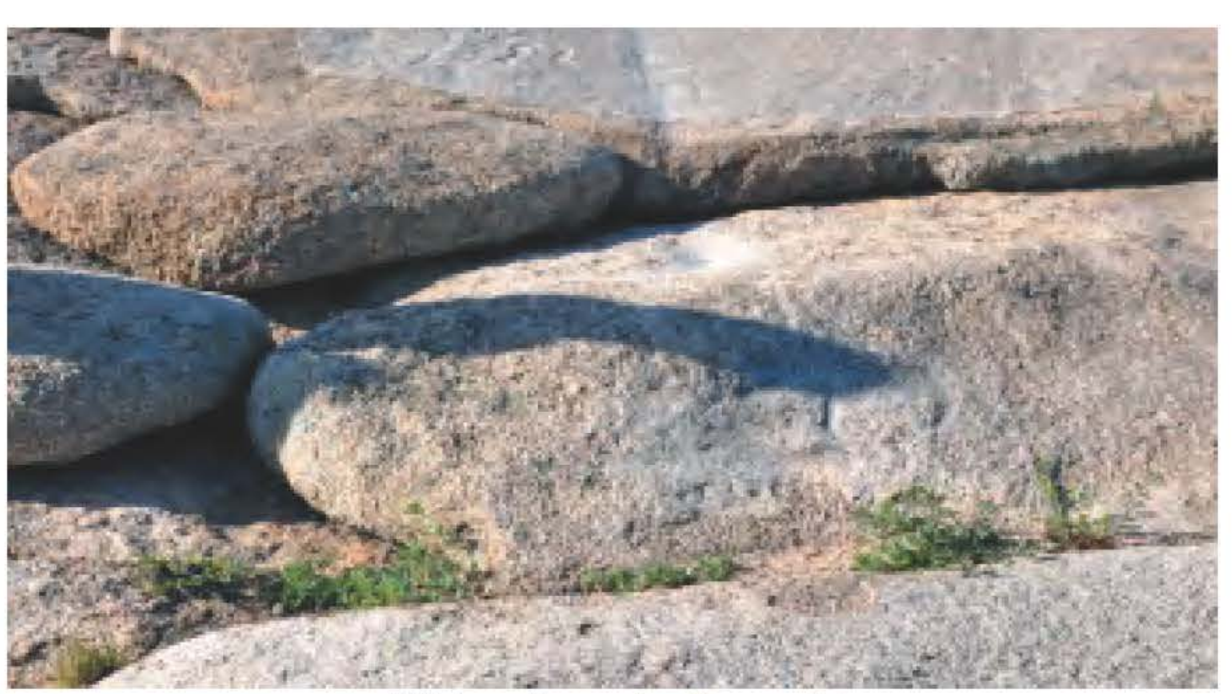

45 (1). 1 топ. 33-жазық бет. Жалпы көрінісі
Группа 1. Плоскость 33. Общий вид
Group 1. The Flatness 33. General view

чахалифы, недалеко от Пянджикента и Хака, с зооморфными навершиями) проникает несколько глубже на юг.

Однако эти металлические изделия, по мнению других исследователей, напрямую могут быть и не связаны с сейминскими фигурками и иконографически разнятся (Михайлов, 2002, с. 107). Наши исследования археологического комплекса Баганалы на западной оконечности хребта Каратау (Самашев, Байтлеу, Кариев, Мургабаев, 2013, с. 71–88) значительно расширили зону распространения изображения лошади в рассматриваемом стиле до присырдарьинских степей и указывают на возможность их бытования в андроновской культурно-исторической среде.

Материалы Зардчахалифы интересны тем, что найденные здесь дисковидные псалии, о которых мы скажем ниже, и каменный пест фаллической формы в совокупности с находками из Западной Монголии, Китая (пест с навершием в виде головы барана, литейные формы, тигли из могильника Эрлитоу эпохи Шан-Инь в уезде Яньши) (Кучера, 1977, рис. 47) позволяют ставить вопрос не только о разных направлениях проявления сейминско-турбинской традиции, но и о границах распространения этого феномена. Нельзя не учитывать мнение В.А. Трифонова о том, что в синташтинскую эпоху с востока на запад (от Средней Азии до Прикарпатья) распространяется традиция изготовления пестов (и других подобных изделий) с различными зооморфными навершиями, которые имели к сейминско-турбинскому феномену какое-то отношение (Трифонов, 1997, с. 94–95).

Относительно датировки сейминско-турбинских древностей еще в 1980 г. не было единодушия, колебание охватывало от XVII до VIII в. до н.э. (Черных, Кузьминых, 1989, с. 7–8, 256–263). Сейминский нож с лошадкой и человеком некоторые датировали XIII в. до н.э. (Парцингер, 2000, с. 113). На основе радиоуглеродных дат, полученных в последние годы для грунтовых могильников Елунино-1 и Телеутский Ввоз на Алтае, появление многих категорий бронзовых изделий сейминско-турбинского типа Ю.Ф. Кирюшин относит к XVIII–XVII вв. до н.э. (Кирюшин, 2002, с. 79–80).

Сеймин-турбин дәстүрінде салынған жылқы кескіндері таралған келесі аймақ – Жетісу және Оңтүстік Қазақстан. Жалы сызылып салынған, ең бастысы, маңдайына түсіп тұрған үшкірленген кекілі бар жылқы кескіндері солтүстік-шығыс Жетісу петроглифтерінде, оның оңтүстік-батыс шетінде, сондай-ақ, Қаратау жотасының екі беткейіндегі көп мүсінді композициялар құрамында және кейде көпшабақты дөңгелегі бар күймеге жегілген күйде, одан да жиі – аяқтары байланған қалыпта суреттелген. Осы аталған аймақтың қазіргі таңда белгілі болып отырған қола дәуіріне жататын петроглифтер табылған ірілі-уақты орнидарында осы жануардың суреттері бар, бұл Жетісу мен Оңтүстік Қазақстанды қола дәуірінің сеймин-турбин және саймалыташ-тамғалы кескіндеме дәстүрлерін тасымалдаушылардың тоғысып, араласу аймағы деп қарастыруға мүмкіндік береді. Сөйте тұра, саймалыташ-тамғалы дәстүрі Жетісу мен Қаратау жотасының солтүстік бөктерінен арыға тарамаған деп есептеледі, ал сеймин-турбин дәстүрі, табылған жекелеген қола бұйымдарға қарағанда (екінші Қарақол қазынасы, Пянджикент пен Хаққа таяу жердегі Зардчахалифадан табылған зооморфты саптары бар түйреуіштер) оңтүстікке қарай тереңдей енген.

Алайда, өзге зерттеушілердің пікірінше, бұл металл бұйымдар сеймин мүсіндермен тікелей байланысты болмауы мүмкін және иконографиялық жағынан өзгеше (Михайлов, 2002, 107 б.). Біздің Қаратау жотасының

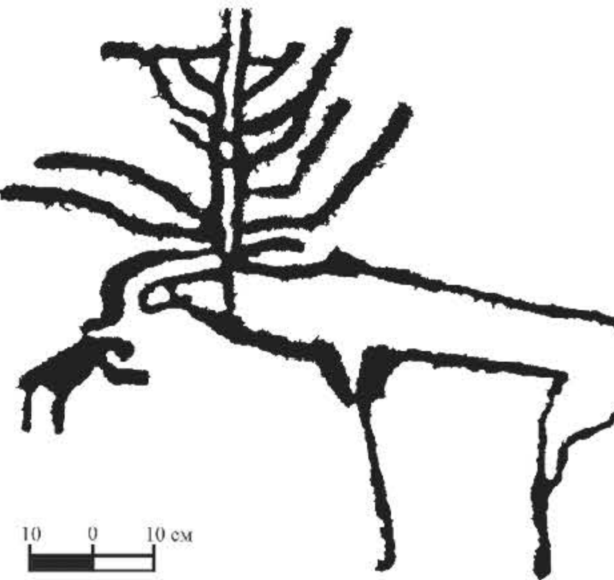

45 (2). 1 топ. 33-жазық бет. Көшірме
Группа 1. Плоскость 33. Прорисовка
Group 1. The Flatness 33. Drawing

Сейчас некоторые исследователи синхронизируют ранние сейминско-турбинские и потаповско-синташтинские памятники степного и лесостепного круга в Восточной Европе и с учетом тенденции к удревнению на основе корреляции предлагают датировать XXI–XVIII вв. до н.э. (Кузнецов, 2002, с. 81–82), а с учетом новой микенской и европейской дендрохронологии – XVIII–XVII вв. до н.э., исходный импульс для формирования сейминско-турбинской металлургии – XVII в. до н.э. (Михайлов, 2002, с. 107–108). Если ориентироваться на хронологию подобных памятников из соседних регионов, то Эрлитоу в Китае – XVII–XVI вв. до н.э., а Зардчахалифа – XVII–XV (или новая калиброванная дата: XXI–XVII) вв. до н.э. (Бобомуллоев, 1993, с. 56–63).

Таким образом, указанные даты дают нижний горизонт существования рас-

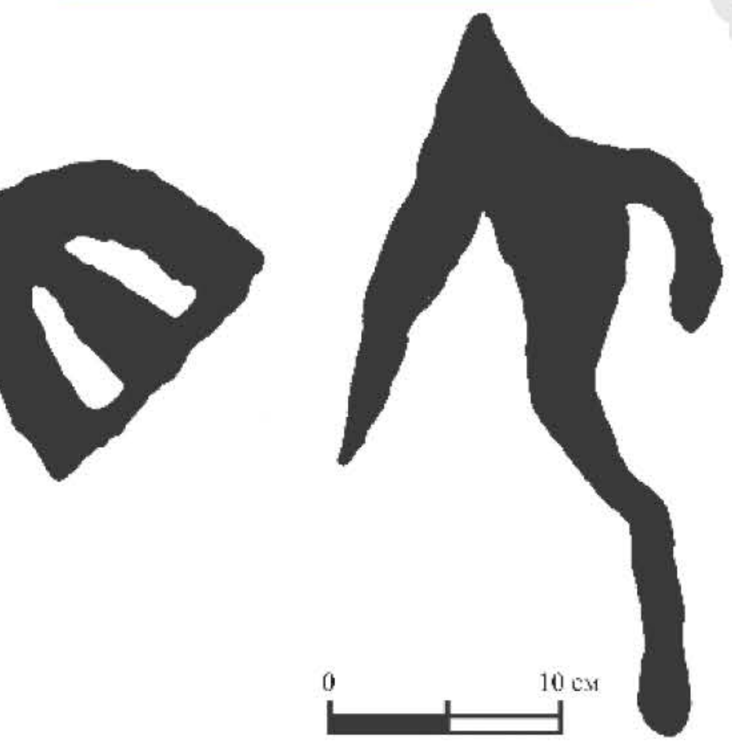

46. 1 топ. 34-жазық бет. Көшірме
Группа 1. Плоскость 34. Прорисовка
Group 1. The Flatness 34. Drawing

батыс шетіндегі Бағаналы археологиялық кешеніндегі зерттеулеріміз (Самашев, Байтлеу, Кариев, Мургабаев, 2013, 71–88 б.) қарастырылып отырған мәнерде салынған жылқы кескіндерінің таралу аймағын Сырдария өзенінің аңғарларына дейін кеңейтуге және оларды андрон тарихи-мәдени ортасымен байланыстыруға мүмкіндік берді.

Зардчахалифа материалдарының қызығушылық тудыратындығы, бұл жерден табылған дөңгелек сулықтар мен фаллос пішінді тас келсап, Батыс Моңғолия мен Қытайдан табылған бұйымдармен (Яньши уезінен табылған ШаньИнь дәуіріне жататын Эрлитоу қорымынан табылған қошқар басы пішінді сабы бар келсап, құйма қалыптар, отбақырлар – (Кучера, 1977, 47 сур.) тек сеймин-турбин дәстүрінің көрініс табуының түрлі бағыттары ғана емес, осы феноменнің таралу шектері туралы мәселе көтеруге мүмкіндік береді. В.А. Трифоновтың синташта дәуірінде шығыстан батысқа қарай (Орта Азиядан Карпатқа дейін) сеймин-турбин феноменіне қандай да бір қатысы бар, бастары түрлі зооморфпен орындалған келсаптар жасау дәстүрі таралды деген тұжырымын да негізсіз қалдыруға болмайды.

Сеймин-турбин жәдігерлерінің мерзімін анықтауға қатысты 1980 жылдардың өзінде бірізділік болмаған, ғалымдар б.з.д. XVII ғасырдан VIII ғасырға дейінгі кезеңді атап жүрді (Черных, Кузьминых, 1989, 7–8, 256–263 б.). Жылқы мен адамның бейнесі салынған сеймин пышағын кейбір зерттеушілер б.з.д. XIII ғасырға жатқызды (Парцингер, 2000, 113 б.). Алтайдағы Елунино-1 және Телеут Ввоз топырақ қорымдары үшін алынған

47. 1 топ. 35-жазық бет. Көшірме
Группа 1. Плоскость 35. Прорисовка
Group 1. The Flatness 35. Drawing.

сматриваемой изобразительной традиции, а верхний горизонт маркируют, по-видимому, изображения лошадей на золотой серьге из комплекса Чесноково-1 на Алтае и на такой же серьге из Жетысу (Мыншункыр), которые, отдаленно сохраняя облик «сейминско-турбинской традиции», отличаются от нее по целому ряду признаков и датируются уже более поздним временем, близким началу I тыс. до н.э. Такой позиции придерживаются и другие исследователи (Ковтун, Горяев, 2001, с. 60).

Целая серия реалистических изображений лошадей «сейминско-турбинской традиции» из Сибири, Китая и Центральной Азии в целом доживает вплоть до раннескифского времени и сосуществует с мифологизированными образами искусства звериного стиля, что свидетельствует о несовпадении жизни феномена

радиокөмірсутек мерзімдері негізінде, сеймин-турбин типіне жататын көптеген қола бұйымдар санаттарының пайда болуын Ю.Ф. Кирюшин б.з.д. XVIII–XVII ғғ. жатқызады (Кирюшин, 2002, 79–80 б.).

Қазіргі таңда кейбір зерттеушілер Шығыс Еуропадағы далалы және орманды дала шеңберіндегі ерте кездегі сеймин-турбин және потапов-синташта ескерткіштерін бірі-бірімен мерзімі жағынан үйлестіріп, көнелендіру тенденциясын ескере отырып, корреляция негізінде оларды б.з.д. XXI–XVII ғғ. (Кузнецов, 2002, 81–82 б.), ал микен және европа дендрохронологиясын ескере отырып – б.з.д. XVII-XVIII ғасырларға жатқызуды ұсынады, осылайша сеймин-турбин металлургиясының қалыптасуына бастапқы түрткі – б.з.д. XVIII–XVII және XVII ғ. екендігін алдыға тартады (Михайлов, 2002, 107–108 б.). Егер көршілес аймақтардағы осындай ескерткіштердің хронологиясына сүйенер болсақ, онда Қытайдағы Эрлитоу – б.з.д. XVII–XVI ғғ., Зардчахалифа – б.з.д. 17-15 (немесе жаңа, калибрлі мерзім: XXI–XVII) (Бобомуллоев, 1993, 56–63 б.).

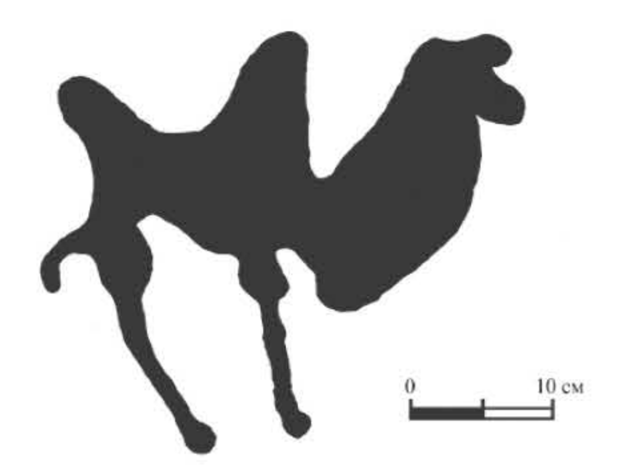

48. 1 топ. 36-жазық бет. Көшірме
Группа 1. Плоскость 36. Прорисовка
Group 1. The Flatness 36. Drawing

Осылайша, көрсетілген мерзімдер қарастырылып отырған бейнелеу дәстүрінің төменгі шегін көрсетеді, ал жоғарғы шегін «сеймин-турбин дәстүрінің» белгілерін сақтай отырып, одан бірқатар сипаттары бойынша ерекшеленетін, және біршама кейінгі уақытпен мерзімделетін,

сейминско-турбинской металлургии с длительностью изобразительной традиции (Савинов, 2000, с. 179–183). Впрочем, этот феномен с позиции мифологемы индоариев и их взаимодействий с другими народами недавно рассмотрен И.В. Ковтуном «*в жанре предыстории*» (Ковтун, 2013).

Если говорить о других наскальных рисунках Теректы Аулие, нужно отметить, что такие изображения, как бактрианы (рис. 23, 24, 26, 27, 33), быки, созданы в сходной манере, создавая некий изобразительный инвариант с некоторыми различиями в передаче содержательных элементов.

Среди петроглифов Теректы Аулие изображения быков представляют сюжет, характерный для эпохи бронзы. Они различаются стилистическими особенностями очертаний туловища и рогов. Одновременно существует несколько вариантов трактовок бычьих рогов, что, возможно, связано с индивидуальной изменчивостью размера и формы рогов реальных быков. Изображение быка с устремленными вперед рогами по стилистическим особенностям не схоже с другими изображениями животных.

Своеобразный изобразительный инвариант наглядно демонстрирует единственное в Теректы Аулие изображение кошачьего хищника, у которого, кроме спирально закрученного тонкого хвоста и трехпалых лап передних ног, остальные части тела почти полностью совпадают с аналогичными элементами изображений лошади (рис. 56). Фигура трехпалого хищника из Теректы Аулие имеет аналогии среди изображений на оленных камнях Алтая и Монголии.

Необходимо отметить, что в петроглифах Теректы Аулие образ человека не популярен – антропоморфные рисунки единичны (рис. 70, 72, 76). Чаще встречаются изображения змеи и колесниц, запряженных парой коней.

Среди рисунков Теректы Аулие показаны несколько колесниц, запряженных двумя лошадьми, как правило, экипаж (человек, наездник) не отображен. Изображение колеса представляет рисунок облегченного колеса, то есть колеса со спицами, которое состоит из обода,

яғни б.з.д. 1 мыңжылдықтың басына таяу уақытқа жатқызылатын Алтайдағы Чесноково-1 кешенінен табылған алтын сырғадағы және Жетісулық (Мыңшұңқыр) дәл осындай сырғадағы жылқы бейнелері көрсететін болса керек (Ковтун, Горяев, 2001, 60 б.).

Сібірден, Қытайдан және Орталық Азиядан табылған «сеймин-турбин дәстүріндегі» жылқы бейнелерінің толық сериясы тұтастай алғанда ерте скиф дәуіріне дейін жетеді де, аң стилінің мифологияландырылған бейнелерімен қатар тіршілік етеді, бұл сеймин-турбин металлургиясы феномені уақытының бейнелеу дәстүрінің ұзақтығымен сәйкес келмейтіндігін көрсетеді (Савинов, 2000, 179–183 б.). Солай бола тұрса да, бұл феномен үндіарийлердің мифтері және олардың басқа халықтармен өзара байланысы тұрғысынан жуықта И.В. Ковтунмен «*алғысөз түрінде*» қарастырылды (Ковтун, 2013).

Теректі Әулиедегі өзге де жартас бетіндегі суреттер туралы айтар болсақ, екі өркешті бактриан түйелер (23, 24, 26, 27, 33 суреттер), бұқалар сияқты суреттер ұқсас мәнерде кескінделіп, мазмұн элементтерін жеткізуде кейбір өзгешеліктері бар бейнелік инвариант түзеді.

Теректі Әулие петроглифтері арасында бұқа бейнесі қола дәуіріне тән сюжет түзеді. Олар денесі мен мүйізін суреттеудегі стилистикалық ерекшеліктермен өзгешеленеді. Бұқа мүйізінің суретін түсіндірудің бірнеше нұсқасы бар, бұл шын бұқалардың мүйізінің үлкендігі мен пішіні алуан түрлі болып келуімен байланысты

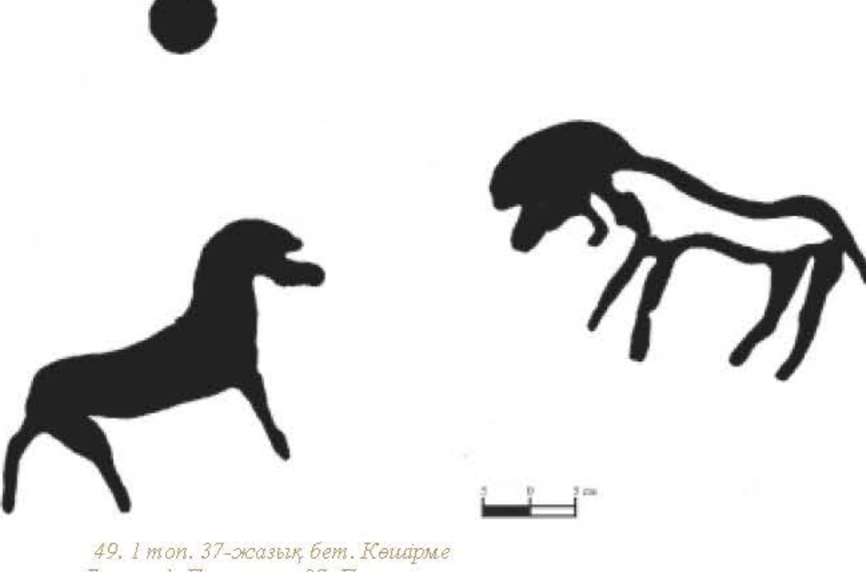

49. 1 топ. 37-жазық бет. Көшірме
Группа 1. Плоскость 37. Прорисовка
Group 1. The Flatness 37. Drawing

крестообразных спиц и ступицы (рис. 14, 21). Вероятней всего, колеса фиксировались на подвижной оси. Вожжи, как и на большинстве изображений колесниц Казахстана, не отображены. Изображено одно центровое тягловое дышло, которое соединяет повозку с ярмом и с упряжными животными. На одной плоскости изображены древняя парная упряжка и дорсальная система ярма, при которой хомут (ремень) опоясывает грудную клетку животного, при этом тягловое усилие создается грудью животного. На другой плоскости мы видим древнюю парную упряжку, скорее всего, с ярмами-рогатками, при которых тягловое усилие создается плечами животного.

Особую категорию составляют изображения символических знаков – лунок (рис. 40, 43, 44) различной величины, иногда вписанных в обычные или концентрические круги; встречаются лунки-кружки, соединенные между собой линией, данные «очковидные» знаки отличаются от простых солярных знаков тем, что внутри одного из колец могут быть выбиты лунки, внутри другого мы видим круг со вписанным в него крестом (рис. 50). В некоторых случаях подобные изображения крайне упрощены и на-

болса керек. Мүйізі алдыға бағытталған бұқа суреті стилистикалық ерекшеліктері бойынша өзге жануарлар суреттеріне ұқсамайды.

Өзіндік бір кескін инварианты Теректі Әулиедегі жалғыз мысық тұқымдас жыртқыштың суретінде көрінеді, оның шиыршық тәрізді оралған құйрығы мен үш саусақты алдыңғы аяқтарынан басқа денесінің өзге бөліктері жылқы кескінінің осы сияқты элементтерімен бірдей деуге болады (56 сур.). Теректі Әулиедегі үш саусақты жыртқыштың мүсініне ұқсас кескіндер Алтай мен Моңғолия бұғытастарындағы бейнелерде кездеседі.

Теректі Әулие петроглифтері арасында адам бейнесі танымал емес екенін атап өту керек – онда антропоморф суреттер бірді-екілі ғана (70, 72, 76 суреттер). Жыланның және екі ат жегілген арбаның суреттері жиірек кездеседі.

Теректі Әулиедегі суреттер арасында екі ат жегілген бірнеше күйме көрсетілген, әдетте ондағы экипаж (адам, арбакеш) бейнеленбеген. Дөңгелектерінің суреті жеңілдетілген, яғни шеңберден, ашамай тәрізді шабақтардан және күпшектен құралатын дөңгелектің суреті болып табылады (14, 21 суреттер).

поминают схематичные изображения колесницы; чашевидные, больших размеров углубления; геометрические фигуры в виде решеток, зигзагов; конские копыта и следы человеческой стопы.

На скалах Текекты Аулие II обнаружен интересный рисунок, который трудно поддается анализу. Данный сюжет представляет собой концентрический круг, от которого расходятся линии, представляющие собой своеобразную антенну: одна – на север (прямая), другая – на северо-восток (загнутая). В центре круга изображен бактриан, а между «антеннами» – антропоморфные животные и козлы, солярный знак и крест, под всей композицией изображена антропоморфная фигура (рис. 52, 53). Возможно, художник хотел отобразить в плане изображение ограды или загона. Аналоги встречаются в разных регионах Казахстана, но в большинстве загоны изображаются замкнутыми, что говорит не в пользу определения рисунка Теректы Аулие как загона или ограды. Скорее всего, данный рисунок относится к культовому.

Петроглифы раннего средневековья крайне редки на скалах Теректы Аулие. Древнетюрк-

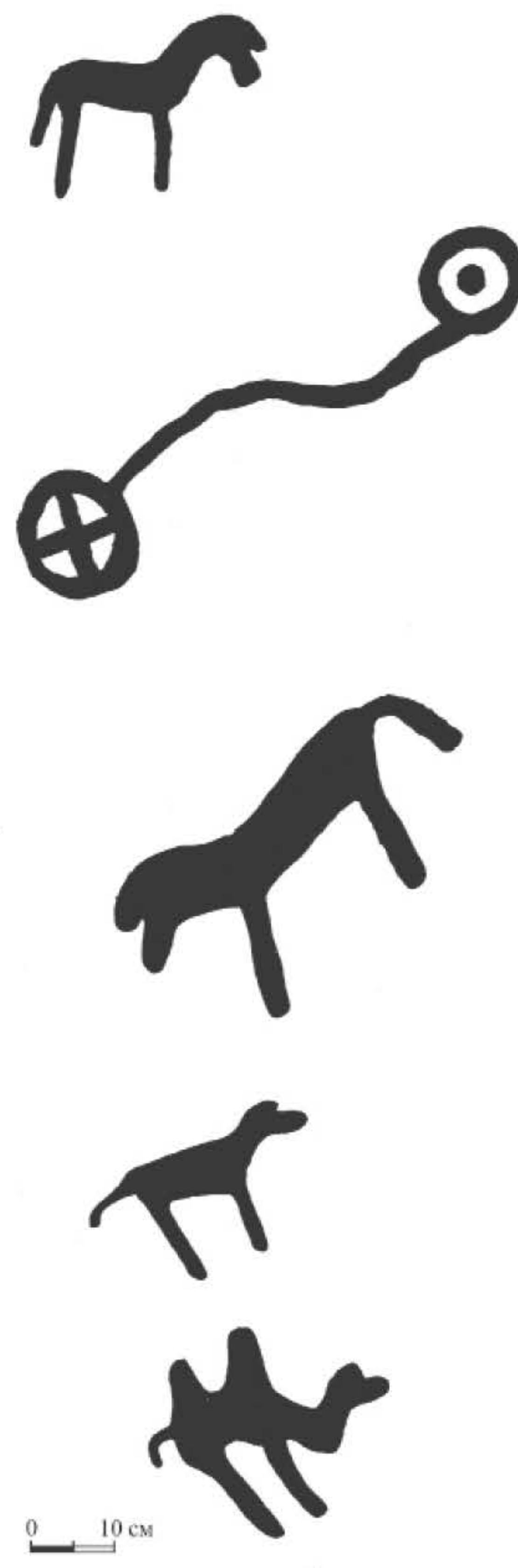

50. 1 топ. 38-жазық бет. Көшірме
Группа 1. Плоскость 38. Прорисовка
Group 1. The Flatness 38. Drawing

51. 1 топ. 39-жазық бет. Көшірме
Группа 1. Плоскость 39. Прорисовка
Group 1. The Flatness 39. Drawing

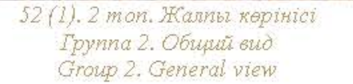

52 (1). 2 топ. Жалпы көрінісі
Группа 2. Общий вид
Group 2. General view

ские рисунки можно определить по сюжету, для которых характерно изображение батальных сцен с участием конных воинов и сцен охоты.

Два изображения оленя в петроглифах Теректы Аулие стилистически резко отличаются от вышеописанных рисунков наличием прото- и раннескифских элементов, характерных для фигур на оленных камнях.

На плоскостях Теректы Аулие встречаются изображения отпечатка стопы человека и конского копыта (рис. 34, 61, 67). Среди ученых существуют разногласия по поводу смысла, заключенного в отпечатке стопы и конского копыта.

С проникновением в Казахстан ислама некоторые рисунки стали трактоваться по мусульманской традиции. Первые сведения о Теректы Аулие упоминаются у аль-Бируни (XI в.). Средневековый ученый передает легенду, согласно которой отпечатки стопы человека и копыт лошади трактуются как отпечатки, оставленные советником пророка Мухаммеда Хазретом Али и его конем Дулдулом. Ныне же Теректы Аулие является местом паломничества мусульман из разных регионов Казахстана и зарубежья.

В техническом отношении наскальные рисунки Теректы Аулие характеризуются двумя приемами: выбивка (точечная) и прочерчивание. В каждом из них ряд вариантов. В немногих случаях можно проследить эскиз, сделанный тонко прочерченными линиями для точечных гравюр. Ранние рисунки Теректы Аулие выполнены комбинированной техникой, например, корпус и голова быка тщательно выбиты, а рога резко прочерчены.

Процесс нанесения рисунка, возможно, выглядел следующим образом: сначала поверхность крупнозернистого гранита очищали от лишайника, удалив при этом шероховатости, затем выбоины нанесенных рисунков тщательно прошлифовывали, а их абрисы сглаживали.

Есть слабые признаки того, что иногда поверх рисунков, выбитых на стенах гранитных

53 (1). 2 топ. 1-жазық бет. Бөлігі
Группа 2. Плоскость 1. Фрагмент
Group 2. The Flatness 1. Fragment

53 (2). 2 топ. 1-жазық бет. Жалпы көрінісі
Группа 2. Плоскость 1. Общий вид
Group 2. The Flatness 1. General view

Дөңгелектер жылжымалы білікке бекітілген болуы мүмкін. Қазақстандағы арба суреттерінің көпшілігіндегі сияқты, делбесі суреттелмеген. Арбаны жегін жануарымен және мойынағашпен жалғайтын бір оқ ағаш суреттелген. Бір тас жазықтықтықта ежелгі жұп арба және мойынағаштың қамыты жануардың кеудесін тартып тұратын жүйесі суреттелген, онда арбаны жануар кеудесімен сүйрейді. Келесі жазықтықтағы суретте көне екі ат жегілетін арба, онда мойынаша кермелі, арбаны жануар иығымен сүйрейді.

Айрықша санатты символикалық таңбалар – ойық суреттері құрайды (40, 43, 44 суреттер). Олардың үлкендігі әр алуан, кейде кәдімгі немесе шоғырлас шеңберлердің ішіне салынған; өзара сызықпен жалғасқан дөңгелекшұңқырлар кездеседі, мұндай «көзтәрізді» белгілер қарапайым күн тектес белгілерден бір айырмашылығы: бір шеңбердің ішіне ойық ойып салынса, енді бірінің ішінде ашамай салынған шеңбер көреміз (50 сур.). Кей

53 (б). 2 топ. жазық бет 1. Бөлігі
Группа 2. Плоскость 1. Фрагмент
Group 2. The Flatness 1. Fragment

навесов, дополнительно наносилась красная охра.

Нередки случаи выполнения корпусов зооморфных фигур контурной техникой.

В Теректы Аулие часто встречаются палимпсесты. Анализ разновременных композиций, совмещенных на одной плоскости, свидетельствует о тактичном отношении и конструктивном подходе граверов к произведениям авторов предшествующей эпохи и иной культурной традиции, и образование палимпсестов нельзя отнести исключительно за счет недостатка свободных плоскостей на открытых скалах.

При интерпретации смыслового содержания ранних сюжетов наскальных изображений Теректы Аулие мы выделяем как доминирующий культ коня и связанный с ним многоступенчатый ритуал его жертвоприношения.

Зарождение культа коня можно наблюдать, судя по материалам поселений Ботай, Терсек и Кумкешу, на севере казахских степей, у ранних коневодов энеолитического времени. Однако отсутствие тогда твердой узды и другие причины не давали возможности полноценно использовать коня в некоторых отраслях хозяйства и в военных целях. Поэтому оконча-

жағдайларда мұндай суреттер кескінделген және арбаның кескін суреттерін; шара тәрізді үлкен шұңқырларды; торкөз, ирек тәрізді геометриялық фигураларды; ат тұяғы мен адам табанының іздерін еске салады.

Теректі Әулие II жартастарында сараптауы қиын қызықты сурет табылды. Бұл сюжетте шоғырлас шеңберден біреуі солтүстікке (тік), енді бірі солтүстік-шығысқа (иілген) антеннаға ұқсайтын екі сызық тарайды. Шеңбердің ортасында бактриан түйе салынған, ал антенналардың арасында антропоморфты жануарлар мен текелер, күн суреті және ашамай, бүкіл композицияның үстіңгі жағында антропоморф мүсін салынған (52, 53 суреттер). Суретші қора немесе қоршау суретін салмақ болуы да мүмкін. Осыған ұқсас суреттер Қазақстанның түрлі аймақтарында кездеседі, алайда олардың көбінде қораның қоршауы тұйық етіп суреттеледі, бұл Теректі Әулиедегі суреттің қора емес екенін көрсетеді. Асылы, бұл сурет культтік кескіндер қатарына жататын болуы керек.

Ерте ортағасырларға жататын петроглифтер Теректі Әулие жартастарында сирек кездеседі. Көне түркілердің петроглифтерін сюжеті бойынша ажырату оңай, оларға салт атты жауынгерлер қатысатын шайқас және аңшылық көріністері тән.

Теректі Әулие петроглифтеріндегі екі бұғы суреті жоғарыда аталған суреттерден бұғытастарындағы мүсіндерге тән прото- және ертескиф элементтерінің болуымен ерекшеленеді.

Теректі Әулие жартас беттерінде адам табаны мен жылқы тұяғының суреттері кездеседі (34, 61, 67 суреттер).

Ғалымдар арасында адам табаны мен ат тұяғы іздерінде қандай мән бар екені жөнінде

53 (3). 2топ. жазық бет 1. Бөлігі
Группа 2. Плоскость 1. Фрагмент
Group 2. The Flatness 1. Fragment

53. 2 топ. 1-жазық бет. Көшірме
Группа 2. Плоскость 1. Прорисовка
Group 2. The Flatness 1. Drawing

0 20 см

келіспеушіліктер бар.

Қазақ жеріне исламның келуімен, кей суреттер мұсылмандық дәстүр тұрғысынан түсіндіріле бастады. Теректі Әулие жөнінде алғаш әл-Бируни (XI ғ.) еңбектерінде аталады. Ортағасырлық ғалым жеткізген аңызда адам табаны мен ат тұяғының іздері Мұхаммед пайғамбардың кеңесшісі Әзіреті Әлі мен оның аты Дүлдүлдің іздері деп түсіндіріледі. Қазіргі таңда Теректі Әулие Қазақстанның түрлі аймақтары мен шетел мұсылмандарының зиярат ететін орны болып отыр.

Техникалық тұрғыдан жартас бетіне сурет салуды екі тәсілмен сипаттауға болады: қашау (нүктелеп) және сызу. Әрқайсысының бірқатар нұсқалары бар. Кей жағдайларда нүктелік нақыштамаларға арналып сызықтар сызылған эскиздерді байқауға болады. Орталық Қазақстанның кейбір суреттері аралас техникамен салынған, оларды ерте кезеңге жатқызуға болады. Сурет салу барысы былай жүрсе керек: алдымен тақтаның беті қынадан тазартылып, бұдырсыз тегіс бет жасалады, кейіннен салынған суреттердің жиектері қырналып, абристері тегістеледі. Кей кездері үңгірлер

54 (1). 3-топ. Жалпы көрінісі
Группа 3. Общий вид
Group 3. General view

тельное сложение культа коня и связанных с ним различных обрядов и ритуалов относится к бронзовому веку, когда произошло действительное возрастание его роли в хозяйственной деятельности и общественной жизни.

Складывание сложного мифо-ритуального комплекса, обрядов жертвоприношения коня в честь верховных богов арийского пантеона получило отражение и в произведениях наскального изобразительного искусства.

Смысловая нагрузка сюжетов с конем, особенно бинарных, может быть интерпретирована в контексте отражения в них некоторых архаических мифопоэтических традиций космологической эпохи – оппозиции добра и зла, жизни и смерти, весны и зимы, тьмы и света, торжества победы в этом ритуальном поединке, соответственно – пробуждение и обновление природы и мира, наступление цикла всеобщей гармонии и порядка, а также равновесия в круговороте космогонических явлений.

Одним из самых важных элементов всех древних ритуально-мифологических систем, переросших позднее в те или иные религии, было жертвоприношение, которое рассматривалось как особый дар божествам для того, чтобы расположить их в свою пользу.

Самым достойным и самым высшим даром считалось принесение в жертву человека. Однако со временем вместо людей жертвенными дарами становятся дикие или домашние животные.

Почти в каждой ритуально-мифологической системе обряд жертвоприношения был строго регламентирован, а виды жертвенных животных составляли четкую иерархию. Так, например, в древнеиндийских брахманических текстах при описании ритуалов, связанных с жертвоприношениями, соблюдается строго определенная иерархия видов жертв: человек – лошадь – бык – баран – козел.

При анализе сюжетов наскальных изображений Теректы Аулие обращает на себя внимание такая деталь некоторых изображений: начиная с горла лошади до задней стороны ушей проведена четкая линия, т.е. голова символически отделена от остальной части тела, что находит весьма интересную параллель в индоарийском обряде жертвоприношения коня у мирового дерева – ашвамедха, при котором сначала совершается церемония разделения тела животного на три части, а затем погребение этих частей

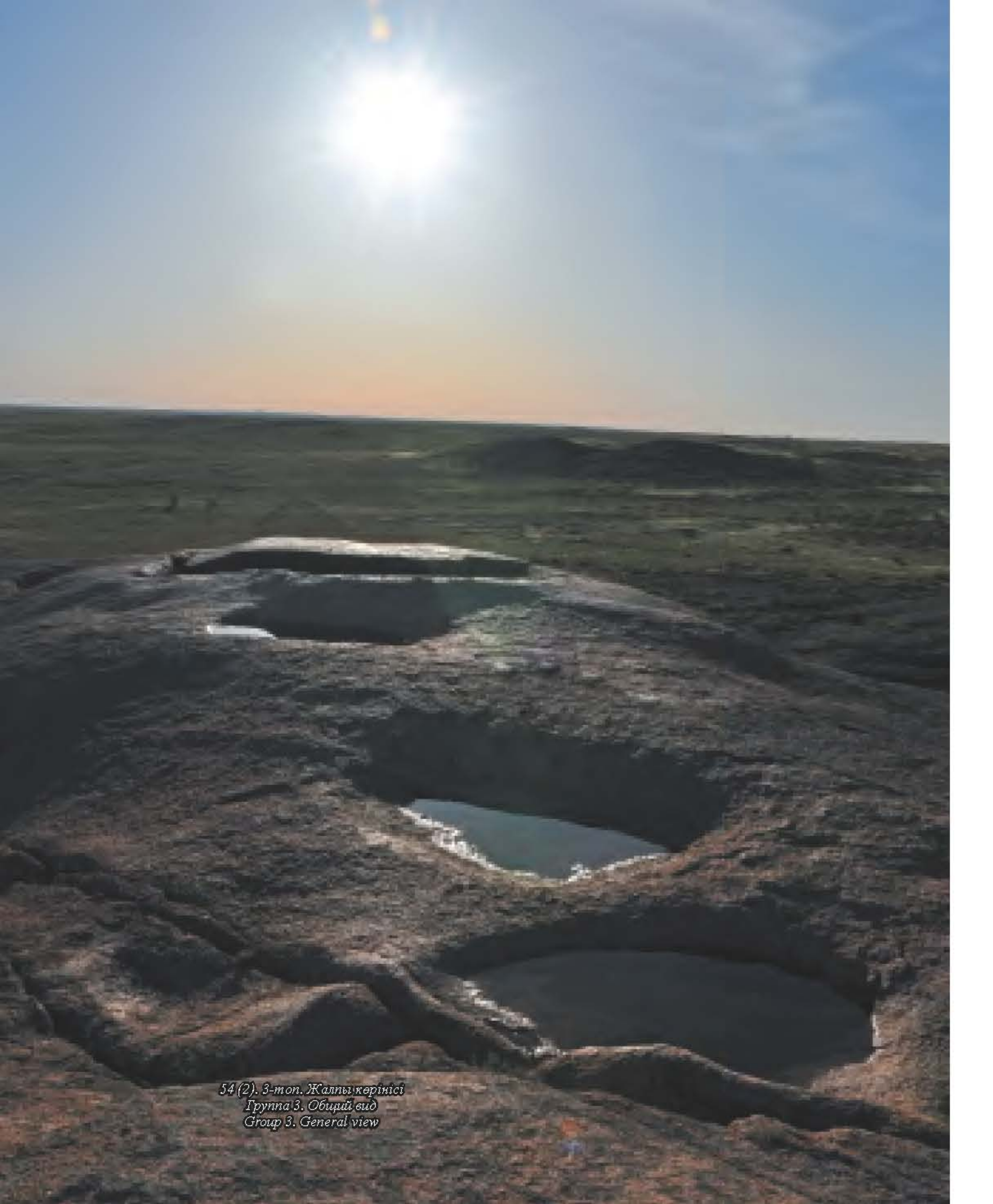
54 (2). 3-топ. Жалпы көрінісі
Группа 3. Общий вид
Group 3. General view

мен қалқан жартастардың қабырғасына қашап салынған суреттердің үстінен қосымша қызыл бояу жағылатын.

Техникалық тұрғыдан Теректі Әулие жартас суреттері екі тәсілмен сипатталады: қашау (нүктелеп) және сызу. Әрқайсының бірқатар нұсқалары бар. Кей жағдайларда нүктелік нақыштамаларға арналып сызықтар сызылған эскиздерді байқауға болады. Ерте кезеңге жататын суреттер аралас техникамен салынған, мәселен, бұқаның денесі мен басы жете қашалып, ал мүйіздері сызылып берілген.

Сурет салу барысы былай жүрсе керек: алдымен тақтаның беті қынадан тазартылып, бұдырсыз тегіс бет жасалады, кейіннен салынған суреттердің жиектері қырналып, абристері тегістеледі. Жартастардың қабырғасына қашап салынған суреттердің үстінен қосымша қызыл бояу жағылғандығының сәл белгілері байқалады.

Зооморфты бейнелер денесін сұлбалы техникамен орындау да жиі ұшырасады.

Теректі Әулиеде палимпсест жиі ұшырасады. Бір жазықтықта орналасқан түрлі уақытқа жататын композицияларды сараптау нақыштама салушылардың алдыңғы дәуірлерде және өзге мәдени дәстүрлермен өмір сүрген авторлардың суреттеріне қатысты ұқыптылығы мен оларды пайдаланудағы конструктивтік ұстанымын көрсетеді. Палимпсест түзілуін жартас беттеріндегі ашық жазықтар жетіспеушілігіне сүйеуге болмайды..

Теректі Әулие жартас беттеріндегі ерте сюжеттердің мазмұндық мәнін түсіндіру барысында біз, жылқы культі және онымен астасып жатқан көп сатылы құрбандық шалу салтын басымдық ретінде бөліп қарастырамыз.

Жылқы малына табынушылықтың қалыптасуын қазақ даласының солтүстігіндегі Ботай, Терсек және Құмкешу қоныстарының материалдары бойынша, энеолит заманының ерте жылқышыларынан байқаймыз. Бірақ та сол кезде ауыздықтың болмауы және басқа да себептер жылқыны шаруашылық салалары мен әскери мақсатта толыққанды пайдалануға мүмкіндік бермеді. Сондықтан да жылқы культінің және онымен байланысты түрлі жосын-жоралғылардың түпкілікті қалыптасуы қола дәуіріне саяды. Осы кезде оның шаруашылық қызмет пен қоғамдық өмірдегі

(Самашев, 1992, с. 197). Вполне вероятно, что в этих композициях Теректы Аулие были отражены подобного рода древнейшие мифологемы.

Возможно, эти обряды были постоянными и не изменялись в течение тысячелетий, сохраняя ту же форму. Хотя и форма обряда тщательно воспроизводилась из века в век, внутренний смысл подвергался частым преобразованиям.

Среди петроглифов Теректы Аулие также выделяются сюжеты, связанные с представлениями о «мировом древе». Эти представления перекликаются с идеей жертвоприношения. Обряд жертвоприношения регламентировался не только по разновидности приносимого в жертву животного, но и по другим деталям, в частности, по месту, где приносилась жертва. Общечеловеческое понятие «алтарь» как место, где божеству приносится жертва, имеет свое воплощение в каждой культуре. Одним из наиболее широко распространенных мифологических образов такого места или алтаря является образ мирового древа. Мифологический образ мирового древа – это некая мировая ось, пронизывающая мир по вертикали и задающая определенную систему отсчета, в которой можно определить низ, середину и верх, или, точнее, нижний мир (мир хтонических злых божеств), средний мир (мир всего сущего: человека, фауны и флоры) и верхний мир (мир божеств, олицетворяющих добро). Поэтому и дерево, и столб, и любая другая вертикальная ось могут служить символом мирового древа, его визуальным воплощением, знаком, метафорой.

Образцу мирового древа древней космогонии мира отводили особую роль, его появление связывалось в устной традиции со второй фазой творения. По преданию, после того как из хаоса или Мирового океана возникли земля и небо, на земле выросло древо или образовалась возвышенность, например, куча листьев (вороний эпос эско-алеутов и индейцев северо-западного побережья Северной Америки), гора, холм (древнеегипетские мифы) (Столяр, 1978).

В рамках мифологического мышления древо легко заменяется любыми объектами вертикальной структуры: от шаманского жезла, тотемного столба до скалы с рисунками.

орнының барынша артуы жүзеге асады.

Күрделі мифтік-ғұрыптық кешеннің және арийлік пантеонның жоғарғы құдайлары құрметіне жылқыны құрбандыққа шалу дәстүрінің қалыптасуы жартастағы бейнелеу өнері туындыларында да көрініс тапты.

Жылқы бейнесі бар, әсіресе бинарлы сюжеттердің мағынасы оларда көрініс тапқан космологиялық дәуірдің кейбір мифтік-поэзиялық дәстүрлері – жақсылық пен жамандықтың, өмір мен өлімнің, көктем мен қыстың, жарық пен қараңғының күресі, сондай-ақ осы ғұрыптық жекпе-жектегі жеңіс салтанаты, соған сәйкес – табиғат пен тіршіліктің оянып, жандануы, жалпы үйлесім мен тәртіп циклі қалыптасуы, космогониялық түсініктер ірімінде тепе-теңдік орнауы тұрғысынан түсіндірілуі мүмкін.

Уақыт өте белгілі бір дінге айналған ежелгі мифологиялық-салттық жүйелердің барлығының басты элементі – құрбан шалу болды. Ол құдайлардың көңілін өзіне қарату үшін жасалатын ерекше сый ретінде қарастырылды.

Ең жоғарғы және ең қадірлі сый ретінде адамды құрбан ету саналды. Алайда уақыт өзгерісіне сай адамның орнына құрбандық сыйы ретінде жабайы және үй жануарлары алмастырылады.

Әрбір салттық-мифологиялық жүйеде құрбан шалу дәстүрі қатаң түрде реттелген, ал құрбандық жануарларының түрлері нақты бір иерархияны сақтады. Мәселен, ежелгі үнді брахман мәтіндерінде құрбан шалумен қатысты ғұрыптарды сипаттау барысында құрбандық түрлерінің нақты бір айқын иерархисы сақталған: адам - бұқа - қошқар - теке.

Теректі Әулие жартас суреттеріндегі сюжеттерді талдау барысында кейбір кескіндердің мынадай белгілері көңіл аудартады: жылқының тамағынан бастап құлақтарының артқы жағына дейін анық сызық түсірілген, яғни бас басқа дене бөлігінен нышандық түрде бөлінген. Бұл ежелгі үнділік әлем ағашы түбінде жылқыны құрбандыққа шалу - ашвамедха рәсімімен үйлесім табады. Ол бойынша алдымен жануардың денесін үшке бөлу, одан кейін сол бөліктерді жерлеу жоралғысы орындалады (Самашев, 1992, с.197). Теректі Әулиедегі бұл композицияларда осы тектес ежелгі мифологиялық әрекеттер көрініс табуы әбден мүмкін.

Бұл жоралғылар тұрақты болып, мыңдаған жылдар бойы өзгермей, ұзақ уақыт бойы бір формасын сақтауы мүмкін. Алайда,

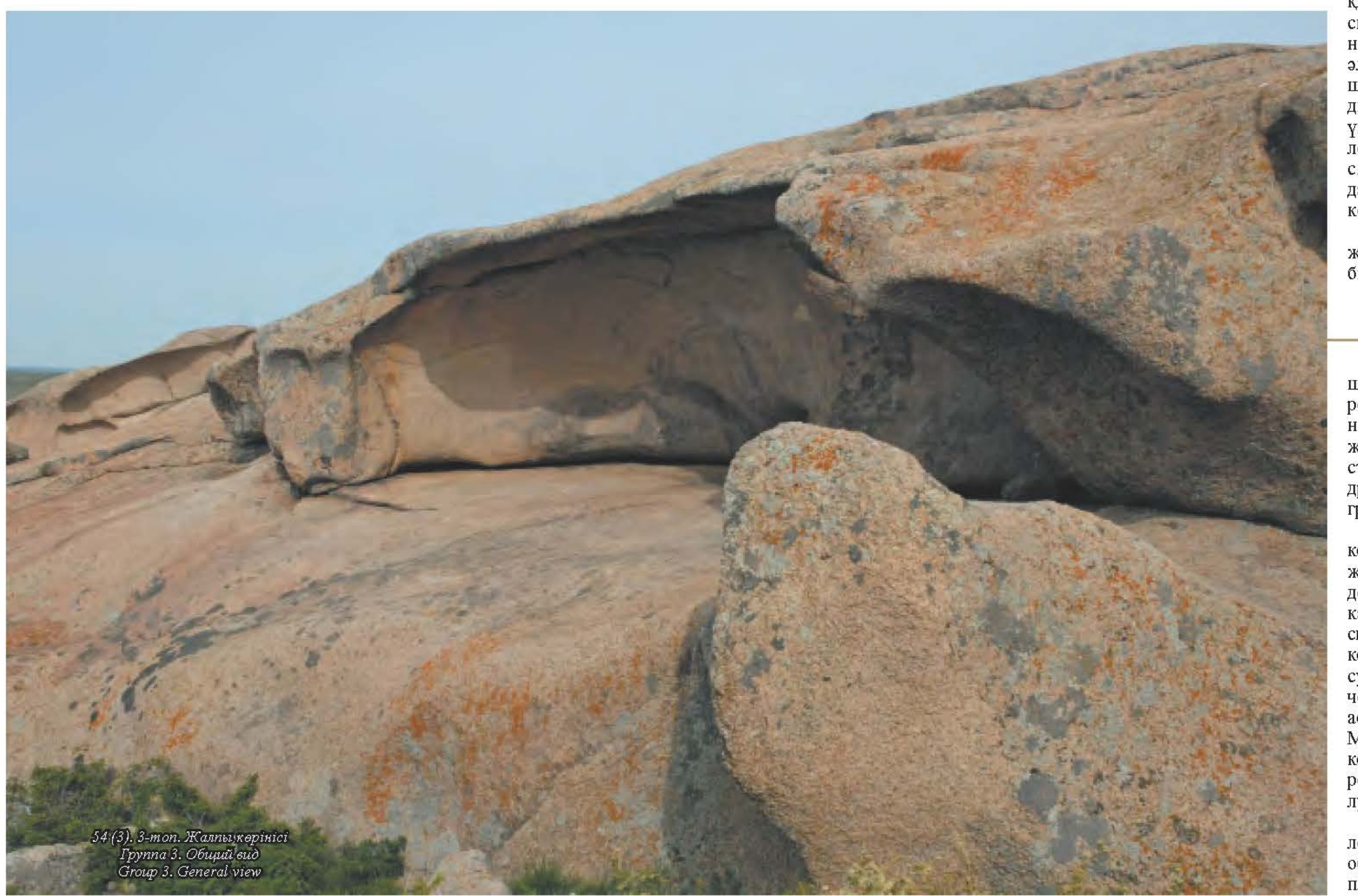

54 (3). 3-топ. Жалпы көрінісі
Группа 3. Общий вид
Group 3. General view

шая круговая многофигурная композиция. Перед нами открывается целый мир: вселенная, наполненная животными. Весь сюжет изображен в движении, перемещающиеся в пространстве изобразительной плоскости, набегающие друг на друга животные теснятся и уходят за грань камня (рис. 39).

Несмотря на кажущуюся хаотичность, вся композиция «живет» своей внутренней отлаженной гармонией. Этому способствует разделение сюжета на две плоскости по вертикали. Вероятно, художник отображает здесь свое представление о мире, о том, что в основе космоса лежит дуальность. Своеобразие рисунка подчеркивается присутствием пятен-точек, кружков-лунок, их можно причислить к астральным знакам или изображениям звезд. Модель мира здесь расширена до пределов космоса, впитавшего оба уровня иерархии мироздания: небесный (изображаемый в качестве лунок) и земной (животные).

Зависание фигур животных, знаков-символов, в том числе и пятен-точек, передающих образ звезд в пространстве изобразительной плоскости, – своеобразный художественный

жоралғының формасы нақты қайталанып отырғанымен, ғасырдан ғасырға оның мазмұны түрлі өзгерістерге ұшырап отырған.

Теректі Әулие петроглифтері арасында «әлем ағашы» түсінігімен байланысты сюжеттер де ерекшеленеді. Бұл түсініктер құрбандық шалу идеясымен астасады. Құрбандық шалу рәсімі құрбан етілетін жануардың түрімен ғана емес, басқа да белгілері бойынша да реттелді, нақтырақ айтқанда құрбан өткізілетін орын да маңызды болды. Жалпы адамзаттық «алтарь» ұғымы құдайға құрбандық жасалатын орын ретінде әрбір мәдениетте өзіндік сипатқа ие. Осындай орынның немесе алтарьдың кең тараған мифологиялық бейнесінің бірі ол - әлем ағашы. Әлем ағашының мифологиялық бейнесі ол әлемді тігінен түйреп өтетін және төменді, ортаны және жоғарыны немесе нақтырақ айтқанда, төменгі әлемнің (жер асты, мейірімсіз құдайлар әлемі), ортаңғы әлемнің (тіршілік атаулының әлемі: адам, фауна және флора) және жоғарғы әлемнің (игілікті дәріптейтін құдайлар әлемі) нақты бір сандық жүйесін анықтауға мүмкіндік беретін - әлдебір әлем өзегі. Сондықтан да ағаш та, бағана да

54 (5). 3-топ. Жалпы көрінісі
Группа 3. Общий вид
Group 3. General view

прием, характерный для произведений наскального искусства Евразии эпохи неолита. Композиция построена в двухмерном пространстве, третье измерение, сообщающее фигурам объемность, отсутствует, они лишены перспективы. Разномасштабные изображения животных подобны звездам, блещущим на плоском двухмерном небе. Животные как бы зависают в пространстве.

Зависание как художественный прием изображения фигур в пространстве, окружение их астральными знаками-символами подчеркивает космогонический характер композиции. Разделение на две стороны при помощи вертикальной полосы превращает их в своеобразные модели мироздания. Разделительная грань, судя по всему, была символом реальной грани между небом и землей, ночью и днем и т.д.

Разделительная грань в стилях изображений петроглифов просуществовала довольно долго. Идеи, заложенные в них, восприняла скифская культура народов Средней Азии, что нашло выражение в памятниках наскального и декоративного искусства, например, в диадеме илийского золотого человека. Позднее разделительная грань появляется в искусстве древних тюрков – в изображениях летящих оленей над зигзагообразными вершинами горных кряжей (например, передняя часть седла из погребения, раскопанного в Компенском Чаатасе) (Формозов, 1969).

Среди наскальных изображений эпохи бронзы обширной зоны Евразии изредка встречаются сюжеты, на которых человек показан держащим двух и более лошадей, или последние привязаны к вертикальному столбу, что в семантическом плане отражает один и тот же древний миф, восходящий, как мы полагали раньше, ко времени «праиндоевропейского единства» (Самашев, Шер, 1987, с. 121–122; Самашев, Шер, 1989, с. 107–111), и поэтому имеет некоторые соответствия в мифопоэтических текстах-формулах, отложившихся в Ведах, Авесте и даже в античной литературе, например у Гомера.

Аналогичные сцены были довольно широко распространены на западе Евразии в вазописи Аттики до VIII в. до н.э., зафиксированы в петроглифах среднего течения Енисея (Тепсей 1, 3, Усть-Туба, Суханиха), на Жалтырак-Таше (Таласский хребет, верховья р. Ур-Марал), на северо-западе Индии и на ряде других место-

54 (4). 3-топ. Жалпы көрінісі
Группа 3. Общий вид
Group 3. General view

нахождений Казахстана – Курчум и Шимайлы в Восточном Казахстане, Кулжабасы в Жетысу.

Мифопоэтические формулы типа «кони у жертвенного столпа (мирового дерева)», «владеющий лошадьми», «госпожа коней» или «хозяйка/хозяин двуногих и четвероногих», «владеющий быстрыми конями», «хозяйка благоденствующих лошадей» относятся к языкам индоевропейских народов (Кузьмина, 2000, с. 3–6). Скорее всего, их общим «предком» был язык эпохи общеиндоевропейского единства. Образ божества – владыки животных, в частности лошади, мог сложиться еще в те времена.

Семантически к числу подобных мифологических персонажей относятся и Ашвины-Диоскуры. Более поздние реминисценции этих образов сохранились в архаической вазописи Беотии и Крита. Затем, когда балканская, иранская и арийская ветви древних индоевропейцев стали расходиться по степям и горным долинам Евразии, каждая из них уносила с собой образы единых когда-то божеств. Со временем они видоизменились, но общая формульная структура композиции, «законсервированная» на века и тысячелетия ритуальной иконографией, могла сохраниться надолго. Этим мы склонны объяснить единство сюжетов на заданную тему в обширном пространстве Евразии.

Таким образом, если между изобразительными и словесными текстами обнаруживается неслучайное сходство семантических элементов или структур, то интерпретация считается успешной. Изображения становятся иллюстрацией мифологических или эпических сюжетов. В наиболее благоприятных случаях можно получить еще и дополнительные данные, отсутствующие в словесных текстах. Однако нужно иметь в виду, что наиболее достоверна та интерпретация, в которой изображения и тексты рассматриваются ареально и хронологически близкие, однако далеко не все изображения можно объяснить в таком ключе, поскольку многие из них не имеют прямых соответствий в других текстах. Интерпретация без опоры на словесный текст пока не позволяет реконструировать такие и аналогичные им сюжеты подробнее, чем на уровне общечеловеческих универсалий или логических оппозиций (Самашев, Шер, 1987, с. 121).

Крупная фигура коня с лунками вдоль спины из четвертой группы петроглифов Теректы

және басқа да тік өзек әлем ағашының нышаны қызметін атқара алады, немесе оның визуалды көрінісі, белгісі, теңеуі болуы мүмкін.

Ежелгі дүние космогониясында әлем ағашы бейнесіне айрықша рөл берілетін, оның пайда болуы тіршілік жаратылуының екінші фазасымен байланыстырылды. Аңыз бойынша, хаостан, не әлемдік мұхиттан аспан мен жер пайда болғаннан кейін, жер бетінде ағаш өсіп шықты немесе биік шоқы, мысалы, жапырақ үйіндісі (эско-аулеттер мен Солтүстік Америка солтүстік-батыс жағалауы үндістерінің қарға эпосы), тау, жота (ежелгі мысыр мифтері) пайда болды (Столяр, 1978).

Мифологиялық ойлау жүйесінде ағаштың орнын тік құрылымды кез келген нысан баса алады: бақсының асатаяғы, тотем бағанасынан суретті жартасқа дейін.

Осылайша, мифопоэзиялық санада тік бағана (Теректі Әулиеде орнатылуы мүмкін (жартастар) тастар) әлемдік ағаштың негізгі концепциясы – дүние жаратылысының тігінен үшке бөлінетіндігі туралы түсінікпен астасып жатты.

55 (1). 3 топ. 1 жазық бет. Жалпы көрінісі
Группа 3. Плоскость 1. Общий вид
Group 3. The Flatness 1. General view

Теректі Әулиедегі көптеген сюжеттердің даму принципі, сәйкесінше, көп фигуралы композициялардың құрылу принципі де – шеңберлі. Жартас бетінің жиегін бойлай (экпозиция – көлбеу және көлденең) бірінің артынан бірі келе жатқан немесе бір-біріне қарсы тұрған жануарлардың суреттері, ал композицияның орталығында кейде ортасына салынған шар тәрізді шұңқырлар, шағын ойықтары бар шеңберлер орналасады. Мұндай композиция ғалымдар арасында түрліше түсіндіріліп жүр. Кей зерттеушілер шеңберлі композиция принципін табиғаттағы айналым, күн мен түн ауысуы деп пайымдаса, енді біреулері сюжетте туып жатқан (не өліп жатқан) жануарлардың әлемі көрсетілген, олардың жанының қайта туылуы осы композициялардың негізгі мазмұны деп есептейді.

Теректі Әулие I орнында ең үлкен шеңберлі композиция суреттелген, онда біздің көз алдымызда тұтас әлем: жануарларға толы ғалам

55 (2). 3 топ. 1 жазық бет. Бөлігі
Группа 3. Плоскость 1. Фрагмент
Group 3. The Flatness 1. Fragment

Аулие на основе предварительной публикации С. Ишангали в студенческом сборнике (Ишангали, 2001, с. 29–32) интерпретируется, например О.О. Поляковой, с астрономических позиций (Полякова, 2007). Основанием для ее астрономических умозаключений послужило наличие двадцати пяти лунок, выбитых строго вдоль спины коня (рис. 77). Это вызывает ассоциацию у некоторых специалистов с очертанием верхнего контура созвездия Большой Медведицы, и два крестообразных знака в составе композиции как бы усиливают уверенность в правильности выбранного направления, поскольку один из них, расположенный поодаль и севернее, как полагает О.О. Полякова, указывает на так называемый Полюс мира – на линию оси (север-юг) суточного вращения Земли в экваториальных координатах. Другой крест, находящийся в начале лунок над головой коня, по ее предположению, может обозначать самую яркую звезду Альфа в созвездии Большой Медведицы, ведущую за собой всё созвездие при вращении его вокруг Полюса мира. В заключение О.О. Полякова, как и в предыдущем случае, предлагает, используя астрономическую программу StarCalc, которая позволяет опреде-

көрініс тапқан. Бүкіл сюжет қозғалыста суреттелген, бейнелі жазық бетте жылжып бара жатқан, бір-біріне шабуыл жасап тұрған жанударлар ығысып, тастың қырынан асып кетеді (39 сур.).

Бір көргендегі бей-берекеттігіне қарамастан, бүкіл композиция өзінің ішкі, ретті үйлесімімен «өмір сүреді». Бұған сюжеттің тігінен екі жазықтыққа бөлінгені ықпал етеді. Бұл жерде суретші өзінің дүние туралы ғарыш екі негізді деген түсінігін көрсеткен болса керек. Суреттің өзіндік ерекшелігі нүктелер, шеңбер-шұңқырлар болуынан көрінеді, оларды астралды белгілерге немесе жұлдыз суреттеріне теңестіруге болады. Әлем моделі мұнда ғарыш шегіне дейін кеңейтілген, ол жаратылыс иерархиясының екі деңгейін де: аспан (шұңқырлар түрінде) және жерді (жанударлар) сіңіріп алған.

Жанударлар фигураларының, таңба-белгілердің, оның ішінде жұлдыз бейнесін білдіретін теңбіл-нүктелердің де бейнелі жазықтың кеңістігінде салбырап ілініп тұруы – неолит дәуіріндегі Еуразияның жартас бетіндегі кескіндеме өнері туындыларына тән өзіндік көркемдік тәсіл. Композиция екі өлшемді кеңістікте құрылған, фигураларға көлем беретін үшінші өлшем жоқ. Түрлі масштабтағы жанударлар суреттері жазық екі өлшемді аспанда жылтырап тұрған жұлдыздарға ұқсайды. Жанударлар кеңістікте салбырап ілініп тұрған сияқты.

Кеңістікте фигураларды суреттеудің көркем тәсілі ретіндегі салбырату, оларды астрал таңба-белгілермен қоршау композицияның космогониялық сипатын баса көрсетеді. Вертикаль тік сызықтың көмегімен екі тарапқа бөлу оларды дүние жаратылысының өзіндік бір моделіне айналдырады. Бөлініс сызығы, аспан мен жер, күн мен түн арасындағы шынайы сызықтың нышаны болса керек.

Петроглифтердің бейнелеу стилінде екіге бөліп тұратын сызық ұзақ уақытқа дейін сақталды. Олардың идеясын Орталық Азия халықтарының скиф мәдениетінен қабылдап алды, ол жартас бетіндегі кескіндеме және сәндік-қолданбалы өнерде, мысалы, Іле алтын адамының тәжінде көрініс тапты. Кейіннен бөлетін сызық көне түркітердің өнерінде: тау жүйелерінің ирек сызықты шыңдарының

55 (3). 3 топ. 1-жазық бет. Бөлігі
Группа 3. Плоскость 1. Фрагмент
Group 3. The Flatness 1. Fragment

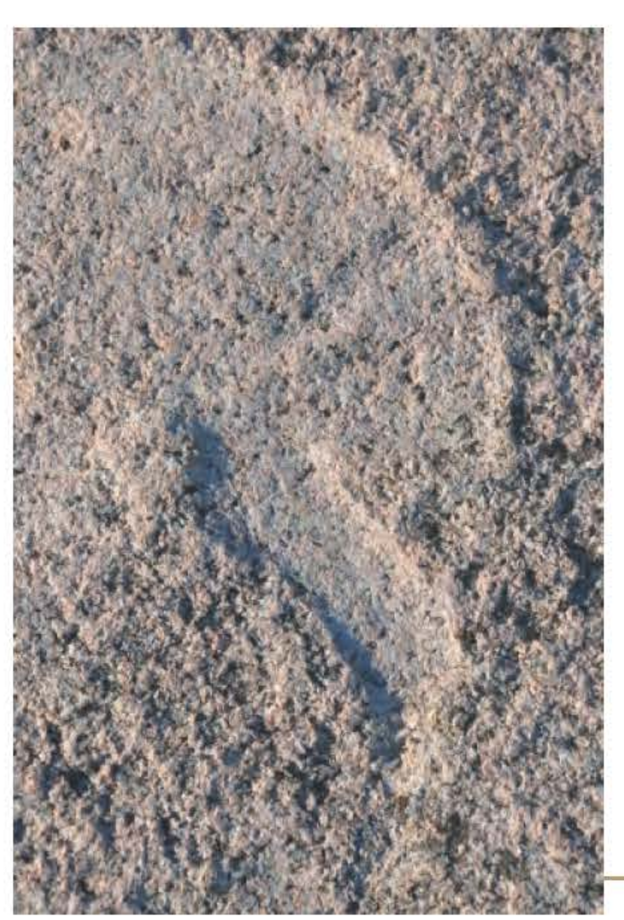
55 (4). 3 топ. 1-жазық бет. Бөлігі
Группа 3. Плоскость 1. Фрагмент
Group 3. The Flatness 1. Fragment

үстінен ұшып бара жатқан бұғы суреттерінде көрініс тапты (мысалы, Компенск Чаатасында қазып алынған жерлеу орнында табылған ердің алдыңғы қасы) (Формозов, 1969).

Еуразияның кең белдеуіндегі қола дәуірі жартас суреттері арасында сирек болса да екі немесе бірнеше жылқыны ұстап тұрған адамды немесе тік бағанаға байланған жылқыларды бейнелейтін сюжеттер кездеседі. Нышандық тұрғыдан келгенде бұл көріністер біз жоғарыда айтып өткеніміздей «үндіеуропалық бірлік» уақытына дейінгі нақ сол бір ежелгі мифті бейнелейді (Самашев, Шер, 1987, 121–122 б.; Самашев, Шер, 1989, 107–111 б.). Соған байланысты да Веда мен Авестаның мифопоэтикалық мәтіндерінде, тіпті антика әдебиетінде, мәселен Гомерде кейбір сәйкестіктерді иеленеді.

Осындай көріністер Еуразияның батысында б.з.д. VIII ғ. Аттика сауыт жазуында кеңінен таралды, Енисейдің орта ағысындағы (Тепсей 1, 3, Усть-Туба, Суханиха), Жалтырак-Таш (Талас жотасы, Ур-Марал өз. жоғарғы ағысы), Солтүстік-Батыс Үндістанда және Қазақстанның басқа да жерлерінде - Шығыс Қазақстандағы Күршім мен Шимайлы,

лить эпоху, время года и суток, когда выполнялась композиция, сверхточную дату – ок. 1400 г. до н.э., в период 35–210 дней после весеннего равноденствия, начиная с предрассветного состояния весной до момента после захода солнца осенью. Если бы эту фантастическую возможность удалось бы доказать и проверить на самом деле, то можно было бы рассчитывать на величайший прорыв не только в петроглифике, но и в исторической науке в целом.

Пока мы можем указать на произвольность в выборе данного объекта для археоастрономических исследований, где ни один компонент без оговорок и допусков даже визуально не совпадает с предполагаемой картиной звездного неба и очертанием созвездия Большой Медведицы.

Одинокая шероховатая плоскость выхода коренной гранитной породы с самыми заурядными петроглифами (если не считать крупный размер основной фигуры лошади), исчисляющимися здесь сотнями, вряд ли может претендовать на стационарный пункт, откуда древние «астрономы» вели поиски положения Полюса мира при отсутствии в ту эпоху (О.О. Полякова имеет в виду 1400 г. до н.э.) Полярной Звезды. Вычисленный О.О. Поляковой Полюс мира, к которому, по ее же логике, должны быть привязаны все остальные объекты, почему-то проходит через шею коня. Неизвестно, каким образом маркируется южный участок этого Полюса. Словом, возникает ряд вопросов, на которые нет четкого ответа. Тем не менее отметим, что археоастрономический подход при объяснении смыслового содержания наскальных изображений не может быть полностью исключен из арсенала научного поиска.

Материалом для дальнейших суждений являются изображения стопы в петроглифах ряда регионов Казахстана.

Самое раннее упоминание, относящееся к XI в., имеется в работах ал-Бируни и Исхак ибн ал-Хусейна (Кумеков, 1972, с. 27), которое, как нам представляется, имеет отношение к рисункам человеческой стопы и конских копыт близ водных источников в Теректы Аулие.

Жетісудағы Құлжабасы петроглифтерінде кездеседі.

«Жылқылар құрбан бағанында (әлем ағашында)», «жылқыларды иеленуші», «жылқылардың бибісі» немесе «екі және төрт аяқтылардың иесі/бикесі», «жүйрік аттарды иеленуші», «береке әкелуші жылқылардың бикесі» тәрізді мифопоэтикалық формулалар үндіеуропалық халықтардың тіліне жатады (Кузьмина, 2000, 3–6 б.). Ең дұрысы, олардың ортақ «тегі» жалпы үндіеуропалық бірлік дәуірінің тілі болды. Жануарлар әміршісі құдайының бейнесі, соның ішінде жылқынікі сол уақыттарда қалыптасуы мүмкін.

Семантикалық тұрғыдан мұндай мифологиялық кейіпкерлер қатарына Ашвин-Диоскурлар да жатады. Осы бейнелердің белгілі бір дәрежеде өзгертілген кейінгі баламалары Беотия мен Криттің сауыт жазуында сақталды. Артынша ежелгі үндіеуропалықтардың балқан, иран және арий бұтақтары Еуразияның далалық және таулы жазықтарына таралған кезде, осылардың әрқайсысы бір кездердегі ортақ құдайларының бейнелерін өздерімен ала кетті.

55 (б). 3 топ. 1-жазық бет. Бөлігі
Группа 3. Плоскость 1. Фрагмент
Group 3. The Flatness 1. Fragment

На береговых камнях р. Бухтарма (до затопления) были зафиксированы изображения следа человека. Наиболее выразительные изображения стопы, кроме Тамгалы, имеются в петроглифах Теректы Аулие и на Каратау.

Изображение конского копыта имеет более широкое распространение в петроглифах Центральной Азии и Южной Сибири, а также ярко представлено в скифо-сакской торевтике. Оно, безусловно, связано с определенными религиозными представлениями, культовыми почитаниями, магическими и другими действиями.

Как отмечают исследователи, почитание священных следов на камне – очень древнее общечеловеческое явление (Формозов, 1965, с. 136). Этот мотив имеет довольно широкое распространение в изобразительном искусстве в целом и в петроглифах в частности всего Старого Света. Наиболее раннее изображение человеческих ступней и звериных следов относится к палеолиту Западной Европы, оно есть и в неолитических комплексах Сибири.

Хорошо изучены шведские и некоторые скандинавские изображения стопы, которые,

Уақыт өте олардың түрлері өзгеріске ұшырады, бірақ композицияның ортақ құрылымы ғасырлар мен мыңжылдықтарға «сақталып» рәсімдік иконография түрінде ұзаққа дейін жетті.

Осы арқылы біз ұсынылып отырған тақырып сюжеттерінің Еуразия кеңістігіндегі ортақтығын түсіндіруге бейімбіз.

Осылайша, бейнелеу және ауызша мәтіндері арасында семантикалық элементердің немесе құрылымдардың кездейсоқ емес ұқсастықтары анықталса, онда түсіндірме сәтті орындалған болып есептеледі. Кескіндер мифологиялық немесе эпикалық сюжеттердің көрнекілігіне айналады. Ерекше қолайлы жағдайларда ауызша мәтіндерде кездеспейтін қосымша мәліметтер де алуға болады. Алайда мынаны естен шығармау қажет, суреттер мен мәтіндер ареалды және хронологиялық жағынан жақын қарастырылғандардың түсіндірмесі біршама сенімді, дегенмен барлық бейнелерді осы қалыпта ұғындыруға болмайды, өйткені олардың көбінің басқа мәтіндерде тікелей сәйкестіктері жоқ. Ауызша мәтіндерге сүйенбей

Теректі Әулие. Жұмыс барысында. Сол жақтан оңға қарай: Д. Байтілеу, З. Самашев, Е. Төлегенов
Теректы Аулие. Рабочий момент. Слева направо: Д. Байтлеу, З. Самашев, Е. Толегенов
Terekty Auliye. Working time. Left to right: D Baitleu, Z. Samashev, E. Tolegenov

по единодушному мнению исследователей, датируются бронзовым веком, иногда достаточно точно (1400–750 гг. до н.э.) благодаря рисункам боевых топоров, кинжалов и других находок (Формозов, 1965, с. 132). Значительная литература посвящена изображениям стопы, среди которых особое место отведено гравировкам Каменной Могилы под Мелитополем, которые также датируются бронзовым веком. Они есть и в петроглифах Карелии, Сибири и Урала, Кавказа, в Северном Причерноморье, Центральной Азии, что свидетельствует о широком распространении конкретных представлений и связанных с ним ритуалов эпохи бронзы. Наиболее известен камень «Щеглец», на котором изображения стопы единодушно датируются исследователями бронзовым веком.

В вопросе интерпретации содержания изображений человеческой стопы, рук и конского копыта среди ученых нет единого мнения. Большое внимание этой проблематике уделял А.А. Формозов, который, собственно, наметил несколько направлений поиска в объяснении значения подобных изображений.

Среди поздненеолитических петроглифов Залавруги зафиксированы солярные символы и

55 (7). 3 топ. 1 жазық бет. Жалпы көрінісі
Группа 3. Плоскость 1. Общий вид
Group 3. The Flatness 1. General view

55 (5). 3 топ. 1 жазық бет. Жалпы көрінісі
Группа 3. Плоскость 1. Общий вид
Group 3. The Flatness 1. General view

түсіндірме жасау әзірге осындай және осы тектес сюжеттерді толығырақ, жалпыадамзаттық универсалий немесе логикалық қарсылық деңгейіне қарағанда жаңғыртуға мүмкіндік бермейді (Самашев, Шер, 1987, 121 б.).

С. Ишангалидың (Ишангали, 2001, 29–32 б.) студенттік жинақтағы алдын-ала жариялanымында берілген Теректі Әулие петроглифтерінің төртінші тобындағы арқа бойы қуыстары бар ірі жылқы фигурасын О.О. Полякова астрономиялық тұрғыдан түсіндіреді

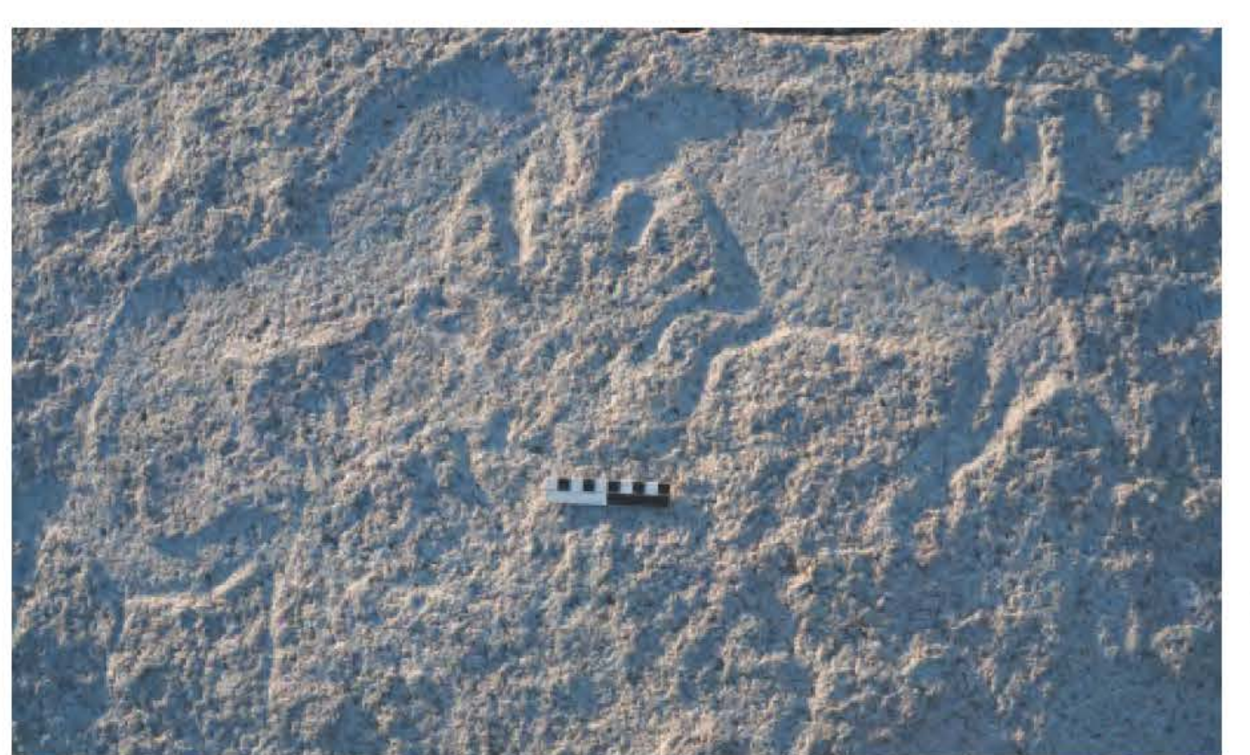

55 (8). 3 топ. 1-жазық бет. Бөлігі
Группа 3. Плоскость 1. Фрагмент
Group 3. The Flatness 1. Fragment

следы человека, ориентированные на юг или на восток так же, как и люди на лодках и лыжники. Некоторые полагают, что такой сюжет связан с представлениями о борьбе пробуждающейся весны с уходящей зимой, а как олицетворение победы первой – символ солнечного божества в образе человека с солярными знаками, путешествующего по небесному полю битвы охотников и рыболовов (Титова, 1982, с. 10).

Изображение человеческой стопы, выполненное красной охрой, имеется в погребениях эпохи средней бронзы в ареале катакомбной культуры Восточной Европы, которое квалифицируется как явление культового характера (Санжаров, 1989, с. 97–107).

Самое раннее упоминание о конкретных камнях-следовиках в письменных источниках находим у Геродота, когда он описывает «отпечаток ступни Геракла» на Днестре (Геродот, IV, 82). К данной теме имеют отношение, видимо, гимны, в которых говорится о божествах, шагающих по небу и оставляющих свои следы, – Агни, Индра, Пушан и Вишну. Последний шагает между верхом и низом, запечатлевает трижды свой след (Ригведа, 1989, I, 22).

Даниленко В.Н. полагает, что «религиозно-космологические комплексы со ступнями – своеобразное проявление культа антропоморфного солнечного божества, которое путешествует по лабиринтам мироздания» (цит. по Е.Н. Титовой (Титова, 1982, с. 5). Е.Н. Титова, занимавшаяся изучением гравюр Каменной Могилы на основе анализа размещения изображений стоп на плоскости, также подчеркивает космогонический характер сюжетов маркировок движения божества, приносящего свет, дарующего плодородие, по мирозданию (Титова, 1982, с. 9, 13).

Изображение стопы человека в петроглифах Казахстана – не самый широко распро-

55 (9, 10). 3 топ. 1-жазық бет. Бөлігі
Группа 3. Плоскость 1. Фрагмент
Group 3. The Flatness 1. Fragment

(Полякова, 2007). Оның астрономиялық пайымдарына негіз болғаны – жылқының арқасын бойлай қашап салынған 25 шұңқырдың бейнеленуі (77 сур.). Бұл кейбір мамандарда Жеті қарақшы шоқжұлдызының жоғарғы контурымен ұқсас деп қабылданған және композиция құрамындағы екі ашамай таңбаның болуы ғалымның ойынша таңдаған бағытының дұрыс екенін көрсетті, өйткені олардың шеткері, солтүстікке орналасқан біреуі Дүние Полюсін – Жердің экватор координаттарында тәуліктің айналу осінің сызығын (Солтүстік-Оңтүстік) көрсетіп тұр. Шұңқырлардың бас жағында, жылқының бас жағында орналасқан екінші ашамай таңба зерттеушінің пікірінше Жеті қарақшы шоқжұлдызындағы ең жарық жұлдызды, яғни Дүние Полюсін айналу кезінде барлық шоқжұлдыздарды соңынан ертетін Альфаны білдірсе керек. Қорытындылай келе, зерттеуші алдыңғы жағдайдағыдай, суретке қарай отырып оның қай дәуірде, қай жылы, қай күні салынғанын анықтауға мүмкіндік беретін StarCalc астрономиялық бағдарламасын қолданып, нақты уақытты ұсынады – шамамен б.з.д. 1400 жыл, көктемгі күн мен түн теңескеннен кейін 35–210 күн аралығы, көктемгі таң алдындағы сәттен күзгі күн батқаннан кейінгі сәтке дейін. Егер осы бір фантастикалық мүмкіндікті шынымен дәлелдеп, тексеріп көруге болатын болса, тек петроглифтануда ғана емес, тұтас тарих ғылымында да ғаламат жетістіктерге қол жеткізуге болар еді. Әзірге біз тек осы нысанның археоастрономиялық зерттеулер үшін еркін таңдап алынғанын көрсете аламыз, онда бір де бір компонет жұлдызды аспанның болжамды көрінісімен және Жеті қарақшы шоқжұлдызының сұлбасымен сәйкес келмейді.

Жүздеп саналатын ең қарапайым петроглифтер (негізгі жылқы фигурасының ірі екенін ескермесе) салынған гранит жынысының жалғыз қатпарлы жазық беті ежелгі «астрономдардың» сол дәуірде, яғни Темірқазық жоқ кезеңде (ол б.з.д. 1400 жылды айтып отыр) Әлем Полюсін іздеген тұрақты орын аталуы екіталай. О.О. Полякова есептеп шығарған, және оның пайымдауынша, оған өзге нысандардың бәрі байлаулы болуы тиіс Әлем Полюсі неге байланысты жылқының мойны арқылы өтеді. Осы Полюстің оңтүстік бөлігі

страненный мотив. Это, возможно, связано с исключительной их значимостью в религиозно-культовой практике племен эпохи бронзы. Вышеперечисленные пункты находок, по сути, маркируют основные очаги распространения наскального искусства на территории Казахстана. Эти изображения занимают, как правило, ключевые позиции в составе многофигурных композиций или же доминирующее положение в системе взаимосвязей и во взаиморасположении петроглифов. Например, в Теректы Аулие стопа человека (кстати, углубления следов в ряде случаев имеют остатки красной краски) занимает самую господствующую высоту и плоскость, где целой группе людей можно совершать культово-обрядовые действия вокруг этого символа.

Изображения стопы человека подразделяются на два вида: босые ступни и обутые (?), что связано, видимо, с различными смысловыми нагрузками. С подобными изображениями находят некоторые семантические и типологические параллели хронологически близкие изображения антропоморфных фигур с подчеркнуто гипертрофированными ступнями (Самашев, 1992, с. 70).

Таким образом, изображения следа/стопы человека (и конского копыта) являются специфическим изобразительным текстом, описывающим элемент мифологического микрокосма посредством изоморфного биологического кода: стопа (копыто) – нога – низ (хтонический мир и существа, обитающие там).

Связь изображений стопы человека (и конского копыта) с культом плодородия (в широком плане – с мифологемой о возникновении космоса) также очевидна (например, мифы о персонажах, зачатых от попадания семени хтонических хромых божеств или героев на след или отпечатки стопы; зачатие через наступление на след).

Как утверждает В.А. Семенов, на основе анализа обширного материала выделяется целая категория «божеств стопы», с которыми связаны рождение и смерть героев из-за несовершенства и дефектности ног (Семенов, 1990, с. 55–67). Например, античное змееподобное божество Эрихтоний родился от попадания семени Гефеста (бога с дефектными ногами) на

қалайша белгіленетіні анық емес. Бір сөзбен, айқын жауабы жоқ бірқатар сұрақтар туындап отыр. Сөйте тұра, жартас бетіндегі суреттердің мазмұнын түсіндірудегі археастрономиялық ұстанымды ғылыми ізденістер арсеналынан толықтай шығарып тастай алмаймыз.

Бұдан былайғы пайымдауларға Қазақстанның бірқатар аймақтарындағы петроглифтерде берілген табан суреттері негіз болмақ.

Олар туралы ең алғаш XI ғасырға жататын аль-Бируни мен Ысқақ ибн аль-Хусейн еңбектерінде айтылады (Кумеков, 1972, 27 б.), және ол, біздің ойымызша, Теректі Әулиедегі су көздері маңындағы адам табаны мен ат тұяғы суреттеріне қатысы бар сияқты.

Бұқтырма өзенінің жағасындағы тастарда (өзен тасығанға дейін) адам ізінің екі суреті табылған болатын. Недәуір көрнекті адам іздері, Таңбалыдан басқа, Теректі Әулие және Қаратау петроглифтерінде бар.

Бұқтырма өзенінің жағасындағы тастарда (өзен тасығанға дейін) адам ізінің суреті табылған болатын. Недәуір көрнекті адам іздері, Таңбалыдан басқа, Теректі Әулие және Қаратау петроглифтерінде бар.

Жылқы тұяғының бейнесі Орталық Азия мен Оңтүстік Сібір петроглифтерінде кеңінен таралған, сонымен бірге скиф-сақ торевтикасында жарқын көрініс тапқан. Ол сөзсіз белгілі бір діни ұғымдармен, культтық табынулармен, магиялық және басқа да әрекеттермен байланысты.

Зерттеушілердің көрсетуінше тастағы қасиетті іздерді ғиззат тұту – өте ежелгі жалпыадамзаттық құбылыс (Формозов, 1965, 136 б.). Бұл сарын жалпы бейнелеу өнерінде және петроглифтерде, соның ішінде ескі әлемде едәуір кең тараған. Адам табаны мен аң іздерінің барынша ерте бейнелері Батыс Европаның палеолитіне жатады, олар Сібірдің неолиттік кешендерінде де бар.

Табандардың шведтық және кейбір скандинавтық кескіндері, зерттеушілердің бірауыздан мақұлдауы бойынша қола дәуіріне жатқызылып, кейде тіпті әсери балталар, қанжарлар және басқа да заттардың бейнелеріне сәйкес айтарлықтай нақты (б.з.д. 1400-750 жж.) мерзімделеді (Формозов, 1965, 132 б.). Табан кескіндеріне әжептәуір әдебиеттер арналған, солардың ішінде айрықша орын Мелитополь

ногу Афины. Герой осетинского мифа Сослан тоже рождается из камня, на котором пастух оставил свое семя; когда его закаливали волчьим молоком, колени его ног не вместились в ванну и оказались уязвимыми так же, как у Ахиллеса пятка. Такие представления отложились и в тюркском и монгольском пластах культуры. Исследователи неоднократно отмечали сохранившиеся в этнографии различных народов поверья, связанные с изображением следа, например, «напускать по следу» или «наговаривать след»; заставить хромать человека или скотину, воткнув в след гвоздь – «заковать след», или вынимают след для чародейства через него; запрет наступать на чужой след, пить воду из копытца (Семенов, 1990, с. 63).

Изображения стопы и конского копыта могут маркировать пути перемещения некоего антропоморфного божества, человеческой души и жертвенной доли в мифологическом пространстве.

Следует также отметить, что в упомянутой работе А.А. Формозов не исключает возможность объяснения происхождения культа следа ролью охоты в жизни первобытных людей и приводит многочисленные этнографические примеры почитания следа и значения следопытства.

В Индии поклоняются камням со следами Вишну, на Цейлоне – следам Будды. Мусульмане почитают след Мухаммеда – «кадам шериф» на скале у мечети в Иерусалиме и отыскивают такие же следы во всех частях света. У разных народов, стоявших на далеких друг от друга ступенях развития, наблюдается поклонение камням со «следами» божеств или героев.

След животного у некоторых народов связан с представлениями о силе воина, может задержать преследующего врага или отпугивает нечистую силу, неугодных духов. В ряде случаев след зверя выступает как атрибут конкретного человека или как символ идентификации с кланом.

Кроме конского копыта нами зафиксированы изображения верблюжьей стопы рядом с сарматскими тамгами на р. Жем в Муголжарах, в местности Толеубулак, хронологическая привязка между которыми по разным параметрам достаточно очевидна. В плане семантики верблюжья стопа из Толеубулака, равно как и

55 (11, 12). 3 топ. 1-жазық бет. Бөлігі
Группа 3. Плоскость 1. Фрагмент
Group 3. The Flatness 1. Fragment

55 (13, 14). 3 топ. 1-жазық бет. Бөлігі
Группа 3. Плоскость 1. Фрагмент
Group 3. The Flatness 1. Fragment

Байқоңыр. Жұмыс барысында. Сол жақтан оңға қарай: З. Қазанбаева, В. Машинский, Д. Байтілеу, З. Самашев
Байконур. Рабочий момент. Слева направо: З. Казанбаева, В. Машинский, Д. Байтлеу, З. Самашев
Baikonyr. Working time. Left to right: Z. Kazanbaeva, V. Mashinsky, D Baitleu, Z. Samashev

түбіндегі қола дәуірімен мерзімделетін Каменная Могила нақыштамаларына берілген. Олардың Карелия, Сібір мен Орал, Кавказ, Солтүстік Қаратеңіз, Орталық Азия петроглифтерінде де кездесуі нақты бір түсініктердің кеңінен таралуын және қола дәуіріндегі онымен байланысты рәсімдерді айғақтайды. Зерттеушілер бірауыздан қола дәуірімен мерзімдейтін табанның бейнесі бар «Щеглец» тасы барынша танымал.

Адам табаны, қолы және ат тұяғы кескіндерінің мазмұнын түсіндіру мәселесі бойынша ғалымдар арасында ортақ пікір жоқ. Бұл мәселеге айрықша назар аударғандардың бірі А.А. Формозов болды. Ол осындай бейнелердің мәнін түсіндірудің бірнеше бағыттарын айқындап берді.

Залавруганың кейінгі неолитке жататын петроглифтерінің арасында қайықтағы адамдар мен шаңғышылар тәрізді Оңтүстікке немесе Шығысқа бағытталған солярлы нышандар мен адам іздері анықталды. Кейбіреулердің болжауынша мұндай желі оянып келе жатқан ерте көктемнің қыстың соңғы күндерімен күресі түсінігімен, яғни алғашқысының жеңіс тойын тойлап, солярлы белгілері бар адам бейнесіндегі күн құдайы нышанының кейпінде аңшылыр мен балықшылар шайқасы өткен аспан әлемінде саяхат жасауымен байланысты (Титова, 1982, 10 б.).

Адам табанының қызыл жосамен боялған суреттері Шығыс Европаның катакомба (жер асты) мәдениетінің шеңберіндегі орта қола жерлеу орындарында да кездеседі және олар ғұрыптық сипаттағы құбылыс ретінде айқындалады (Санжаров, 1989, 97–107 б.).

Нақты бір ізтастардың ең ерте аталуын біз Геродоттың жазба деректерінен табамыз. Онда ол Днестрдегі «Гераклдің табан ізін» сипаттайды (Геродот, IV, 82). Осы тақырыпқа шамасы, аспан әлемінде адымдау арқылы өздерінің іздерін қалдыратын - Агни, Индра, Пушан және Вишну құдайлары туралы айтылатын гимндердің де қатысы бар. Соңғы аталған құдай жоғары және төменгі әлем арасында адымдап, өзінің ізін үш рет қалдырады (Ригведа, 1989, I, 22).

В.Н. Даниленконың болжауынша «табан іздері бар діни-ғарышнамалық кешендер

следы хищного зверя из Кулжабасы в Жетысу, очень близки и отражают сходные представления о культе различных животных, образы которых они и передают по принципу «часть заменяет целое».

Некоторые исследователи подчеркивают связь камней со следами животных со скотоводческой магией. К примеру, считается, что вода из копыта «избранного» животного добавляет ей конкретные чудесные свойства (Виноградов, 2003, с. 141). Отметим также, что символ стопы в семантическом поле нередко соотносится с кистью руки, четырехпалыми и одноногими или однорукими антропоморфными персонажами, квалифицируемыми как духи или обитатели иного нечеловеческого мира (Дэвлет, 2004, с. 12).

Несмотря на то что в петроглифах Терекресты Аулие единичны случаи нанесения рисунков оленя, нельзя отрицать возможность распространения здесь культа, связанного с образом оленя. Семантика образа оленя в искусстве и мифологии (особенно эпохи скифо-сибирского единства) интересовала многих исследователей (Мартынов, Бобров, 1974, с. 65–73), но относительно оленей с клювовидными мордами она до сих пор остается не вполне ясной.

Среди петроглифов Терекресты Аулие имеются две фигуры птицеголовых оленей (рис. 45, 71).

Изображения оленей с клювовидными мордами, обнаруженные в Восточном Казахстане, в Жетысу и Каратау, включены в композиции с трехчленной вертикальной структурой, что делает их близко сопоставимыми, особенно в плане иконографии, с изображениями на оленных камнях (Самашев, 1984, с. 62–63).

В основе оленных камней лежит образ не просто вооруженного воина, а воина, наделенного функциями шамана или жреца. В этом смысле оформление оленных камней сопоставимо со сложными по своей символике и семантике костюмами сибирского шаманства (Прокофьева, 1971, с. 5–98).

В основе символики шаманского костюма лежит образ «светлых» зверей и птиц, духов-помощников и покровителей шамана (Самашев, 1992, с. 202). Е.Д. Прокофьева отмечает, что на определенном этапе развития идеологии шаманства основным, отраженным в костюме,

– әлемнің шытырмандарын шарлап жүрген антропоморфты күн құдайының өзіндік бір ғұрыптық көрінісі» (дәйексөз Е.Н. Титова бойынша) (Титова, 1982, 5 б.). Каменная Могила нақыштамаларын зерттеумен айналысқан Е.Н. Титова жазықтыққа салынған табан кескіннің орналасуын талдау негізінде желілердің ғарышнамалық сипатын, жарық әкелетін және өнім сыйлайтын құдайдың әлемдегі жүріс бағытының таңбалануын атап өтеді (Титова, 1982, 9, 13 б.).

Қазақстан петроглифтерінде адам табанының суреті – ең көп тараған сарын емес. Бұл олардың қола дәуіріндегі тайпалардың діни-культтік тәжірибесіндегі айрықша маңыздылығымен байланысты болса керек. Түптеп келгенде, жоғарыда аталған орындар Қазақстан аумағындағы жартас бетіндегі кескіндеме өнерінің таралу ошақтарын көрсетеді. Әдетте, ол суреттер көп фигуралы композициялар құрамында негізгі орындарды, немесе петроглифтердің өзара байланысы мен бірі-біріне қатысты орналасуында басым орынды иеленеді. Мысалы, Теректі Әулиеде адамның табаны (бір айта кетері, кей жағдайларда табан ізінің ойықтарында қызыл бояудың қалдықтары бар) ең жоғары орналасқан жазық бетті алып жатыр, онда осы бір таңбаның айналасында тұтас бір топ адам культтік-жоралғы әрекеттерін орындауға мүмкіндік бар.

Адам табанының суреттері екі түрге бөлінеді: жалаң аяқ және аяқ киімі бар (?), бұл түрлі мағынамен байланысты болса керек. Осы тектес суреттермен табандары айрықша үлкейтілген хронологиялық жағынан жақын антропоморф мүсін суреттері арасында біраз семантикалық және типологиялық ұқсастықтар бар (Самашев, 1992, 70 б.).

Осылайша, адам табаны мен ат тұяғының суреттері изоморфты биологиялық код: табан (тұяқ) – төменгі жақ (немесе арғы дүние және сонда мекендейтін жаратылыстар) көмегімен мифологиялық микрокосм элементін сипаттайтын айрықша бейнелі мәтін болып табылады деген қорытынды жасауға болады.

Адам табаны мен ат тұяғы суреттерінің өсіпөну культімен (кең мағынада – ғарыштың пай-

55 (15). 3 топ. 1-жазық бет. Бөлігі
Группа 3. Плоскость 1. Фрагмент
Group 3. The Flatness 1. Fragment

55 (16). 3 топ. 1-жазық бет. Көшірме
Группа 3. Плоскость 1. Прорисовка
Group 3. The Flatness 1. Drawing

да болу мифі) байланысы айдан анық, өйткені құдайдың немесе қаһарманның тұқымы адам табанының ізіне түсікеннен, ізді басқаннан ұрықтанып пайда болған кейіпкерлер туралы көптеген мифтер бар.

Көлемді материалды талдау арқылы В.А. Семенов көрсеткендей, аяқтарының жетілмеуіне және ақаулығына байланысты батырлардың туу және өлуімен байланысы бар «құдай табандарының» тұтас бір жиынтығы ерекшеленеді (Семенов, 1990, 55–67 б.). Мәселен, жылан тәрізді антика құдайы Эрихтоний Гефест құдайы (аяқтарының ақаулығы бар құдай) ұрығының Афинаның аяғына түсуінен дүниеге келген. Осетин мифінің батыры Сослан бақташы таста қалдырып кеткен ұрықтан туады; оны қасқыр сүтімен шындаған кезде тізелері ыдысқа симай, Ахилестің толарсағы тәрізді осал болып қалады. Мұндай түсініктер түрік және моңғол мәдениетінің қатпарларында да кездеседі. Зерттеушілер түрлі халықтардың этнографиясында табан кескінімен байланысты сақталған ырымдарды атап өтіп отырады, мәселен, «ізіне түсіру» немесе «ізін дуалау»; ізіне шеге сұғу - «ізді бұғаулау» немесе арбаушылық жүргізу үшін ізді түсіріп алу арқылы адамды немесе хайуанды ақсату; біреудің ізін басуға және тұяқтан су ішуге тыйым салу (Семенов, 1990, 63 б.).

Табан мен жылқы тұяғының кескіндері мифологиялық кеңістіктегі әлдебір антропоморф құдайының, адам жанының және құрбандық бөлшегінің қозғалыс жолын таңбалуы мүмкін.

Аталып өткен жұмысында А.А. Формозов, ізге табынудың қалыптасуын алғашқы адамдардың өміріндегі аңшылықтың орнымен түсіндіруге болатындығын жоққа шығармайтынын және ізді қастерлеу мен із кесушіліктің маңыздылығына қатысты көптеген этнографиялық мысалдар келтіретіндігін айтпай кетуге болмас.

Үндістанда Вишнудың іздері бар тасқа, Цейлонда - Будданың ізіне табынады. Мұсылмандар Иерусалим мешіті жанындағы жартаста бедерленген Мұхаммедтің ізін – «қадам аш-шарифті» қастерлейді және дәл осындай іздерді әлемнің түкпір-түкпірінен іздестіреді. Даму сатысы бойынша бір-бірінен қашық деңгейде тұрған түрлі халықтарда құдайлардың немесе батырлардың «іздері» бар тастарға табыну байқалады.

Кейбір халықтарда хайуанның ізі артына түскен жауды ұстап қалатын немесе дүлей күшті, сұрықсыз жындарды үркітетін жауынгер күшіне қатысты түсініктермен байланысты. Бір қатар жағдайларда аңның ізі нақты бір адамның белгісі немесе қауымды теңестіру нышаны болып табылады.

Жылқы тұяғынан бөлек біз Мұғалжардың Жем өзені бойындағы Төлеубұлақ мекенінен түйенің табаны кескінін анықтадық. Түрлі белгілері бойынша олардың арасындағы хронологиялық жалғастық анық байқалады. Семантика жағынан Төлеубұлақтағы түйе табаны Жетісудағы Құлжабасыда тіркелген жыртқыш аңның ізімен өте жақын және олар «бөлік бүтінді алмастырады» қағидасы арқылы өздері бейнесін беретін түрлі жануарларға қатысты ұқсас түсініктерді көрсетеді.

Бірқатар зерттеушілер жануарлардың ізі бар тастардың бақташылық магиясымен байланысы бар екендігін атап өтеді, мәселен, «таңдаулы» жануардың тұяғындағы су әдеттен тыс қасиеттерге ие болады (Виноградов, 2003, 141 б.). Сонымен бірге мағыналық аяда табан нышаны қол буынымен, жындар немесе адамзат әлемінен тыс дүниені мекендеушілер ретінде сипатталатын төрт саусақты және

стал образ птицы, появившийся одновременно с развитием представлений о небесном верхнем мире. Шаман-медиатор принимал образ птицы, близкой к небу, солнцу (Прокофьева, 1971, с. 8). Шаманский костюм энцев, выполненный из шкуры оленя, по своему оформлению представлял птицу. Нганасанский костюм одновременно являлся символом птицы и оленя-самца. Костюм кетского шамана в целом воссоздавал образ оленя и вместе с тем нес черты птицы (Прокофьева, 1971, с. 13–16, 21).

Таким образом, синкретический рисунок оленя на оленных камнях следует рассматривать не просто как декор костюма или татуировку (Волков, 2002), а как воспроизведение главных духов-помощников, покровителей шамана, способных принимать орнитоморфный облик во время полета в верхний мир. Наличие изображений солярных символов, зеркал, предметов вооружения тоже не противоречит трактовке оленных камней как костюма шамана или жреца, совмещающего воинские функции.

В эпоху раннего железа образ благородного оленя был своего рода эмблемой сакского мо-

56 (1). 3 топ. 2-жазық бет. Жалпы көрінісі
Группа 3. Плоскость 2. Общий вид
Group 3. The Flatness 2. General view

бір аяқты немесе бір қолды антропоморфты кейіпкерлермен арақатынаста болатындығын айтып өтеміз (Дэвлет , 2004, 12 б.).

Теректі Әулие петроглифтерінде бұғы бейнесін түсіру бірлі-жарым болса да мұнда бұғы бейнесімен байланысты культтың таралуын жоққа шығаруға болмайды.

Бұғы бейнесінің өнердегі және мифологиядағы мағынасы көптеген зерттеушілердің қызығушылығын тудырды (Мартынов, Бобров, 1974, 65–73 б.), дегенмен құстұмсықты бұғыларға қатысты әлі күнге дейін бұл мәселе анық емес.

Теректі Әулие петроглифтері арасында құстұмсықты бұғылардың екі фигурасы бар (сур. 45, 71).

Шығыс Қазақстан, Жетісу және Қаратауда табылған құстұмсықты бұғылар кескіндерінің тігінен тұрған үш бөлімді құрылым композициясына қосылуы, оларды бұғытастардағы бей-

56 (2). 3 топ. 2-жазық бет. Бөлігі
Группа 3. Плоскость 2. Фрагмент
Group 3. The Flatness 2. Fragment

бильного общества и связан с культом солнца, предков, мифологическими преставлениями о мировом древе и так далее, которые тесно переплетались с другими элементами мировосприятия.

Для серии наскальных изображений оленей, особенно относящихся ко второй половине – концу I тыс. до н.э., характерны маркировка различных частей тела значками типа спиралей, завитков и другими символами, что послужило поводом для тривиальной интерпретации их как космических солнечных животных, уподобленных небесным светилам.

Конечно, при любом варианте расшифровки содержания изображений оленя не исключается некая небесная сущность семантики образа этого животного. Полагают, что маркировка такого рода символами подчеркивает

нелермен, әсіресе иконографиялық жағынан жақындастыруға мүмкіндік береді (Самашев, 1984, 62–63 б.).

Бұғытастардың негізінде жай ғана қаруланған қарапайым жауынгердің емес, шаман немесе абыздың қызметтерін иеленген жауынгер бейнесі жатыр. Осы тұрғыдан келгенде бұғытастарды безендіруді бейнелемесі мен нышаны жағынан күрделі болып табылатын сібір шамандарының костюмдерімен салыстыруға болады (Прокофьева, 1971, 5–98 б.).

Шаман костюмы символикасының негізінде «асыл» аңдар мен құстардың, шаманның көмекші-пірлері мен жебеушілерінің бейнелері жатыр (Самашев, 1992, 202 б.). Е.Д. Прокофьеваның көрсетуінше, шамандық идеологияның белгілі бір даму сатысында костюмде берілген негізгі бейне - құс болған. Ол аспан әлемі туралы түсінікпен қатар қалыптасқан. Шаман-медиатор аспанға, күнге жақын құстың образын қабылдаған (Прокофьева, 1971, 8 б.). Бұғының терісінен тігілген энец шаманының костюмы өзінің безендірілуі жағынан құсты еске салды. Нгасандық костюм бір уақытта құстың және еркек бұғының нышаны болып табылды. Кеттік шаманның костюмы тұтас алғанда бұғының бейнесін еске салады және сонымен бірге құстың белгілерін де сақтады (Прокофьева, 1971, 13–16, 21 б.).

Осылайша, бұғытастардағы бұғының синкреттік кескінін жай ғана костюмнің безендірілуі немесе түйреп салынған әшекей деп қана емес (Волков, 2002), жоғарғы әлемге ұшу уақытында орнитоморф (құс) кейпіне ене алатын шаманның басты көмекші-жындары мен жебеушілерінің жаңғыртулары деп қарастыру қажет. Солярлық белгі, айна, қару-жарақ кескіндерінің болуы – бұғытастарды әскери қызметті қатар алып жүрген шаман немесе абыз костюмы деп түсіндірме жасауға кедергі келтірмейді.

Ерте темір дәуірінде асылтекті бұғы бейнесі сақ қоғамының өзінше бір таным белгісі болды және ол әлемді қабылдаудың түрлі элементтерімен ұштасып жатқан күн, ата-ба-

56 (3). 3 топ. 2-жазық бет. Бөлігі
Группа 3. Плоскость 2. Фрагмент
Group 3. The Flatness 2. Fragment

56 (4). 3 топ. 2-жазық бет. Бөлігі
Группа 3. Плоскость 2. Фрагмент
Group 3. The Flatness 2. Fragment

56 (5). 3 топ. 2-жазық бет. Бөлігі
Группа 3. Плоскость 2. Фрагмент
Group 3. The Flatness 2. Fragment

ба культымен, әлем ағашы жөніндегі мифтік түсініктермен және т.б. байланысты.

Әсірсе б.з.д. I мыңжылдықтың екінші жартысы мен соңғы кезеңіне жататын жартастағы бұғы бейнелерінің топтамасына түрлі дене бөліктерін шиыршық, бұрама және басқа да белгілермен таңбалау сипаты тән. Мұның өзі оларды аспан шырақтарына ұқсас ғарыштық күн жануарлары деп болмайтын түсіндірмелер жасауға негіз болды.

Әрине, кез-келген нұсқада бұғы бейнесінің мазмұнын ашуда, осы жануар образының әлдебір аспандық семантикасы жоққа шығарылмайды. Аталып өткен нышандармен өрнектеу жануарлардың құрбандық болмысын және таңбалануын білдіреді деген болжамдар бар, оның үстіне бұл сібір халықтарындағы этнографиялық мәліметтермен расталады (Дэвлет, Дэвлет, 2004, 418–421 б.). Алайда бұғылар мен басқа да жануарлардың осы топтамасын жоғарыда аталған уақыттағы сәндік-қолданбалы туындыларымен салыстыру өте қызық болар еді. Өйткені осы кезеңде түрлі бейнеде гүлденген безендіру мен бастырма

жертвенную сущность и отмеченность этих животных, что подтверждается некоторыми этнографическими данными у сибирских народов (Дэвлет, Дэвлет, 2004, с. 418–421). Однако было бы очень интересно сопоставить эту серию изображений оленей и других животных с произведениями декоративно-прикладного искусства указанного выше отрезка времени, когда процветавшая в многообразии техника инкрустации и аппликации проникала во все возможные сферы культуры и оказывала обратное воздействие на изобразительное искусство. Следовательно, есть основание полагать, что анализируемая серия наскальных рисунков могла быть создана, вопреки мнению некоторых исследователей, в том числе и С.И. Руденко, под

56 (6). 3 топ. 2-жазық бет. Көшірме
Группа 3. Плоскость 2. Прорисовка
Group 3. The Flatness 2. Drawing

техникасы мәдениеттің мүмкін болған барлық салаларына еніп, бейнелеу өнеріне кері әсерін тигізді. Талданып отырған жартас суреттерінің жинағы кейбір зерттеушілердің, соның ішінде С.И. Руденконың пікірлеріне қарамастан, сәндік-қолданбалы өнердің осы бағытының ықпалы арқылы қалыптасты деген тұжырым жасарлық негіздер бар. Қандай жағдай болсын мұндай мүмкіндікті жоққа шығаруға болмайды. Бірқатар жағдайда жануарлардың денесінен қосымша элемент бейнелерін аңғаруға болады. Олар скиф-сібір аң стилінде орындалған алтын қапсырмаларға орнатылатын түрлі-түсті қосымшаларға арналған тамшытәрізді немесе дөңгелек ұяшықтарды еске салады.

Егер де бұл фигуралардың семантикасы шынай образдарды білдірмейді, керісінше келесідей мәнге саяды, яғни металл қапсырмаларға еліктейді деген тұжырым бойынша қарастырар болсақ, онда әлем ағашы, түпкітек-тотем және т.б. жауыр болған түсініктермен шектелуге болмайды, өйткені олардың мазмұны анағұрлым күрделі болып шығады.

влиянием этого направления декоративно-прикладного искусства. Во всяком случае, нельзя отрицать такую возможность. В ряде случаев можно уловить изображения дополнительных элементов на корпусе животных, близко напоминающие каплевидные или круглые ячейки для цветных вставок золотых бляшек, выполненных в скифо-сибирском зверином стиле.

Семантика этих фигур, если исходить из положения о том, что они обозначают не реальные образы, а отображают следующий символ, знак, то есть подражают металлическим бляшкам, то невозможно ограничиться тривиальными объяснениями типа «мировое дерево», «тотем-первопредок» и так далее, так как их смысл гораздо сложнее.

Қорытынды
Заключение

57 (1). 3 топ. 3-жазық бет. Жалпы көрініс
Группа 3. Плоскость 3. Общий вид
Group 3. The Flatness 3. General view

ҚОРЫТЫНДЫ

Теректі Әулиенің гранитті жартастары жазық далада, көптеген бұлақтардың, түрлі өсімдіктердің ортасында тізбектеліп орналасқан. Қазақ ұсақ шоқысының бір бөлігі болып келетін осы шағын аумақтың қолайлы жағдайы ертеден бері адамдарды қызықтырған. Осында ежелгі адамдар қалдырған тұрақтарға, қоныстарға, обаларға, петроглифтерге және көтерме материалға қарағанда осы жердегі тіршілік тас дәуірінің аяғынан бастап қазіргі этнографиялық кезге дейін жалғасқан.

Теректі Әулиенің петроглифтері көп емес, осыған қарамастан олар аймақ тұрғындары көркем өнерінің қола дәуірінен бастап көнетүркі заманына дейінгі үш хронологиялық кезеңдегі үздіксіз дамуын сипаттайды.

Петроглифтердің басым бөлігі қола дәуіріне жатады. Табиғи-ландшафты орналасуға, микроклиматқа және ежелгі суретшілердің қоғамда құрметке ие болған аңдар бейнесі

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Гранитные останцы Теректы Аулие, расположенные цепочкой и окруженные ровной степью с многочисленными родниками, разнообразной растительностью, и другие благоприятные условия этого небольшого микрорайона – части Казахского мелкосопочника – издревле привлекали внимание людей, и, судя по остаткам стоянок, поселений, курганов, петроглифов и большого количества подъемного материала, жизнедеятельность развивалась здесь с конца каменного века до этнографической современности.

Петроглифы Теректы Аулие немногочисленны, но, несмотря на это, они характеризуют непрерывную линию развития в изобразительной деятельности у населения региона в течение трех хронологических периодов, начиная с эпохи бронзы до древнетюркского времени включительно.

Подавляющее большинство петроглифов относится к эпохе бронзы. Вполне возможно,

мен белгілерді гранит тастардың бетіне қашап салуына байланысты қола дәуірінде осы жер өзіндік бір ғибадатханаға – ашық аспан астындағы киелі жерге айналуы әбден мүмкін.

Қарастырылып отырған замандағы петроглифтерде жылқы бейнесі басымдыққа ие, ол жекелей де және шеңбер тәрізді көпбейнелі композициялар арасында да кездеседі. Осындай композициялардың ортасында қуыс шеңберлер жиі ұшырасады. Бұл көп жағдайда олардың мифопоэтикалық ұғымдармен байланысын және осында бейнеленген желілердің күнғарыштық (немесе құрбандық) бағыттылығын білдіреді.

Теректі Әулиедегі жылқылар бейнесіне стилистикалық белгілердің айрықша тұрақтылығымен ерекшеленеді, бұл осы жануарлардың зерттеушілер тарапынан «сеймин-турбин феномені» ескерткіштер қатарына жатқызылып жүрген қанжар мен пышақтардың, тас асатаяқтардың сабындағы осы тектес бейнелерімен жақын салыстыруға мүмкіндік береді.

Бірінші топта тіркелген жылқы тұяғының бейнесі, бәлкім, магияның ерекше түрімен немесе құдай жолындағы құрбандық малының аңызымен байланысты.

Теректі Әулие петроглифтерінің бірліжарымды антропоморфты бейнелері кейбір мифтік аңыздарда жоғары киелі-магиялық қасиетке ие – адам табаны секілді жекелеген белгілермен толықтырылған.

Түйе мен бұқа бейнелері де көпмүсінді шеңберлі композицияларға енген. Ат жегілген күйме арбалар мен қола дәуірінің ертесақ кезеңіне ауысатын өтпелі заманына жататын құсбасты бұғылардың мүсіндері жеке бейнеленген.

Құрамындағы тастары ірілеу келген сұр граниттің ерекшелігі қола дәуірі суретшілерінің сурет салудың күрделі техникасын – алдын-ала жасалған эскиз негізінде жануар мүсінін қашау және бейнені ары қарай жалтыратып өңдеуді қолдануға негіз болды.

Ежелгі шеберлер өте сирек жағдайда ған сурет және күрделі композицияларды түсіру жоспарланған жазық беткейді түгелімен өңдеген.

Ерте темір дәуірі және көнетүркі заманында суретшілер тасты жалтырата өңдеу техникасын пайдаланбады десе болады.

Қазба барысында алынған деректер ескерткіштердің екі категориясын сәйкестендіруге және петроглифтер Теректі Әулие археологиялық кешені территориясында орналасқан обаларда жерленген адамдардың бейнелеу өнері іс-әрекетінің нәтижесі деп пайымдауға мүмкіндік берді

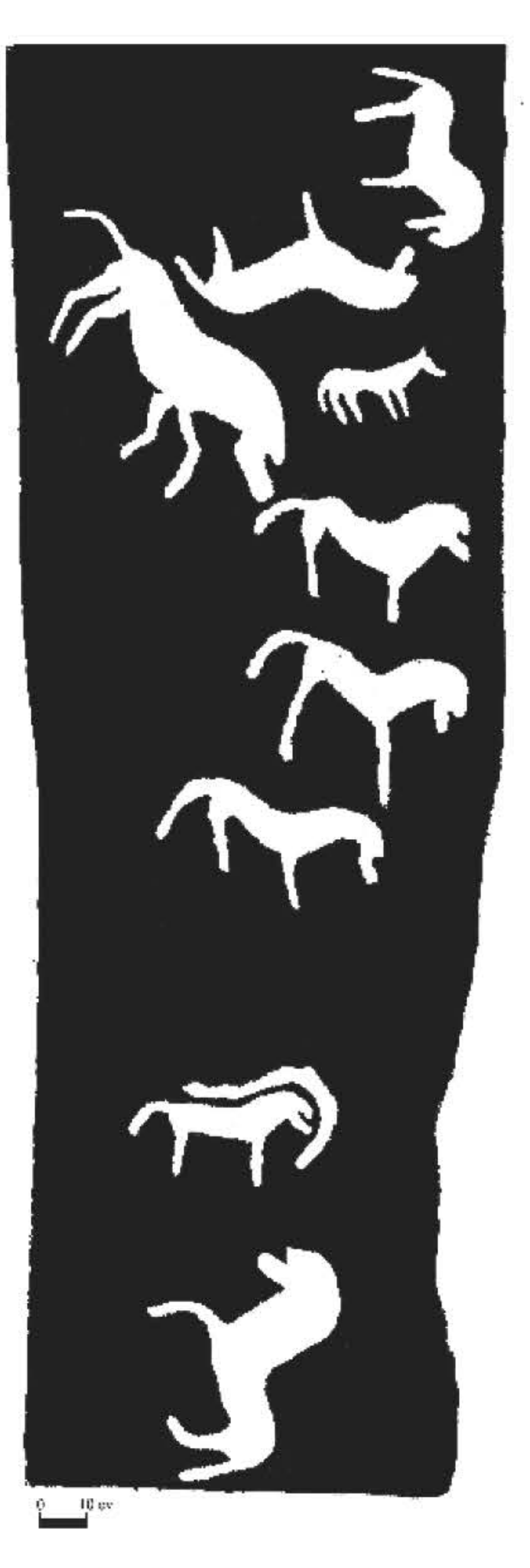

57 (2). 3 топ. 3-жазық бет. Көшірме
Группа 3. Плоскость 3. Прорисовка
Group 3. The Flatness 3. Drawing

58. 3 топ. 4-жазық бет. Көшірме
Группа 3. Плоскость 4. Прорисовка
Group 3. The Flatness 4. Drawing

что в бронзовом веке благодаря особым природно-ландшафтным условиям, микроклимату и высеченным древними художниками на поверхностях гранитных плит образам животных и символических знаков, которые почитались в социуме, эта местность превратилась в своеобразный храм – святилище под открытым небом.

Доминирующим в петроглифах этого времени является образ коня, который встречается как в одиночку, так и в составе многофигурных композиций, организованных по круговому принципу. Часто в середине таких композиций располагаются круги с лунками, что предполагает их связь с мифопоэтическими воззрениями и солярно-космическую (или жертвенную) направленность изображенных здесь сюжетов.

Изображения лошадей на Теректы Аулие отличаются особой устойчивостью стилистических признаков, которые позволяют близко сопоставлять их с фигурами (и протомами) этих животных на навершиях ножей и кинжалов, а также каменных жезлов, включаемых исследователями в круг памятников «сейминско-турбинского феномена».

Изображения конского копыта, зафиксированные в первой группе, связаны, возможно, с парциальной магией или с мифологемой божественного пути жертвенного животного.

Единичные антропоморфные образы петроглифов Теректы Аулие существенно дополняются символом в виде человеческой стопы, которая в ряде мифологем наделена повышенной степенью сакрально-магических значений.

Фигуры бактриана и быка также включены в состав многофигурных круговых композиций. Особняком изображены символы конных колесниц и относящиеся к переходному периоду от эпохи бронзы к раннесакскому времени фигуры птицеголовых оленей.

Особенности крупнозернистого серого гранита предопределили выработку художниками бронзового века комбинированной техники исполнения рисунков – выбивка фигуры животного по намеченному эскизу и дальнейшая тщательная шлифовка изображения. Изредка древние мастера шлифовали всю поверхность плоскости, на которую предполагалось нанесение рисунков и создание сюжетных композиций.

В раннем железном веке и в древнетюркское время художниками техника прошлифовки практически не использовалась.

Материалы наших раскопок позволили синхронизировать обе категории памятников и предположить, что петроглифы являются результатом изобразительной деятельности людей, погребенных в курганах, расположенных в пределах территории археологического комплекса Теректы Аулие.

THE PETROGLYPHS OF TEREKTY AULIE

PREFACE

The present book is devoted to one of unique and interesting monuments of Saryarka – to the petroglyphs of Terekty Auliye. Rock paintings considered in the book are the main component of an archaeological complex of Terekty Auliye which is in 20 km to the North - the North East from Terekty railway station, Ulytau area of the Karaganda region.

The petroglyphs of Terekty Auliye were discovered and introduced into scientific circulation in 1946 during researches of the Central Kazakhstan archaeological expedition under the leadership of the academician A.H. Margulan (Маргулан, 1948), but systematic research of the monument started only fifty years later by the authors of the present book.

Research works, which have been carried out since 1996 and detection of a number of archaeological objects on the district, allowed to refer Terekty Auliye to a separate category of monuments. The Neolithic settlement found there remains in the form of housing ditches and burial constructions of the Bronze Age, a fence of the ancient Turkic times allowed to allocate a separate archaeological complex with the same name. Besides, near rocky exits of Terekty Auliye fine architectural constructions of the ethnographic present – the Kazakh mausoleums are built and mazars which picturesquely fit into a historical landscape, thereby keeping continuity of the cultural heritage from the antiquity to ethnographic time.

As a whole, the archaeological complex of Terekty Aulie was investigated by us with small breaks during the period from 1996 to 2000. The complete description of rock paintings was made during this period with division into groups and separate congestions. In the same years copying practically all petroglyphs of location was made, as well as excavation works on the burial ground of the Bronze Age were organized. In 2003 the research of the monument continued and copying the figures of the IV group of petroglyphs of Terekty Auliye located to the west from the main congestion was carried out, and in 2013 we made a detailed survey (Fig. 2, 3) and photo fixing with using modern technologies, and as a result the material received at a turn of two centuries was completely updated. At the same time, it is too early to say that the research of archaeological monument came to an end as annually new data on groups of petroglyphs close to the main complex which in turn demands further studies in this aspect, but publication and inclusion in the register of monuments of historical and cultural value are

59 (1). 3 топ. 5-жазық бет. Жалпы көрінісі
Группа 3. Плоскость 5. Общий вид
Group 3. The Flatness 5. General view

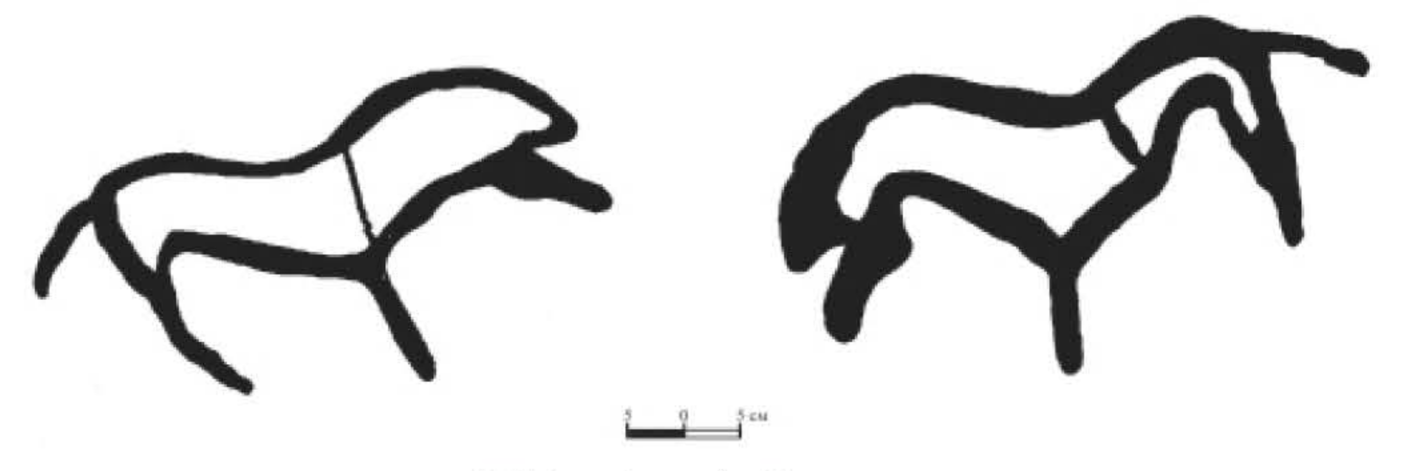

59 (2). 3 топ. 5-жазық бет. Көшірме
Группа 3. Плоскость 5. Прорисовка
Group 3. The Flatness 5. Drawing

received. Thus, during the fieldwork in 2013 we recorded the fourth group of petroglyphs near the ancient Turkic memorial complex, consisting of fences and stone sculptures (Fig. 4)

During the years of scientific research on the object we regret to state the fact of destruction of the archaeological monument. The reasons for that natural denudation processes which last for centuries, but the main and hasty is, certainly, the anthropogenesis factor.

Any visitor of the archaeological complex Terekty Auliye can notice hew initials over ancient drawings and the names left by modern vandals who, unfortunately, do not appreciate and do not understand the cultural heritage which is left to us by our ancestors

One more indicator of “cultureless” of our contemporaries are proved by the events of the end of the 80th and the beginning of the 90th when petroglyphs from Terekty Auliye could be destroyed during planned development of minerals. Rocky exits of gray granite of Terekty Auliye, and together with them the ancient rock paintings were nearly used as materials for producing borders on street sidewalks of Zhezkazgan. And thanks to the efforts of the director of the Zhezkazgan Historical and Archaeological Museum B.S. Kozhakhmetov together with scientific community industrial development on Terekty Auliye archaeological complex was stopped and today Terekty Auliye is historical and cultural property of our Republic and a peculiar place of pilgrimage of not only Kazakhstani citizens, but also foreign researchers and admirers of antiquities.

The research works of a number of scientists took place in different years on archaeological complex Terekty Aulie. Many students had their field practice there. The members of archaeological Institute of A.H. Margulan Zh. Zhetybayev, S. Berdenov, A. Antonov, S.K. Ishangali, E. Tolegenov, A. Aitkali, D. Zhumanbaev and, as well as the members of the Zhezkazgan Historical and Archaeological museum A. Boranbayeva, G.B. Ibrayeva, B.S. Kozhakhmetova, G. D. Zholasharova took active part in fixing and copying rock paintings. Today the copies of rock paintings collected during these years are exposed in the Zhezkazgan historical and archaeological museum.

It is important to consider carrying out research of the burial ground of the Bronze Age. In 1999-2000 students of Zhezkazgan university of O.A. Baykonurov G.A. Akhatov, A.Zh. Bermagambetov, D.A. Lobas, A.S. Taukenov, etc., under the leadership of the teacher of the stated earlier organization L.A Sembinova were engaged into research works of barrows of the ancient necropolis.

The research works conducted throughout many years, are reflected in the present edition and which, we hope, will be interesting to all the fans of archaeology and ancient history.

Short characteristics of groups of rock drawings. Rock drawings are located on two main and several intermediate planes of different-sized folded elements of the relief which are represented as remained from destruction in the form of the certain massifs forming the small ridge and are bordered by equal steppe. Hills, on which drawings are put, are represented as flat-topped isolated hills

60 (1). 3 топ. 6-жазық бет. Жалпы көрінісі
Группа 3. Плоскость 6. Общий вид
Group 3. The Flatness 6. General view

60 (2). 3 топ. 6-жазық бет. Көшірме
Группа 3. Плоскость 6. Прорисовка
Group 3. The Flatness 6. Drawing

which last on an axis from the West to the East. The bulk of rock drawings are localized on the southern and southwest slopes of rocky sites.

Moreover it should be noted that the technique of fixing and the description of rock paintings corresponds to the techniques developed for drawing up "The case of petroglyphs of Central Asia". The number of petroglyphs are divided into separate groups on interposition measure on the district and concentration on a separate site. The separate planes to which serial number is assigned are allocated in each group. Serial number is also assigned to a concrete rock painting where the figure standing ahead corresponds to plane numbering, and the second figure corresponds to a quantitative index of the image on the plane. For counting, both the planes, and separate drawings on the plane the principle – from top to down – from left to right is applied.

Introduction. Terekty Aulie is one of the most interesting monuments of rock art works on the territory of Kazakhstan.

If localize the location of Terekty Aulie by geography, it can be attributed to the area of the southern tip of Saryarka, the surface of which is occupied by Kazakh Upland, covering most of the steppe and semi-desert regions of Kazakhstan, north-western spurs of the Chu-Ilii mountains, north and south of over Balkhash.

At the location of petroglyphs Terekty Aulie identified two primary (groups I and III) and several intermediate (groups II and IV) clusters drawings. Petroglyphs applied to the planes of different-sized folded residual outcrops of coarse gray granite, preserved from destruction in separate arrays that form a small ridge, fringed flat steppe.

The main water source of the given micro district is numerous springs in connection with which the steppe in stark contrast in general background of the surrounding semi-desert rich and varied by vegetation. Soil cover of district is not heterogeneous and its mechanical composition of the soil can be used for agriculture only at improvement. In general, these soils are suitable for grazing, which may have occurred in antiquity.

The earliest mention of Terekty Aulie refers probably to the medieval time. The authors admit that the first mention of Terekty Aulie petroglyphs occurs once in several Arab IX-XI centuries researchers.

About the images of the human foot, founded near the mountain Ulytau, said that in al-Idrisi, al-Biruni and Ishaq Ibn al-Husayn, who may have borrowed text in al-Dzhahayni (Kumekov, 1972, p. 27-28). The mentioned Arab researchers in the description of drawings featured the description of the locations of rock painting, which in many ways reminded us the location of petroglyphs Terekty Aulie.

To cite some excerpts from the description of the location of these authors, we can see a close analogy in describing of the location of drawings, which showed us Orientalist scholars (Кумеков, 1972, p. 27; Минорский, 1937, p. 149).

In al-Idrisi said: «At the top of the hill of Lala stands the temple huge size, in the top part of the temple depicts the likeness of man. Residents of those places worship, believe and come to him from all sides» (Кумеков, 1972, p. 27).

In al-Biruni noted: «The country Kimaks has mountain called Mancur. In this mountain there ... has a rock on which the visible trace of human, trace his palm with fingers, trace of his knees, as if he did bow and footprints of boy and donkey's hooves. Turks Guzes falled to face downwards at the sight of the rock (Кумеков, 1972, p. 27). It should be noted that to the modern Orientalists, mountain Mancur identified by mountains Ulitau in Central Kazakhstan (Кумеков, 1990, p. 123).

In Ishaq ibn al-Husayn has a similar description: «There is a massive mountain with a tree on which there are signs of the two hands, two legs and knees, as if [anyone] committed worship, and whoever passes by him, tribe to him (Кумеков, 1972, p. 28).

After analyzing the above, it should be noted that the principal named in the description of Arab researchers acts mountain-hill, which certainly has a place in the location Terekty Aulie.

Another motive is to describe the image of the human foot. A similar image in Central Kazakhstan and in particularly petroglyphs Ulytau region, except petroglyphs Terekty Aulie, not yet encountered.

It is also important that all Arab researchers, without exception talk about the sacred appointment of drawings. Arab scholars, describing the location, noted that «The people of those places worship him, believe in him and come to him from all sides,» «Turks - Guzes prostrate themselves at the view of this rock ...»,» ... and anyone who passes him, bows to him ...».

These parallels impels to the thought that present about status of the location of petroglyphs Terekty Aulie. Even today Terekty Aulie is a place of pilgrimage not only predominantly

61 (1). 3 топ. 7-жазық бет. Жалпы көрінісі
Группа 3. Плоскость 7. Общий вид
Group 3. The Flatness 7. General view

61 (2). 3 топ. 7-жазық бет. Көшірме
Группа 3. Плоскость 7. Прорисовка
Group 3. The Flatness 7. Drawing

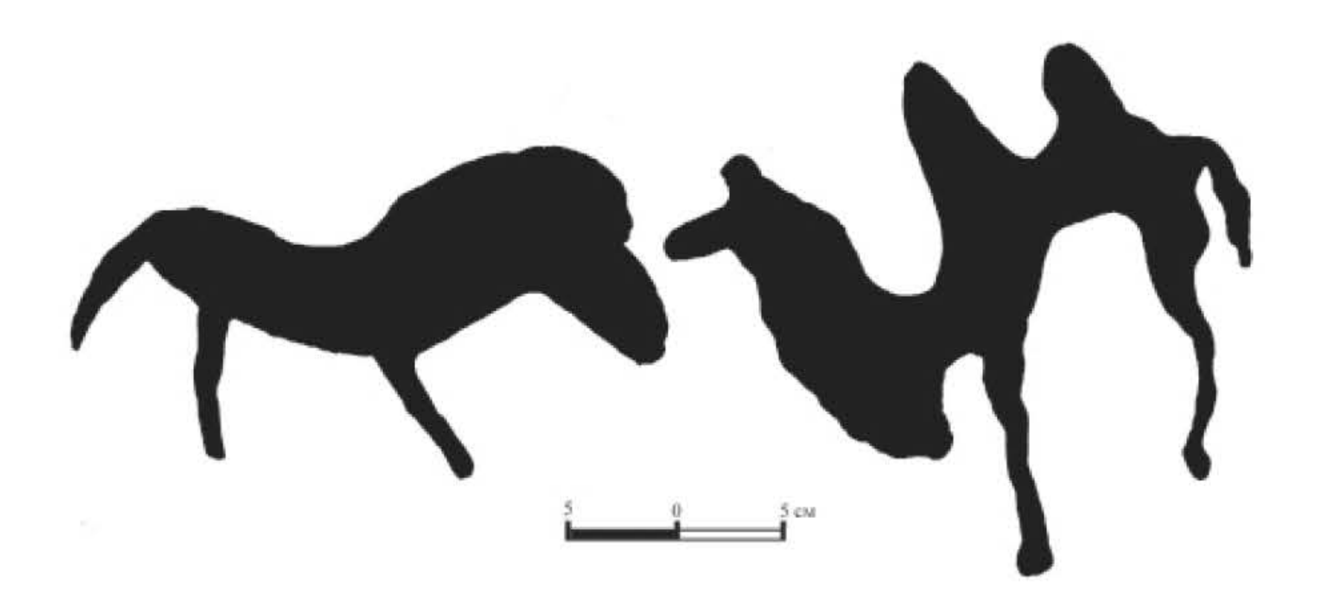

62. 3 топ. 8-жазық бет. Көшірме
Группа 3. Плоскость 8. Прорисовка
Group 3. The Flatness 8. Drawing

Muslim believers, but also many other people that give rocks with drawings by some sacred and supernatural properties.

Another, but perhaps by indirect evidence can be considered as references to the tree, which appears in the descriptions of medieval scientist al- Husayn. With his statement «There is a massive mountain with a tree ...» to draw parallels with the modern name of the monument - Terekty Aulie - holy (sacred) Poplar.

Of course, many parallels, conducted by us, intuitive and speculative, but at the same time require further in - depth study.

The first scientific survey of petroglyphs of Central Kazakhstan and particular in Terekty Aulie can be associated with a succession of scientific

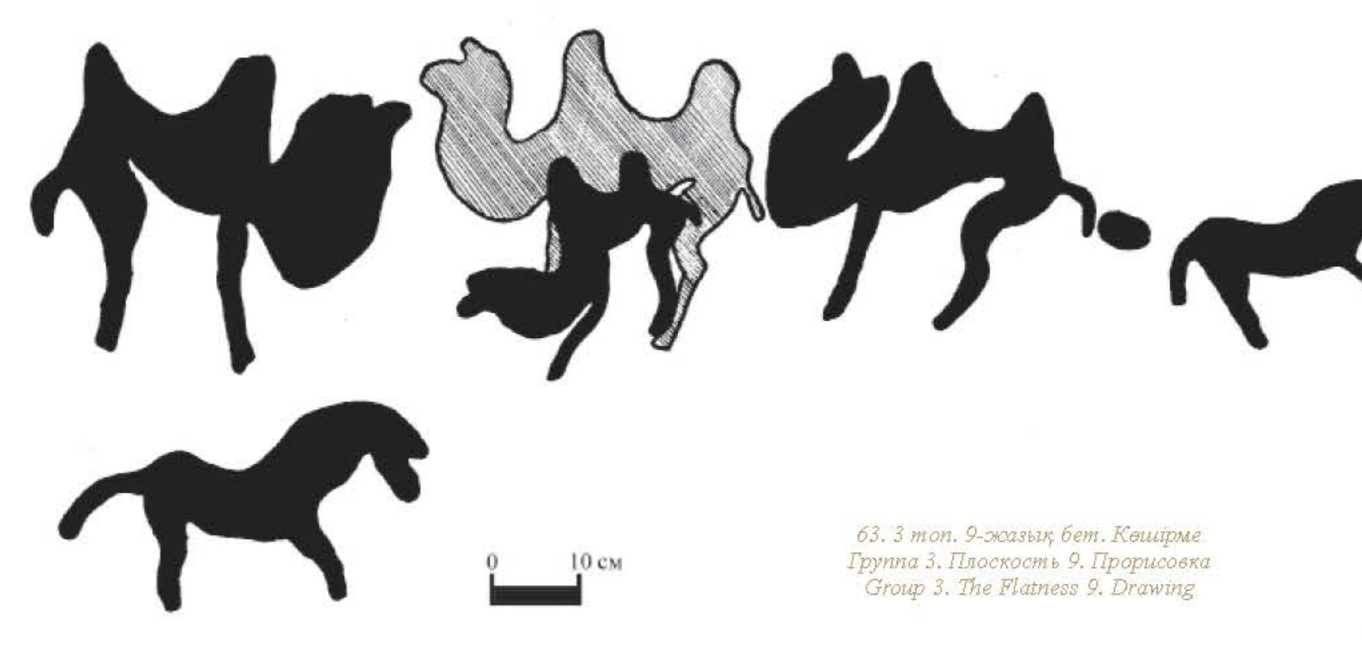

63. 3 топ. 9-жазық бет. Көшірме
Группа 3. Плоскость 9. Прорисовка
Group 3. The Flatness 9. Drawing

64. 3 топ. 10-жазық бет. Көшірме
Группа 3. Плоскость 10. Прорисовка
Group 3. The Flatness 10. Drawing

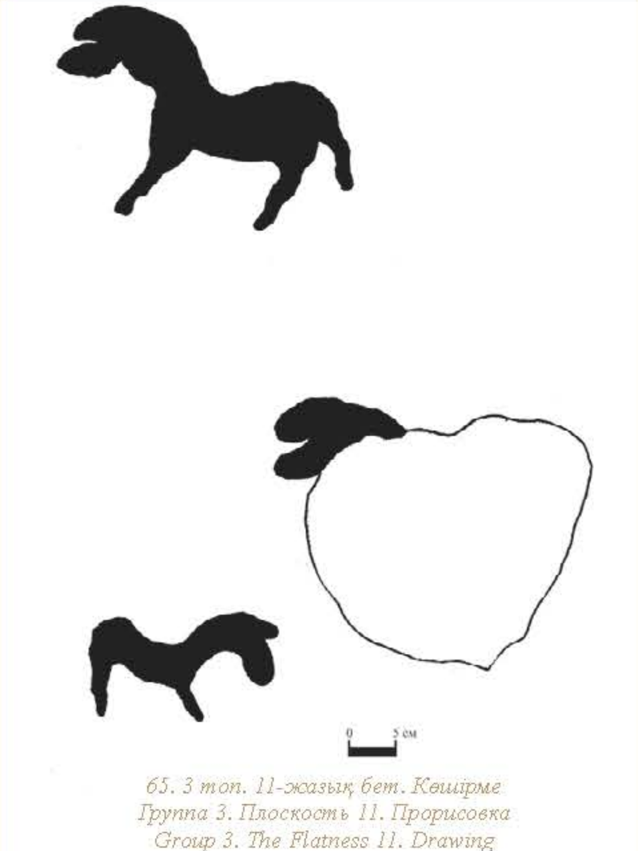

65. 3 топ. 11-жазық бет. Көшірме
Группа 3. Плоскость 11. Прорисовка
Group 3. The Flatness 11. Drawing

discoveries of rock art sites, made back in the mid of XX century by academics K.I. Satpayev and A.H. Margulan.

K.I. Satpayev in 1936 during research work in Central Kazakhstan found several clusters of petroglyphs that were localized in the lower river Sarysu in the tract Tambaly - Nura, as well as on the right bank of r. Bulanty, in 15-20 km below the carbon copies of Baikonur (Сатпаев, 1941, p. 69). Figures were plotted on steep metamorphic schist. This cluster in 1946 was thoroughly examined Central Kazakhstan archaeological expedition led by A.H. Margulan. K.I. Satpayev also indicates the location of the pictures that located in the area of r. Tamdy and lower reaches of the r. Zhety-Kiz, 35 kilometers west of Ulytau mountain.

Margulan A.H., exploring monuments of the region r. Sarysu Ulitau and, considers a group of rock images, located in the tract Terekty Ulitau

66 (1). 3 топ. 12-жазық бет. Жалпы көрінісі
Группа 3. Плоскость 12. Общий вид
Group 3. The Flatness 12. General view

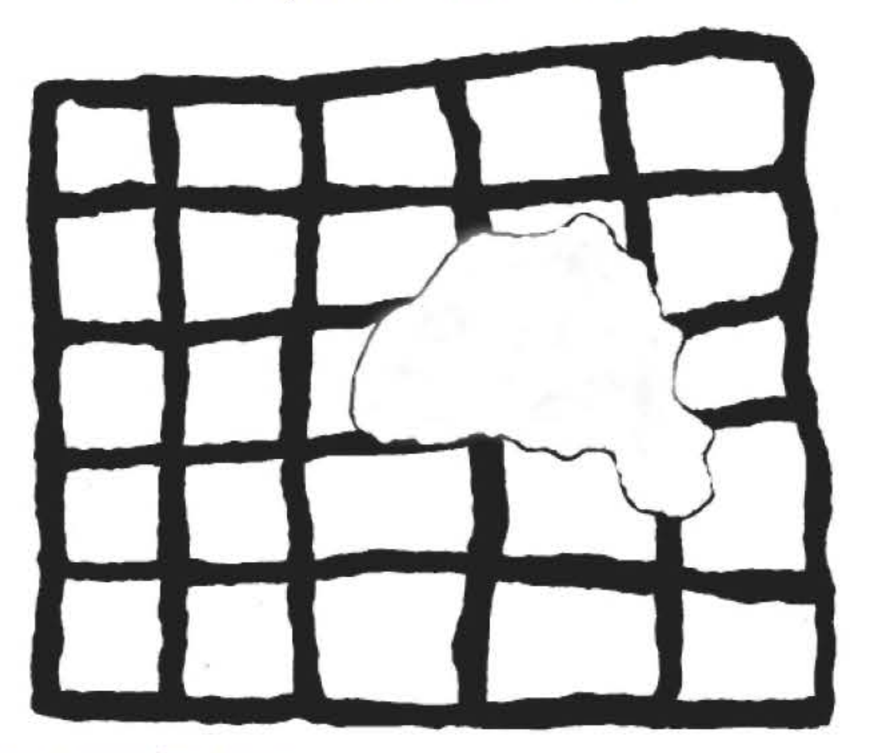

66 (2). 3 топ. 12-жазық бет. Көшірме
Группа 3. Плоскость 12. Прорисовка
Group 3. The Flatness 12. Drawing

67. 3 топ. 13-жазық бет. Кешірме
Группа 3. Плоскость 13. Прорисовка
Group 3. The Flatness 13. Drawing

and on the foothills Sarlyk. They also considered the petroglyphs, which are localized on the right riverside Bulanty and r. Tamdy at the confluence of the river Koksai.

In his report on the done work in the field season in 1948 A.H. Margulan provides information about the cluster of petroglyphs located in the northeastern part of the desert Betpakdala .

Margulan A.H. talking about petroglyphs Terekty Aulie, distinguishes them from the total number of drawings of Ulytau region. He notes that the petroglyphs Terekty Aulie differ in their story where the main image is a horse (Маргулан, 1948, p. 58-59).

Most of the drawing horses the scientist attributed to the image of wild asses. Special place scientist highlights rock drawings of bull as a totem animal, which, by opinions of scientists, is shown more relief, in connection with what is not lost in the mass of rock paintings.

It is also important that the A.H. Margulan punctuates on other monuments location Terekty Aulie. He identifies a number of objects, among them the parking and architectural structures XIX-XX centuries.

Some scenes Terekty Aulie on rock art brought us in various scientific developments (Самашев, Курманкулов, Жетыбаев, 1998, p. 116-118; 1999, p. 38-45; 2000, p. 98-100; Samashev, Kurmankulov, Lymer, 2000, p. 3-5, 2000, p. 4-8; Самашев, 2006, p. 177-180; 2006, p. 31-36; 2009, p. 74-85; 2009, p. 111-121; 2010, p. 4-33).

In studying the monument was suggested us about the likelihood of functioning in the area of the ancient sanctuary of multifunctional and multicomponent sanctuary, associated with the cult of the horse, which, perhaps, was the appearance of cave paintings.

Our studies indicate the presence of proto- and early Scythian elements in the figurative tradition

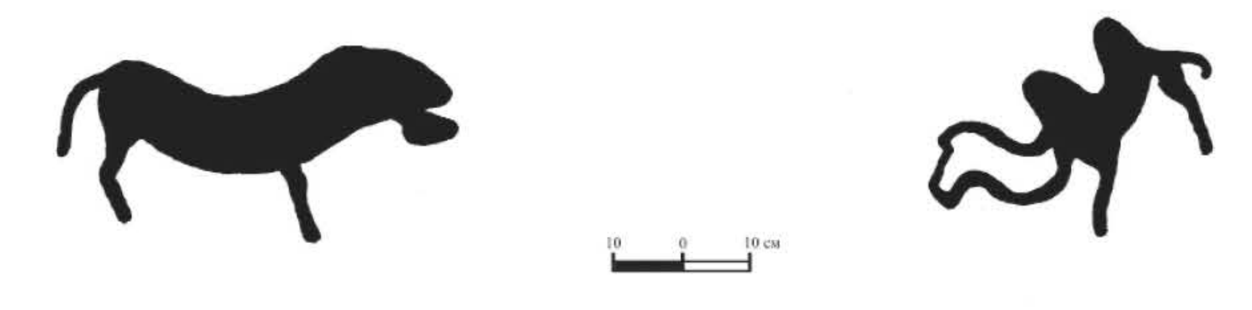

68. 3 топ. 14-жазық бет. Кешірме
Группа 3. Плоскость 14. Прорисовка
Group 3. The Flatness 14. Drawing

69 (1). 3 топ. 15-жазық бет. Жалпы көрінісі
Группа 3. Плоскость 15. Общий вид
Group 3. The Flatness 15. General view

petroglyphs Terekty Aulie, in drawings can also be traced analogy with seima-turbin manner of display image horse.

In order to synchronize different types of archaeological sources, we have carried out excavations of burial monuments that located in direct proximity to the first group of rock paintings Terekty Aulie.

Group of mounds located at 200-250 m to the southeast of the first group of petroglyphs Terekty Aulie, near the spring. In general, there are about 20 gravestones. A certain order in the mounds on the ground is not observed. Grave structures are located close to each other.

Mounds present to us a mound of stones with a diameter ranging from 7-8 to 10-12 m (fig. 6). Height of small mounds and reaches 0,2-0,5 m. Form mounds characteristic of gravestones Bronze Age, which are circular in shape. Mound of the mounds constructed mainly of small and medium-sized stones.

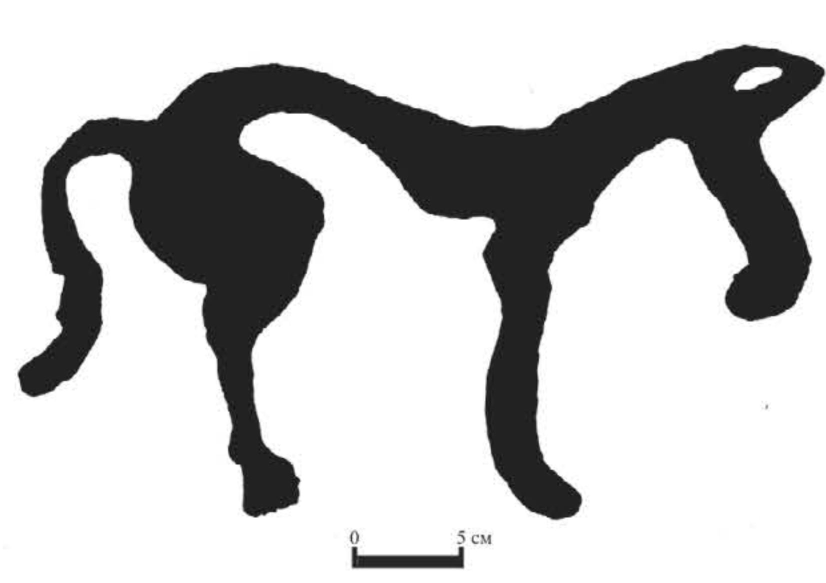

69 (2). 3 топ. 15-жазық бет. Кешірме
Группа 3. Плоскость 15. Прорисовка
Group 3. The Flatness 15. Drawing

70 (1). 3 топ. 16-жазық бет. Жалпы көрінісі
Группа 3. Плоскость 16. Общий вид
Group 3. The Flatness 16. General view

When studying the mounds 1-4 revealed the characteristic features of gravestones construction that after clearing presents the ring fence, lined with gray granite of medium size. Inside of the ring fence in the central part there are cysts. Ring fences covered with small stones in the central part. On the mound -1 was fixed dromos by the form of a rectangular platform, laid in the eastern part of the building. The width of Dromos reaches 2,1 m, length 3,4 m (fig. 7).

Grave pits studied in shallow mounds and reach 1-1,5 m. Mostly grave pits are oriented by axis NNW–SSE. Unfortunately, a large part of the burial pits, we studied were subjected to robbery in ancient times, in connection with which to determine the location of the skeleton was not possible.

At the bottom of the mound's pit -1 were found three metal arrowheads (fig. 8). Tips are double-bladed and with nails. Tip -1 is finding an analogue

to.... and dates back to XVI-XV centuries BC. Tip-2 with flat panel, form by lancet shaped with rhombic section. These tips have broad similarities in Andronov and Srub complexes, but the material for the tip used bone. Tip-2 is finding an analogue in early Pokrov burial complex, which dates to the XV century BC (Аванесова, 1991). Tip-3 sub-triangular with a flat stem, passing in sub-square rib. Similar in shape lugs found on Ayshyrak burial and burial at Yukalekulov of abashev culture that K.V. Salnikov dated XV BC (Аванесова, 1991) This form of tips, transforming, survives before to the Late Bronze Age.

Another bronze arrowhead (fig. 9) was found to the south of the cluster of petroglyphs. Socketed tip, leaf-shaped, also has wide analogy in the archaeological sites of the Bronze Age in Central and Northern Kazakhstan.

From ceramic material obtained in the course of research burial ground, there are two flat-bottomed vessels, found in a grave pit mound 2 (fig. 10). The first vessel is ornamented by the neck triangles and by form belongs to Alakul type that can be dated XV-XIII centuries BC. The second vessel without ornament but with the form of pot. Such vessels have broad similarities in Central and Northern Kazakhstan and date to the Bronze Age. In addition, the study was obtained mounds 1-4 ceramic material in the form of separate fragments of ornamented pottery, most of which are also in form and ornamentation belongs Alakul type (fig. 11).

Some questions of analysis and interpretation. In repertoire of Terekty-Auliye petroglyphs of the horse image (nearly 90% from number the zoomorphic images), treated in the style close to "seyma-turbin" dominates.

The domination of the horse image among other rock paintings of Terekty Aulie probably speaks about the connection of this location with a certain cult connected with a horse.

The horse cultivated during early neolith, already in the Bronze Age, in process of its potential increase in a system of economic life of the people of steppe Eurasia becomes one of key objects of cult honoring and, as a result, its image is intensively developed in multidimensional graphic activity – in small plasticity, in petroglyphic art, touretics, in mobile the sculpturesque monuments. Therefore it is possible to allow formation of art traditions in various regions of the outlined territory, formation of styles is enriched by some local specific elements which without covering the created shape of this or that cultural phenomenon and without breaking the general outline, at the same time give it a special color. It, to a certain extent, is a natural process of emergence and development of various graphic styles, traditions, for example, such as "Minusinsk" or "Angarsk", "saymalytash-tamgaly tradition" and is fully applicable for the characteristic and determination of specifics of iconographic shape formation of a

70 (2). 3 топ. 16-жазық бет. Жалпы көрінісі
Группа 3. Плоскость 16. Общий вид
Group 3. The Flatness 16. General view

5 0 5 см

70 (3). 3 топ. 16-жазық бет. Көшарме
Группа 3. Плоскость 16. Прорисовка
Group 3. The Flatness 16. Drawing

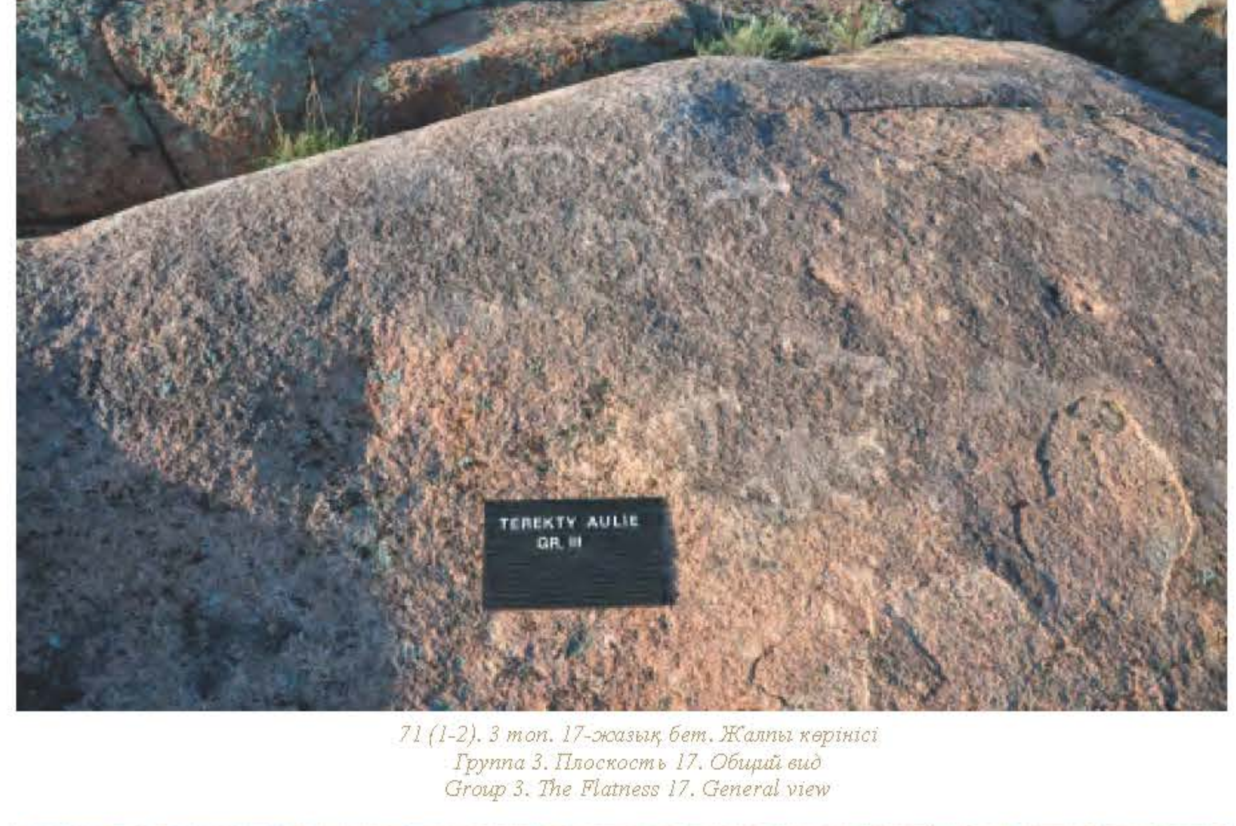

71 (1-2). 3 топ. 17-жазық бет. Жалпы көрінісі
Группа 3. Плоскость 17. Общий вид
Group 3. The Flatness 17. General view

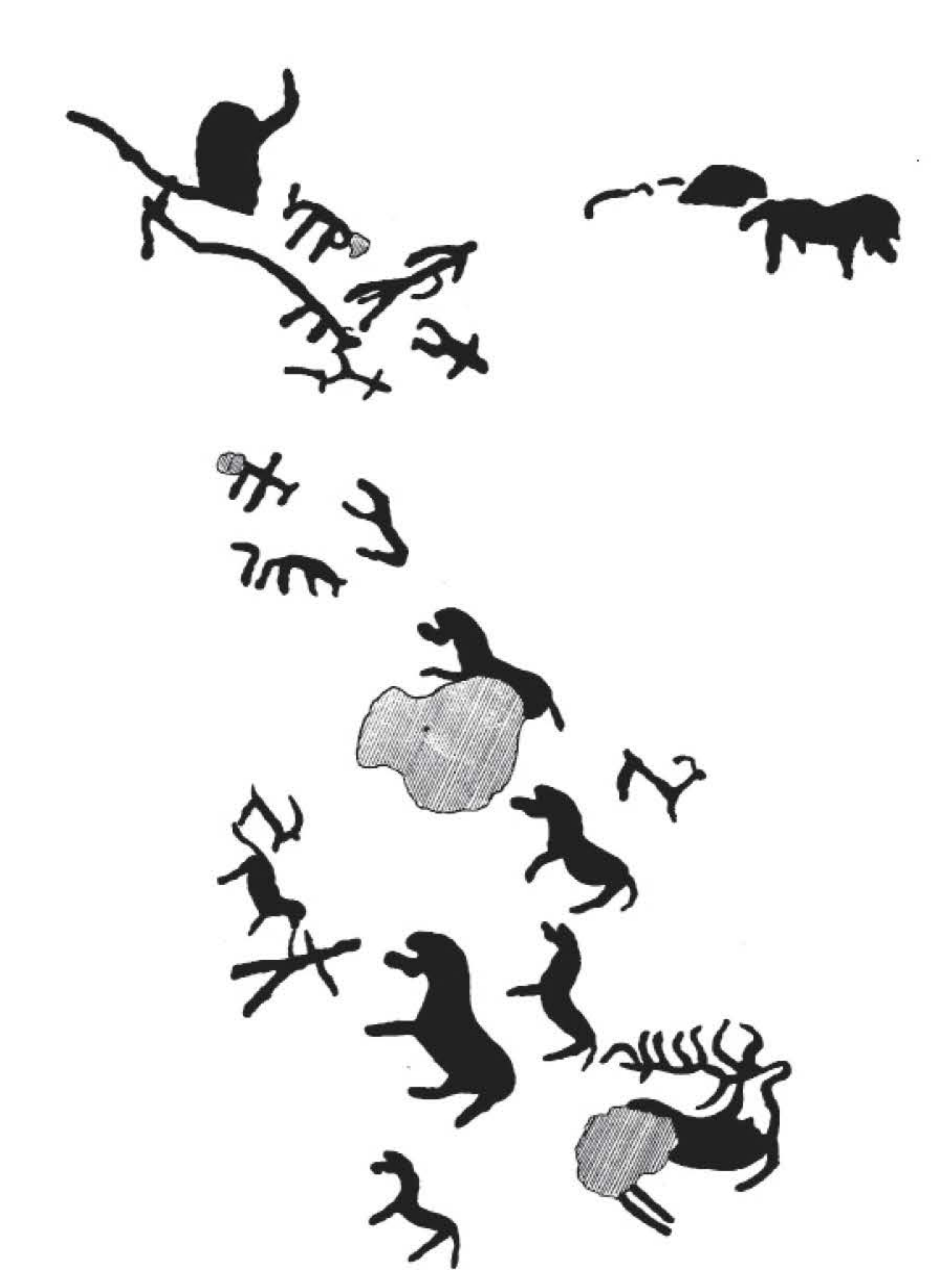

71 (3). 3 топ. 17-жазық бет. Көшарме
Группа 3. Плоскость 17. Прорисовка
Group 3. The Flatness 17. Drawing

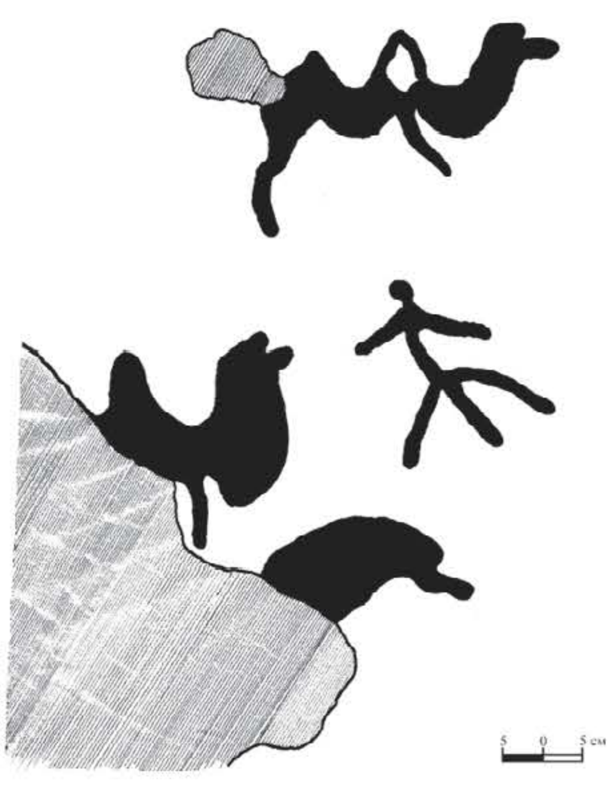

72. 3 топ. 18-жазық бет. Көшірме
Группа 3. Плоскость 18. Прорисовка
Group 3. The Flatness 18. Drawing

horse in graphic monuments of various periods of the Bronze Age.

The whole layer of unique images of horses (and other images and plots) in petroglyphs and small plasticity which were made in "seyma-turbin tradition" and iconographic shape which is easily distinguished in many regions of Central Asia, was emitted in due time on the basis of stylistic identification with figures on the tops of knifes and daggers, and also with sculptural tops of stone staffs from East Kazakhstan and the neighboring regions (Самашев, 1981, pp. 70–72; Пяткин, Миклашевич, 1990, pp. 146–153; Новоженов, 2002, pp. 37–42; Ковтун, 2001).

The seymin-turbin phenomenon connected, with hi-tech for the time paleoeconomic societies of miners, metallurgists and skillful handicraftsmen, and also aggressive cattle breeders, shepherds characterizes also high level of their graphic activity.

E.N. Chernykh and S.V. Kuzminykh write that «the character of their weapon and the military organization was in 2 thousand BC so perfect that these people could pass in very short period of time in the campaigns many thousand-kilometer spaces of the West Siberian forest-steppes and a heavy boggy taiga, pass the Ural Mountains and

73 (1). 3 топ. 19-жазық бет. Жалпы көрінісі
Группа 3. Плоскость 19. Общий вид
Group 3. The Flatness 19. General view

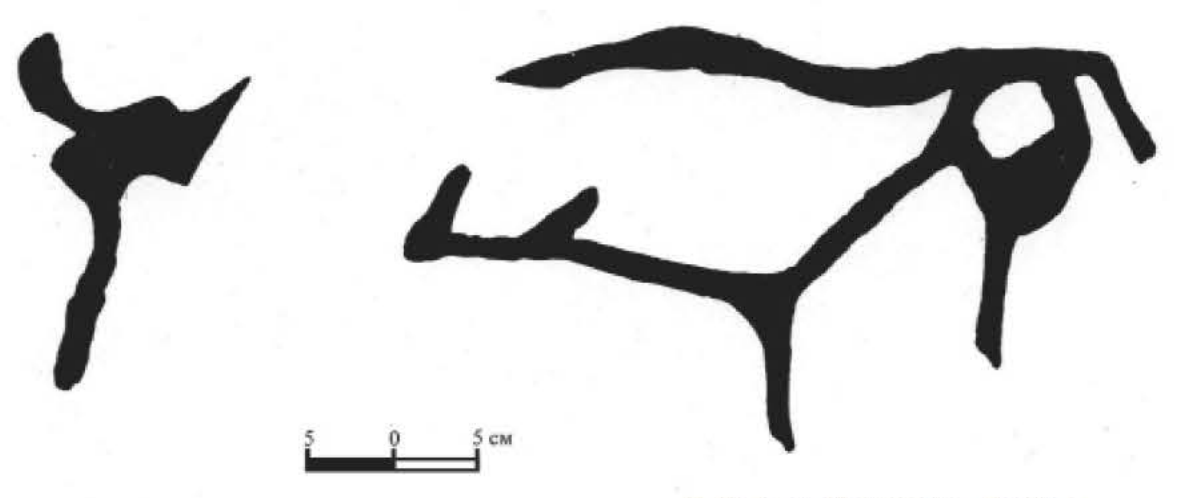

73 (2). 3 топ. 19-жазық бет. Көшірме
Группа 3. Плоскость 19. Прорисовка
Group 3. The Flatness 19. Drawing

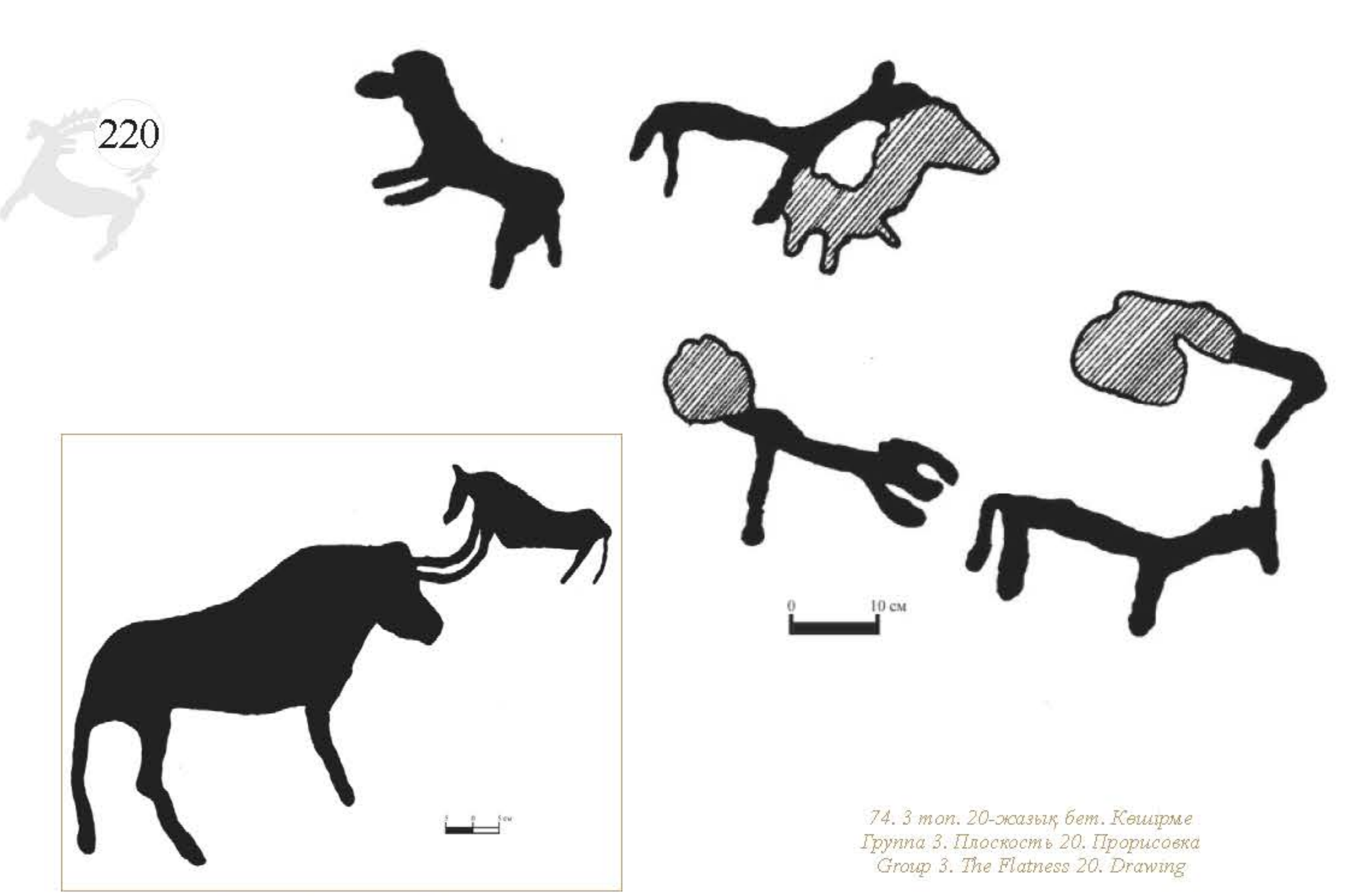

74. 3 топ. 20-жазық бет. Көшірме
Группа 3. Плоскость 20. Прорисовка
Group 3. The Flatness 20. Drawing

75. 3 топ. 21-жазық бет. Көшірме
Группа 3. Плоскость 21. Прорисовка
Group 3. The Flatness 21. Drawing

76 (1). 3 топ. 22-жазық бет. Жалпы көрінісі
Группа 3. Плоскость 22. Общий вид
Group 3. The Flatness 22. General view

come to forest plains of Eastern Europe» (Черных, Кузьминых, 1989, p. 5).

E.A. Miklashevich and B. N. Pyatkin believed that objectively rock paintings can be the ethnic indicator (Пяткин, Миклашевич, 1990, p. 151). However E.N. Chernykh and S.V. Kuzminykh used this concept as a metaphor as it is seen from the context for the cultural characteristic of the era, and the ethno differentiating potential of petroglyphs, especially of early ones even if it really exists, it is not described in science and not systematized yet.

Moreover, speaking about the seyma-turbin tradition it is not necessary to look for a certain ethnic substratum even at the level of cultural and historical communities (srubno-andronov, sintashtin-petrov) as it was offered by V.A. Novozhenov but to consider it as special subcultural, supra-ethnic and exterritorial phenomenon which has extended, thanks to high technology of metallurgical production and creation of the militarized mobile communities on this base, the unity and level of technological achievement and which military power can be marked by a certain category of ware complexes.

This phenomenon is sometimes called transcultural. However, G. Partsinger, recognizing that findings like Seyma and Turbin concentrate generally on close rich ore fields of copper and tin in Altai, in the Western Sayan Mountains and in the Urals and believes that this «a transcultural phenomenon» is an artificial design, in any case, in its present definition (Парцингер, 2000, p. 68).

Mikhaylov's statement: "The force of the weapon multiplied by authority of sacral tradition is one of the main components of a seymin-turbin cultural phenomenon" in the analysis of staffs with horse-headed tops , belongs already to the area of socio-political and religious structures and rather capaciously characterizes a state and society structure during its blossoming (Михайлов, 2002, p. 109).

However didn't consider information opportunities of the most widespread petroglyphic materials making an important component and characterizing seymin-turbin phenomenon from other foreshortening. Truly, they paid special attention on the tips of knifes and daggers in the

76 (2). 3 топ. 22-жазық бет. Жалпы көрінісі
Группа 3. Плоскость 22. Общий вид
Group 3. The Flatness 22. General view

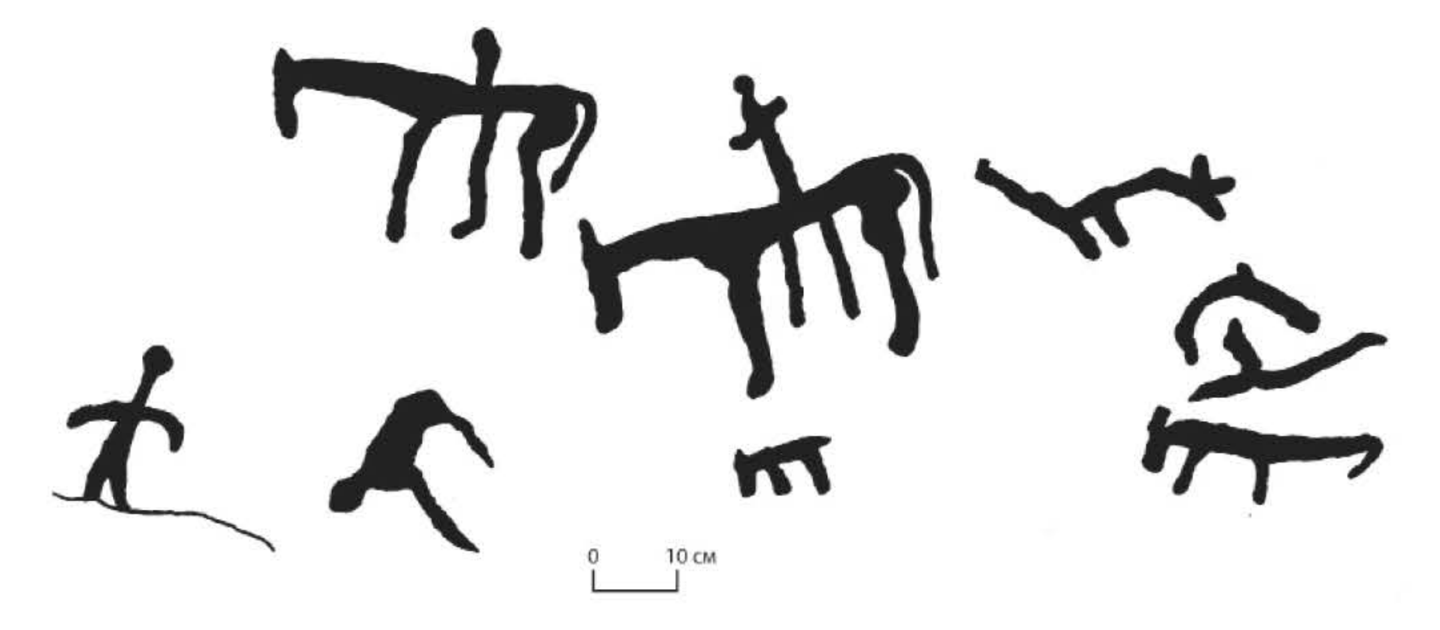

76 (3). 3 топ. 22-жазық бет. Көшірме
Группа 3. Плоскость 22. Прорисовка
Group 3. The Flatness 22. Drawing

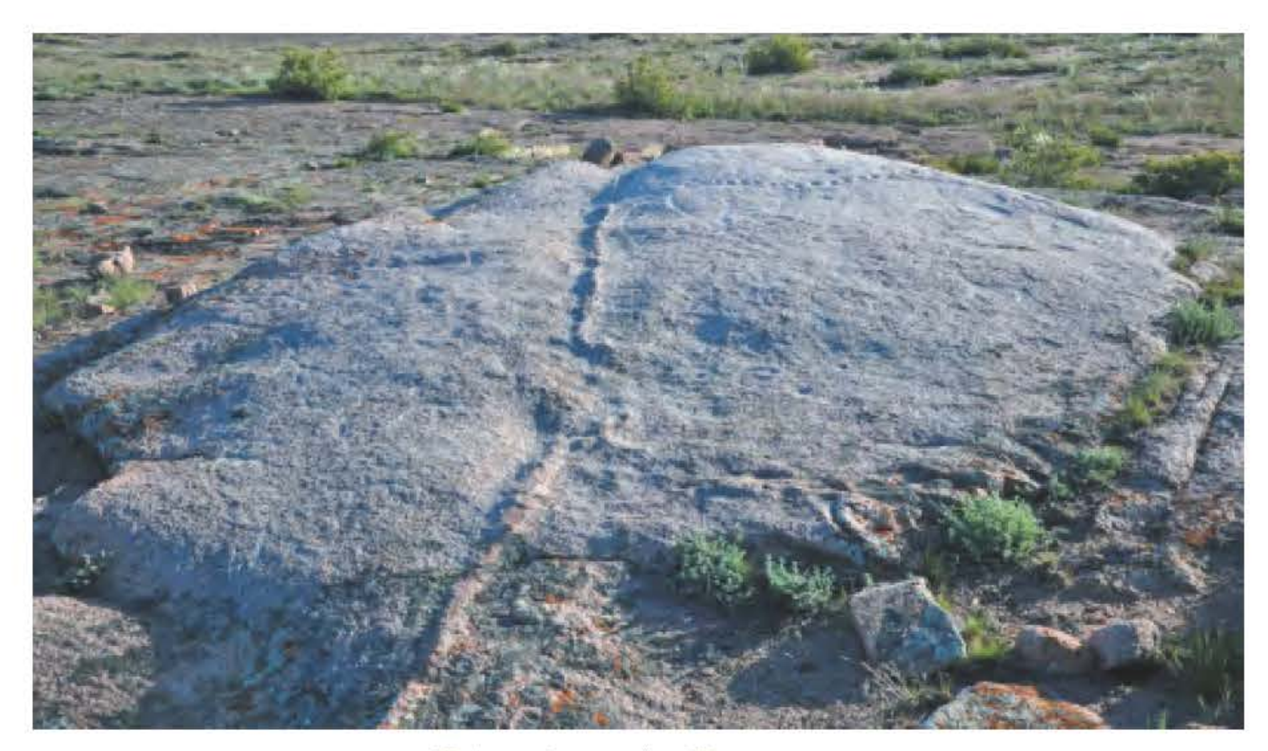

77. 4 топ. 1-жазық бет. Жалпы көрінісі
Группа 4. Плоскость 1. Общий вид
Group 4. The Flatness 1. General view

77 (1). 4 топ. 1-жазық бет. Бөлігі
Группа 4. Плоскость 1. Фрагмент
Group 4. The Flatness 1. Fragment

77 (2). 4 топ. 1-жазық бет. Бөлігі
Группа 4. Плоскость 1. Фрагмент
Group 4. The Flatness 1. Fragment

form of horses and rams, considered the questions connected with ancient horse breeding, believing that on these subjects pets were represented, compared their exterior to undersized steppe breeds like the Kazakh toad, however, having called them Kyrgyz or Mongolian (Черных, Кузьминых,1989, p. 249).

These horses have steady iconographic signs: big heads, which are sometimes extended forward or lowered down, the specific manner of showing a mane, especially, foretops, massive case, stomach in some cases really loose-hanging, but there are also lean ones and a special sign are short feet. Classical variants are presented by fat horses of a seymin knife from the burial ground of the same name located on confluence of Oka and Volga (Бадер, 1971, p. 98–103), a dagger from a burial ground in the village near Omsk (Матющенко,

Синицына, 1988) and a dagger from Shemonaikhi in East Kazakhstan (Самашев, Ермолаева, Кущ, 2008, pp. 54–57), and also plane - from Elunino and Ust-Muta in Altai (Ковтун, 2006, pp. 65–72).

Considering petroglyphic materials from the extensive zone of the Central Asian region which includes East Kazakhstan, and is unambiguously considered by many experts as the initial area of metallurgy formation of this type and adjacent to it from the south of Zhetysu, somewhat, and Fergana (Винник, Кузьмина, 1981, p. 50), representing a peripheral zone of this phenomenon formation, and also the Kazakh hummocky topography where the brightest models of this art Terekty Aulie are recorded is Baikonur.

The closest iconographic and visual images' parallels of horses Terekty Aulie we find among the petroglyphs of the Upper Irtysh region, Zhetisu and at the western extremity ridge of the Karatau (Самашев, 2010, pp. 15–16).

Known now in upper courses of Irtysh the horse image relating the Bronze Age can be divided into some conditional groups which, probably, have chronological distinctions within this historical period as well.

The earliest from them are represented as stocky, with massive cases, with two very short feet and curved backs. Their bellies are loose-hanging in many cases. The heads are hunging down under a certain corner, but the muzzle is slightly directed forward. The mane and foretops are merged together. The ears in majority of images are not depicted. The long tail is lowered at an angle.

These images pull together the listed above signs with a horse figure on a dagger from Shemonaikhi which has territorial and chronological proximity with the specified rock paintings.

Iconographically the closest analogy to a shemonaikhin sculpture comes from the village Charysh in Altai (Кирюшин, Шульга, Грушин, 2006, pp. 45-53). The head of a charysh sculpture is also massive, ears and eyes, cambered mane begins on a forehead of a horse and finishes on the back part of the animal, as in our sample, below than a front part; the back is concave.

Returning to the image of the horse we should be noted that to this category includes also some silhouette figure with «Swan» necks, in a pose of close to the «sudden stop.» Particularly impressive, for example, figures of two horses shown in a pose of fight stallions, head, neck and mane which actually resemble the swan (fig. 39).

According to their morphological characteristics, these images are close mentioned rostovkin figure of horse. P.F. Kuznetsov believes that horse of rostovkin corresponds to non-domesticated types rather forestry tarpan whose growth of withers not exceeded 120-125 cm (Кузнецов, 2002, pp. 82-83). Domesticated uniquely considered them E.N. Cherniy and S.V. Kuzmin and also I.V. Kovtun, V.I. Matyushenko that we

77 (3). 4 топ. 1-жазық бет. Бөлігі
Группа 4. Плоскость 1. Фрагмент
Group 4. The Flatness 1. Fragment

join with their opinion. At the same time it is necessary to stipulate that the domestication of the general population does not preclude the existence of wild animals in nature.

Images of horses from Terekty Aulie made in the style close to seymin-turbin: the figure is silhouette (rarely with four short and slightly bent feet), the pose is static, only massive, extending to the basis and curved by an arch (sometimes extended forward) neck with the mane which hangs over a forehead and emphasizes an internal tension of the animal. In all the variants of neck modeling, its bottom line remains, with rare exception, permanently equal. The horse muzzle in the form of extended (or lowered) strips with rounded, sometimes slightly bent tip are especially expressive. The line of a chin is occasionally smoothly bent; the basis of the bottom jaw forms an acute angle with a throat that gives to the head image of the animal special grace.

A big series of horse images made in close to seymin-turbin tradition comes from Baikonur location in the Central Kazakhstan which was in detail considered by V.A. Novozhenov in respect of cultural and chronological attribution that prevents us from repetition. (Новоженов, 2002, pp. 37–42).

And, the saymalytash-tamgalin tradition to the north of Zhetysu and northern slopes of Karatau ridge doesn't extend further on present representations, and seymin-turbin, judging by separate findings of bronze products (the 2nd Karakolsky treasure, pins from Zardchakhalifa, near Pyandzhikent and Haque with zoomorphic tos) gets more deeply to the south. However, these metal products, according to other researchers, may not directly be connected with seymin figures and iconographic differ.

The following zone of distribution of horse images in seyma-turbin tradition is Zhetisu and the Southern Kazakhstan. A significant amount of horse images with manes and, mainly, with hanging fringe over a forehead is common in petroglyphs of northeast Zhetisu, in its southwest periphery, and also on both slopes of Karatau ridge as a part of multifigured compositions and sometimes harnessed in chariots with multispoke wheels, often with the attached feet. Practically in all known today large (and medium-sized) locations of petroglyphs of the Bronze Age of the specified zone there are images of this animal that allows to consider Zhetisu and the Southern Kazakhstan as a zone of contact and diffusions of carriers of seyma-turbin and saymalytash-tamgaly graphic traditions of the Bronze Age.

Materials of Zardchakhalifa are interesting because of disk-shaped psalium found here about which we will tell below, and stone stamp of a phallic form, which in total with findings from the Western Mongolia, China (stamp in the form of the ram head, casting molds, crucibles from era Erlitou burial ground Shang - Yin in Yansha's district) allows to raise a question not only of the different directions of manifestation of seymin-turbin tradition, but also of distribution borders of this phenomenon.

The problems concerning dating of the seymin-turbin antiquities there was no unanimity even in 1980, fluctuation went from XVII to VIII centuries BC (Черных, Кузьминых, 1989, pp. 7–8, 256–263). Some scientists dated the Seymin knife with a horse and person as belonging to 13 century BC (Парцингер, 2000, p. 113). On the basis of the radio-carbon dates received in recent years for soil burial grounds of Elunino-1 and Teleut Vvoz in Altai, the appearance of many categories of bronze products of seymin-turbin type, Yu.F. Kiryushin relates to 18-17 centuries BC (Кирюшин, 2002, pp. 79–80).

Now some researchers synchronize early seymin-turbin and potapov-sintashtin monuments of the steppe and forest-steppe circle in Eastern Europe and on the basis of correlation suggest

77 (4). 4 топ. 1-жазық бет. Бөлігі
Группа 4. Плоскость 1. Фрагмент
Group 4. The Flatness 1. Fragment

to date them as 21-18 centuries BC (Кузнецов, 2002, pp. 81–82), and taking into account a new Mycenaean and European dendrochronology – XVIII–XVII centuries BC, an initial impulse for formation of seymin-turbin metallurgy is XVII century BC. If to be guided by chronology of similar monuments from the neighboring regions, Erlitou in China – XVII-ZVI centuries BC, and Zardchakhalifa – XVII–XV (or the new, calibrated date: XXI–XVII) for centuries BC (Бобомуллоев, 1993, pp. 56–63).

Thus, the specified dates give the bottom horizon of existence of considered graphic tradition, and the top horizon mark, apparently, images of horses on a gold earring from the Chesnokovo-1 complex in Altai and on the same earring from Zhetysu (Mynshunkyr) which remotely keeps the shape of seymin-turbin tradition which differs from it on a number of signs and dated already by later time close to the beginning of 1 thousand BC. Other researchers (Ковтун, Горяев, 2001, p. 60) adhere to this position as well.

The whole series of realistic images of horses in seymin-turbin tradition from Siberia, China and Central Asia as a whole lives up to early Scythian time and coexists with the mythologized images of animal style art what testifies to life discrepancy of the phenomenon of seyma-turbin metallurgy with duration of graphic tradition (Савинов, 2000, pp. 179–183). However, this phenomenon from the perspective of Indo-Aryan mythologies and their interactions with other people recently reviewed I.V. Kovtun “in the genre of prehistory” (Ковтун, 2013).

If to speak about other rock paintings of Terekty Aulie, it should be noted that such images as two-humped Bactrians (fig. 23, 24, 26, 27, 33), bulls are represented in a similar manner, creating a certain graphic invariant with some distinctions in transferring substantial elements. Among the petroglyphs of Terekty-Auliye images of bulls represent a plot which is characteristic for the Bronze Age. They differ with stylistic features of trunk and horns outlines. At the same time there are some options of treatments of bull horns what

77 (5). 4 топ. 1-жазық бет. Көшірме
Группа 4. Плоскость 1. Прорисовка
Group 4. The Flatness 1. Drawing

is probably connected with individual variability of the size and a form of horns, real bulls. The image of a bull with the horns directed forward, on stylistic features isn't similar to other images of animals.

A peculiar graphic invariant clearly demonstrates the only the image of a cat's predator in Terekty Aulie whose parts of a body almost completely coincide with similar elements of images of a horse (fig. 56), except for its spirally twirled thin tail and three-fingered paws of forward feet. The figure of a three-fingered predator from Terekty Aulie has analogies among images on the deer stones of Altai and Mongolia.

It should be noted that in petroglyphs of Terekty Aulie the image of the person is unpopular. Anthropomorphous drawings are single (fig. 70, 72, 76). More often images of a snake and the chariots harnessed by couple of horses are met.

Among the drawings of Terekty Aulie some chariots are shown, harnessed by two horses, as a rule, the crew (the person, the equestrian) is not displayed. The image of a wheel represents a drawing of the facilitated wheel that is a wheel with spokes which consists of a rim, crosswise spokes and a nave (fig. 14, 21).

Most likely wheels were fixed on a mobile axis. Reins, as well as in the majority of images of chariots of Kazakhstan are not displayed. One central pole is represented which connects a vehicle to a yoke and to draft animals. The ancient yoke and dorsal system of a yoke at which the collar (belt) surrounds a thorax of an animal is represented, thus the draft effort is created by a breast of an animal. We see an ancient pair of yoke most likely, with which the draft effort is created by shoulders of an animal.

The special category is represented by images of symbolical signs - holes (fig. 40, 43, 44) of various size, sometimes entering usual or concentric circles; holes circles connected among themselves by the line, these "glass-shaped" signs differ from simple solar signs that in one of ring holes can be beaten out, in another we see a circle with the cross entering it (fig. 50). In certain cases similar images are extremely schematized and remind schematically images of a chariot; cup-shaped, big amount of deepening; geometrical figures in the form of lattices, zigzags; horse hoofs and traces of human foot.

On the rocks of Terekty Aulie's III an interesting drawing which is difficult for analysis is found. This plot represents a concentric circle from which come two lines one to the north (straight line) another on the northeast (bent). The lines represent peculiar "antenna". In the center of a circle the Bactrian, and between "antennas" anthropomorphous animals and goats, a solar sign and a cross are represented, under all composition there is the anthropomorphous figure (fig. 52, 53). Probably, the artist wanted to display in the plan, the fencing or shelter image. Some analogs are met in different regions of Kazakhstan, but in the majority shelters are represented as closed that makes against definition of drawing of Terekty-Auliye as the shelter or fencing. Most likely, this drawing depicts the cult.

The number of petroglyphs of the early and Middle Ages are extremely rare on the rocks of Terekty Aulie. Petroglyphs of ancient Turkic people can be determined by a plot for which the image of battle scenes with participation of horse soldiers, the image of hunting scenes.

Two images of a deer in the petroglyphs of Terekty Aulie stylistically and sharply differ from the above described drawings by the existence of proto - and early Scythian elements, common for figures on the deer stones.

On Terekty Aulie plane images of human foot and horse hoof are often met. There are disagreements among scientists on the meaning of the print of foot and a horse hoof (fig. 34, 61, 67).

With development of Islam in Kazakhstan some drawings began to be treated according to Muslim tradition. The first data on Terekty Aulie is mentioned in Al Biruni's works (XI century), the medieval scientist communicates a legend according to which prints of foot of the person and hoofs of a horse are treated as the prints left by the adviser of the prophet Mohammed, Hazret Ali and his horse by Duldul. Nowadays Terekty Aulie is a place of pilgrimage by the Muslims.

Technically the rock paintings of Terekty Aulie are characterized by two techniques: knocking out (dot) and drawing. In each of them there are numbers of options. In few cases it is possible to track the sketch, made by thin drawn lines for dot engravings. The early drawings of Terekty Aulie are made by the combined technique, for example, the case and the head of the bull are beaten out carefully, and horns are sharply drawn.

The process of drawing probably looked as follows: at first the surface of coarse-grained granite was cleared from lichen, having removed roughnesses. After that hollows of the put drawings carefully were profiled, and their contours were smoothed.

There are faint sometimes signs on the top of an image that knocked on the walls of granite sheds, additionally applied red ocher. The examles of cases with zoomorphic figures made by planimetric technique are frequent.

The palimpsests are quite often met in Terekty Aulie. The analysis of the compositions occurring at different times but combined on one plane, testifies to the tactful relation and a constructive approach of engravers to authors' works of the ancient era and other cultural tradition, and the process of palimpsests formation is impossible to be related to the lack of the free planes on open rocks.

In the conclusion we will have to note that Terekty Aulie is a unique monument of the historical past. The rock drawings concentrated here are the most valuable sources for reconstruction of many aspects of the ancient people's life. The semantic elements of the graphic material of Terekty Aulie rock drawings lifted the veal to the unknown and very interesting world of representations of ancient hunters and cattle-farmers of infinite steppes.

Granite outcrops Terekty Aulie located and surrounded by a chain of flat steppe, with numerous springs, diverse vegetation and other favorable conditions of this small neighborhood - part of Kazakh Upland small mountains - attracted the attention of people since ancient times, and judging by the remnants sites, settlements, burial mounds, and a large number of petroglyphs lifting material livelihoods developed from the late stone Age to the ethnographic present.

Petroglyphs Terekty Aulie few, but despite to this, they are characterized by a continuous line of development in the graphic activity in the population of the region during the three chronological periods from the Bronze Age to the time of ancient Turkic inclusive. The vast majority of petroglyphs refer to the Bronze Age. It is possible that in the Bronze Age due to special natural landscape conditions, microclimate and ancient artists carved granite slabs on surfaces images of animals and symbolic signs, which were worshiped in society, this area have become a kind of temple - a sanctuary in the open.

Dominant in the petroglyphs that time is the image of the horse, which occurs either alone or as part of multi-figure compositions, arranged on a circular basis. Often in the middle of such compositions arranged circles with holes, which suggests their association with myth poetical views and sun- space (or sacrificial) orientation shown here plots.

Images of horses on Terekty Aulie are particularly resistant stylistic traits that allow them to closely match figures (and protomai) of these animals on the pommel the top of knives and daggers, as well as stone wands included researchers in terms of monuments " Seima-turbino phenomenon".

Image of horse hooves, recorded in the first group are related, possibly with partial magic or divine way mythologies sacrificial animal.

Single anthropomorphic images of petroglyphs Terekty Aulie significantly complemented the characters in the form of a human foot, which in some mythologies endowed with a higher degree of sacral and magical meanings.

The Bactrian and bull figures also included in the multi-figure compositions circular. Mansion features symbols horse chariots and related to the transition from the Bronze Age to the bird-headed figures early Saks time deer.

Features coarse gray granite predetermined production artists Bronze Age technology combined performance figures - knockout animal figures on the planned sketch and further careful polishing the image. Occasionally the ancient masters polished entire surface plane, which was supposed to printing figures and creating thematic compositions.

In the early Iron Age and during ancient time by artists the technique of grinding practically unused.

Materials of our excavations allowed to synchronize both categories of monuments and suggest that petroglyphs are the result of graphic activity people buried in the mounds located within the archaeological complex Terekty Aulie.

Әдебиет
Литература
Bibliography

Аванесова Н.А. Культура пастушеских племен эпохи бронзы Азиатской части СССР. – Ташкент: Фан, 1991. – 200 с.

Бадер О.Н. Бронзовый нож из Сеймы с лошадьми на навершии // КСИА. Памятники эпохи неолита и бронзы. – М., 1971. – № 167. – С. 98–103.

Бобомуллоев С. Раскопки погребального сооружения из Зардчахалифы // Изв. АН Республики Таджикистан. Серия востоковедения, истории, филологии. – Душанбе, 1993. – С. 56–63.

Винник Д.Ф., Кузьмина Е.Е. Второй Каракольский клад Киргизии // КСИА. Археология Сибири, Средней Азии и Кавказа. – М., 1981. – № 167. – С. 48–53.

Виноградов В.В. «…святая вода была в этом копытце» // Теория и методология архаики. Стратиграфия культуры. Что такое архаика. – СПб., 2003. – Вып. 1. – С. 137–142.

Волков В.В. Оленные камни Монголии. – М.: Научный мир, 2002. – 248 с.

Геродот. История в 9 книгах. Кн. IV. – Л.: Наука, 1972. – 600 с.

Дэвлет Е.Г. Изображения на скалах и мифологические представления о частях человеческого тела и особенностях костного строения // Opus. Междисциплинарные исследования в археологии. – М., 2004. – Вып. 3. – С. 8–19.

Дэвлет Е.Г., Дэвлет М.А. Об изображениях оленей с солярными знаками на корпусе // Комплексные исследования древних и традиционных обществ Евразии: Сборник научных трудов. – Барнаул, 2004. – С. 418–422.

Дэвлет М.А., Чжан Со Хо. Изображения лыжников в наскальном искусстве Сибири и Центральной Азии // Археология Южной Сибири: Сборник научных трудов, посвященный 70-летию А.И. Мартынова. – Новосибирск, 2003. – С. 59–63.

Ковтун И.В. Изобразительные традиции эпохи бронзы Центральной и Северо-Западной Азии. Проблемы генезиса и хронологии иконографических комплексов северо-западного Саяно-Алтая. – Новосибирск: ИАЭ СО РАН, 2001. – 184 с.

Ковтун И.В. Фигуративные навершия выгнутообушковых ножей сейминсинско-турбинского типа // Алтай в системе металлургических провинции бронзового века. Барнаул, 2006. – С. 65–72.

Ковтун И.В., Горяев В.С. Могильник Танай-12 и культурно-хронологические особенности андроновской статуарной и изобразительной традиций // Историко-культурное наследие Северной Азии: Сборник научных трудов. – Барнаул, 2001. – С. 53–63.

Ковтун И.В. Предыстория индоарийской мифологии. – Кемерово: Азия-Принт, 2013. – 702 с.

Кирюшин Н.Ф. Итоги и перспективы изучения памятников энеолита и бронзы Алтая // Проблемы древних культур Сибири. – Новосибирск, 1985. – С. 46–53.

Кирюшин Ю.Ф. Каменная скульптура эпохи бронзы с Алтая // История, филология и философия. – Новосибирск, 1991. – Вып. 2. – С. 66–70.

Кирюшин Ю.Ф., Иванов Г.Е. Новый сейминско-турбинский могильник Шипуново-5 на Алтае // Историко-культурное наследие Северной Азии: Сборник научных трудов. – Барнаул, 2001. – С. 43–52.

Кирюшин Ю.Ф. Энеолит и ранняя бронза Юга Западной Сибири. – Барнаул: АлтГУ, 2002. – 294 с.

Кирюшин Ю.Ф., Шульга П.И., Грушин С.П. Случайные находки бронзовых предметов в северо-западных предгорьях Алтая // Алтай в системе металлургических провинций бронзового века. – Барнаул, 2006. – С. 45–53.

Кузьмина Е.Е. Кони и колесницы Южного Урала и индоевропейские мифы // Проблемы изучения энеолита и бронзового века Южного Урала. – Орск, 2000. – С. 3–9.

Кузнецов П.Ф. Образы коня в бронзовом веке и еще одна интерпретация ростовкинской композиции // Северная Евразия в эпоху бронзы: пространство, время, культура. – Барнаул, 2002. – С. 81–84.

Кумеков Б.Е. Государство кимаков IX–XI вв. по арабским источникам. – Алма-Ата: Наука, 1972. – 156 с.

Кумеков Б.Е. Об этническом составе кыпчаков XI – нач. XII вв. по арабским источникам // Проблемы этногенеза и этнической истории народов Средней Азии и Казахстана. История и археология. – М., 1990. – Вып. 2. – 140 с.

Кучера С. Китайская археология. – М.: Наука, 1977. – 271 с.

Мазниченко А.П. Бронзовый наконечник копья из Кустанайского музея // Энеолит и бронзовый век Урало-Иртышского междуречья. – Челябинск, 1985. – С. 152–154.

Маргулан А.Х. К изучению памятников района р. Сары-су и Улутау // Вестник АН Казахской ССР. – Алма-Ата: Изд-во АН КазССР, 1948 (февраль). – № 2 (35). – С. 53–60.

Маргулан А.Х. Третий сезон археологической работы в Центральном Казахстане (отчет экспедиции 1948 г.) // Изв. АН КазССР. Серия археологическая. – Алма-Ата: Изд-во АН КазССР, 1951. – Вып. 3. – № 108. – С.16-17

Маргулан А.Х., Агеева Е.И. Археологические работы и находки на территории Казахской ССР // Известия Академии наук Казахской ССР. № 46, серия археологическая, вып. 1. Алма-Ата: Изд-во АН КазССР, 1948.

Мартынов А.И., Бобров В.В. Образ космического оленя в искусстве тагарской культуры // Бронзовый и железный век Сибири. – Новосибирск, 1974. – С. 65–73.

Матющенко В.И. О южном компоненте в составе самуськой культуры // Проблемы археологии Евразии и Северной Америки. – М., 1977. – С. 92–95.

Матющенко В.И., Синицына Г.В. Могильник у деревни Ростовка вблизи Омска. – Томск: ТомГУ, 1988. – 135 с.

Медоев А.Г. Гравюры на скалах. – Алма-Ата: Жалын, 1979. – 176 с.

Михайлов Ю.И. Образ «чудесной упряжки» и символика движения-перемещения в культурных традициях юга Западной Сибири и Центральной Азии. – Новосибирск, 2002. – С. 54–58.

Михайлов Ю.И. Песты и жезлы с зооморфными навершиями: проблемы хронологии и ритуальная символика // Северная Евразия в эпоху бронзы: пространство, время, культура. – Барнаул, 2002. – С. 106–109.

Новоженов В.А. Петроглифы Сары Арки. – Алматы, 2002. – 126 с.

Парцингер Г. Сейминско-турбинский феномен и формирование сибирского звериного стиля // Археология, этнография и антропология Евразии. – Новосибирск, 2000. – № 1. – С. 66–75.

Полякова О.О. Астрономическая интерпретация изображения коня в петроглифах Теректы Аулие (Центральный Казахстан) // Экология древних и традиционных обществ. – Тюмень, 2007. – Вып. 3. – С. 125–128.

Прокофьева Е.Д. Шаманские костюмы народов Сибири // СМАЭ. – Л.,1971. – Вып. 2. – С. 5–98.

Пяткин Б.Н., Миклашевич Е.А. Сейминско-турбинская изобразительная традиция: пластика и петроглифы // Проблемы изучения наскальных изображений в СССР. – М., 1990. – С. 146–153.

Ригведа. 1989. Мандалы I–IV. – М., 1974.

Савинов Д.Г. Реалистические изображения лошадей скифского времени и сейминская изобразительная традиция // Исторический ежегодник. Специальный выпуск, посвященный 70-летию В.И. Матющенко. – Омск, 2000. – С. 179–187.

Самашев З. К вопросу о хронологии наскальных изображений Верхнего Прииртышья // Изв. АН КазССР. Серия обществ. наук. – Алма-Ата, 1981. – № 1. – С. 69–76.

Самашев З.С. Некоторые раннесакские изображения в петроглифах Казахстана // Скифо-сибирский мир (искусство и идеология): Тезисы докладов. – Кемерово, 1984. – С. 62–63.

Самашев З.С. История изучения наскальных изображений Восточного Казахстана // Общественные науки. Актуальные проблемы историографии древнего Казахстана (археология). – Алма-Ата: Наука, 1989. – С. 40–56.

Самашев З.С. Наскальные изображения Верхнего Прииртышья. – Алматы: Гылым, 1992. – 288 с.

Самашев З. «Шаманские» сюжеты петроглифов Казахстана (к изучению мировоззрения древнего населения) // Вопросы археологии Казахстана. – Москва–Алматы, 1998. – Вып. 2. – С. 197–208.

Самашев З. Некоторые замечания о проблемах петроглифоведения Казахстана// Арало-Каспийский регион в истории и культуре Евразии. – Актобе, 2006. – Ч. 1. – С. 31–36.

Самашев З. Петроглифы Казахстана. – Алматы: Өнер, 2006. – 200 с.

Самашев З. Проблемы изучения наскальных изображений Казахстана // Доклады НАН РК. – Алматы, 2009. – № 2. – С. 74–85.

Самашев З., Ермолаева А., Кущ Г. Древние сокровища Казахского Алтая. – Алматы: Онер, 2008. – 200 с.

Самашев З., Курманкулов Ж., Жетыбаев Ж. Петроглифы Казахского мелкосопочника // Международная конференция по первобытному искусству: Тезисы докладов. – Кемерово, 1998. – С. 116–118.

Самашев З., Шер Я.А. Индоевропейские мифологические сюжеты Средней и Центральной Азии // Взаимодействие кочевых культур и древних цивилизаций. – Алма-Ата, 1987. – С. 121–122.

Самашев З., Шер Я.А. Словесные мифопоэтические формулы и их изобразительные параллели в петроглифах Тянь-Шаня и Саяно-Алтая // Маргулановские чтения. – Алма-Ата, 1989. – С. 107–111.

Самашев З. Некоторые дискуссионные вопросы изучения наскальных изображений в Казахстане // Алаш. – 2009. – № 3 (24). – С. 111–121.

Самашев З. Изобразительные памятники бронзового века // Материалы II Международной научной конференции «Кадырбаевские чтения-2010». – Актобе, 2010. – С. 4–33.

Самашев З., Байтлеу Д., Кариев Е., Мургабаев С. Исследования археологического комплекса баганалы в Шиелинском районе Кызылординской области // Археологические исследования степной Евразии. – Караганда, 2013. – С. 71–88.

Санжаров С.Н. Охра в изобразительной деятельности племен эпохи средней бронзы Донетчины // СА. – М., 1989. – № 2. – С. 97–107.

Сатпаев К.И. Доисторические памятники в Джезказганском районе // Народное хозяйство Казахстана. – Алма-Ата, 1941. – № 1. – С. 69–72.

Семенов В.А. Башмачок Золушки (знак/символ – след/стопа как явление культуры) // Традиционная духовная культура народов Европейского Севера: ритуал и символ. – Сыктывкар, 1990. – С. 55–67.

Соловьев А.И. Оружие и доспехи. Сибирское вооружение: от каменного века до средневековья. – Новосибирск: ИНФОЛИО-пресс, 2003. – 224 с.

Столяр А.Д. Об археологическом аспекте проблемы генезиса анималистического искусства в палеолите Евразии // СЭ. – 1978. – № 3. – С. 72–90.

Титова Е.Н. Об интерпретации и хронологии композиций со ступнями из Каменной Могилы // Материалы по хронологии археологических памятников Украины. – Киев, 1982. – С. 5–15.

Трифонов В.А. К абсолютной хронологии евроазиатских культурных контактов в эпоху бронзы // Радиоуглерод и археология. – СПб., 1997. – Вып. 2. – С. 94–97.

Формозов А.А. Камень «Щеглец» близ Новгорода и камни-«следовики» // СЭ. – М.,1965. – № 5. – С. 130–139.

Формозов А.А. Всемирно-исторический масштаб или анализ конкретных источников? // СЭ. – 1969. – № 4. – С. 99–106.

Формозов А.А. О месте наскальных изображений в истории искусства // Проблемы археологии Урала и Сибири. – М., 1973. – С. 273–279.

Черных Е.Н., Кузьминых С.В. Древняя металлургия Северной Евразии. – М.: Наука, 1989. – 320 с.

Шер Я.А. О развитии языка археологии // Проблемы археологии. – Вып. 2. – Л., 1978. – С. 43–48.

Шер Я.А. Стиль в первобытном искусстве // Изобразительные памятники: стиль, эпоха, композиции // Материалы тематической научной конференции. – СПб., 2004. – С. 9–13.

Samashev Z., Kurmankulov Z., Lymer K. New archeological reseat at the petroglyph site of Terekty Aulie in Central Kazakhstan // Circle of Inner Art. London, 2000, p. 3-5.

Samashev Z., Kurmankulov Z., Lymer K. Les Gravures rupestre de Terekty Aulie, Central Kazakhstan // International newsletter on rock art (inora). № 25. Paris, 2000, p. 4-8.

Научное издание

Зайнолла Самашев
Дархан Байтілеу
Жолдасбек Құрманқұлов

ТЕРЕКТІ ӘУЛИЕ ПЕТРОГЛИФТЕРІ
ПЕТРОГЛИФЫ ТЕРЕКТЫ АУЛИЕ
THE PETROGLYPHS OF TEREKTY AULIE

На казахском, русском и английском языках

Редактор А. Айдарбекова
Перевод на английский язык: З. Жаханова
Перевод на казахский язык: Н. Кожабекова

Дизайн и верстка: А. Исмаилова

Рекомендовано к изданию научно-координационным советом
филиала Института археологии им. А.Х. Маргулана
КН МОН РК в г. Астана

Работа выполнена в рамках Междисциплинарной программы «Ғылыми қазына»
«Археологические исследования по древней и средневековой истории Казахстана»

Подписано в печать
Формат 84х108 1/16
Бумага матовая, мелованная, 130 г
Тираж 300 экз.
Заказ №

Отпечатано с файлов заказчика в